

ชีวิต
'นอก'
สายพาน
72 ปี

ผู้ให้
วิมลย์ ทัมเฉลิม

ผู้เขียน :
สง่า ลือชาพัฒนพร
คำนิยม :
รสนา โตสิตรกุล

จัดพิมพ์ : มุลนิธิสายใยแผ่นดิน

สนับสนุนการจัดพิมพ์ :

สหพลัง สรรพคุณ

สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ

๖ 1957

ห้องสมุด ๑๐๐ ปี เสม พริ่งทวงแก้ว

ผู้ ใ ห ญ่

วิมลย์ ศัมเฉลิม

CT 100 ๕1๒๕ 2551

BK0000000946

ชีวิตนอกสายพาน 72 ปี ผู้ใหญ่ ว...

สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ

เลขหมู่ CT 100 ๕1๒๕ 2551

เลขทะเบียน 000002๓๐

วันที่ ๒ / ๖ / ๕๖

รายได้ทั้งหมดจากการจำหน่ายหนังสือ
บริจาคให้ มูลนิธิวนเกษตรเพื่อสังคม
โดยไม่หักค่าใช้จ่ายใดๆ

ผู้ ใ ท ญ
วิบูลย์ กัมพลคิม

ผู้เขียน : สง่า ลือชาพัฒนพร
บรรณาธิการ : รัชชัย ไตลิตระกุล

แบบปก : กมล บั้นแพทย
รูปเล่ม : เจริญชัย คุณาวุฒิตระกุล
ภาพลายเส้น : ลลิตา ลือชาพัฒนพร

ราคา 180 บาท

ISBN 978-974-604-592-6

จัดพิมพ์โดย : มูลนิธิสายใยแผ่นดิน

6 ซ.พิบูลย์อุปถัมภ์-วัฒนานิเวศน์ 7 ถ.สุทธิสาร สามเสนนอก ห้วยขวาง กรุงเทพฯ 10310

โทรศัพท์ 0-2277-9380-1 โทรสาร 0-2277-9654

e-mail: info@greennet.or.th website: www.greennet.or.th

สนับสนุนการจัดพิมพ์ : สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.)

ชั้น 2 อาคาร 88/37 ดิวานนท์ 14 ต.ตลาดขวัญ อ.เมือง จ.นนทบุรี 11000

โทรศัพท์ 0-2590-2304 โทรสาร 0-2590-2311

website: www.nationalhealth.or.th

ผู้ ใ ห ญ่
วิมุทธ์ ศรีเฉลิม

จัดพิมพ์โดย

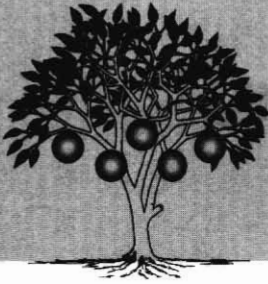
มูลนิธิสายใยแผ่นดิน

สนับสนุนการจัดพิมพ์โดย

สหพันธ์ สรรพคุณ:

สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.)

มูลนิธิวนเกษตรเพื่อสังคม Agroforest for Social Foundation

วัตถุประสงค์ของมูลนิธิวนเกษตรเพื่อสังคม

1. ส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ ให้เกษตรกรรู้จักตนเอง รู้จักชุมชน และรู้จักจัดการทรัพยากรในชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองของคนในชุมชน
2. ส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาความรู้จากฐานทางสังคม ภูมิปัญญา และประสบการณ์ ที่เกี่ยวกับวนเกษตร การจัดการทรัพยากร การพึ่งตนเอง และการพัฒนาสุขภาวะแบบองค์รวม รวมถึงการประสานและเชื่อมโยงความรู้ใหม่
3. ส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์วนเกษตรเพื่อการพัฒนาสุขภาวะแบบองค์รวม และพัฒนาสู่นโยบายสาธารณะทั้งในระดับชุมชน ท้องถิ่น และประเทศ
4. สนับสนุนการสร้างและขยายเครือข่ายวนเกษตรเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเชื่อมโยงกิจกรรมระหว่างกัน ในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
5. เพื่อส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขด้วยความเป็นกลางและไม่ให้การสนับสนุนด้านการเงินหรือทรัพย์สินแก่นักการเมืองหรือพรรคการเมืองใด

กรรมการก่อตั้งมูลนิธิวณิชเพื่อสังคม

1. นายแพทย์มงคล ณ สงขลา	ประธานกรรมการ
2. นายแพทย์อุกฤษฏ์ มิลินทางกูร	รองประธานกรรมการ
3. นายสุพัฒน์ ธนะพิงศ์พงษ์	รองประธานกรรมการ
4. ภญ.ดร.สุภาพร ปิติพร	กรรมการ
5. รศ.ดร.สุนันทา ไอศิริ	กรรมการ
6. นายวิจิต นันทสุวรรณ	กรรมการ
7. นายครรชิต เข้มเฉลิม	กรรมการ
8. ดร.ไพเราะ ไตรดีลานันท์	กรรมการและเหรัญญิก
9. นายรัชชัย โตสิตระกูล	กรรมการและเลขานุการ
10. นางสาวศรินยา คำพิลา	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คำนิยาม

ดิฉันรู้จักกับพี่บูน ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม มาเกือบ 3 ทศวรรษ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 สมัยที่ดิฉันทำงานร่วมกับสุพจน์ อัครพันธ์ธนกุล ในโครงการสมุนไพรรักษาโรคเพื่อตนเอง หมู่บ้าน ห้วยหิน เป็นพื้นที่แรกที่เราเริ่มงานรวบรวมข้อมูล และประสบการณ์ การใช้สมุนไพรรักษาชาวบ้าน โดยมีพี่บูนเป็นที่เลี้ยง ที่ปรึกษาของพวกเรา ตลอดจนได้อาศัยบ้านพี่บูนเป็นฐานที่มั่นในการเก็บข้อมูล ความรู้ในยุคแรกของโครงการสมุนไพรรักษาโรคเพื่อตนเองจำนวนมาก มีต้นทางอยู่ที่บ้านห้วยหิน และเชื่อมโยงอยู่กับความรู้ และประสบการณ์ของผู้ใหญ่วิบูลย์

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม เป็นปัญญาชนชาวบ้านที่หาได้ยาก ในยุคนั้น นอกจากมีความรู้เกี่ยวกับตำรับยาสมุนไพรรักษาโรคและชนิดของ ต้นไม้สมุนไพรรักษาโรคในป่าอย่างหาตัวจับได้ยากแล้ว พี่บูนยังเป็นเกษตรกร ที่ทันสมัย มีความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีทางการเกษตรเหนือกว่า ชาวบ้านโดยทั่วไป ดิฉันจำได้ว่า พี่บูนเคยปรารภว่า ถ้าเกษตรกร ติดตามความรู้ทางการเกษตรสมัยใหม่อย่างใกล้ชิด ก็จะสามารถสร้าง

ความร่ำรวยจากอาชีพเกษตรกรรมสมัยใหม่ได้ แต่เพียงไม่กี่ปีหลังจากนั้น พี่บูนได้ยอมรับว่า เกษตรกรรมสมัยใหม่ไม่มีวันทำให้ชาวนาชาวไร่ร่ำรวยขึ้นมาได้ ไม่ใช่เพราะขาดความรู้เกี่ยวกับการเกษตรสมัยใหม่ แต่เพราะโครงสร้างต้นทุนและราคาของผลิตผลการเกษตรล้วนแต่ได้ทั้งความเสี่ยงทั้งหมดให้เป็นภาระของเกษตรกรในการแบกรับ ชาวนาชาวไร่ยิ่งทำก็ยิ่งเป็นหนี้เป็นสินยากจนลง

พี่บูนเคยพูดในทำนองว่า ชาวนาชาวไร่ถูกหลอกให้ผลิตผลผลิตจำนวนมาก ในขณะที่ผลผลิตมากขึ้น ราคาจะถูกกด กลไกตลาดเช่นนี้ ไม่เป็นประโยชน์ต่อชาวนาชาวไร่ ยิ่งผลิตมากก็จะได้ราคาต่ำลง สิ่งที่ใหญ่วิบูลย์ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ทางตรง ช่างละม้ายกับความคิดของมหาตมะคานธี ที่เคยกล่าวเป็นอมตวาจาที่ว่า “โลกจะรอดได้ไม่ใช่ด้วยการผลิตขนาดใหญ่ (Mass Production) แต่โลกจะรอดได้ด้วยการผลิตโดยคนส่วนใหญ่ (Production by the Mass)”

การตัดสินใจของผู้ใหญ่วิบูลย์ที่จะปลดหนี้โดยขายที่ดินจำนวนหลายร้อยไร่ จนเหลือที่ดินเพียง 9 ไร่ ซึ่งเป็นที่ตั้งของบ้านและเป็นป่าของต้นไม้ และสมุนไพรมากกว่า 400-500 ชนิด กลายเป็นทางรอดให้กับพี่บูนและครอบครัว จากหายนะภัยของเกษตรกรรมสมัยใหม่ ดิฉันยังจำได้ว่า ในสมัยนั้นคนที่มาดูงานวนเกษตรที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์มักจะต้องตั้งคำถามว่า วนเกษตรที่ว่าจะเป็นโมเดลที่เป็นทางรอดให้กับสังคมได้อย่างไร พี่บูนจะตอบว่า ที่เปลี่ยนมาทำวนเกษตรไม่ได้คิดว่าจะเป็นโมเดลให้ใคร แต่ที่ต้องทำเพราะเป็นทางรอดของผมเอง

ในโอกาสที่พื้บุนจะมีอายุครบ 6 รอบ มิตรสหายได้ร่วมกันทำหนังสือ “ชีวิตนอกสายพาน 72 ปี ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม” เขียนโดย สง่า ลือชาพัฒนพร ซึ่งเป็นการบันทึกชีวิตของพื้บุนในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่เดินตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่ส่งผลกระทบต่อชนบทไทย โดยมีผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นตัวละครหนึ่งที่ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกับชาวนาข้าวไร่คนอื่นๆ แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เลือกเส้นทางแห่งการพึ่งตนเอง และได้พาชีวิตของตนเองและครอบครัว รอดพ้นจากสายพานแห่งหายนะภัยของเกษตรกรรมสมัยใหม่

ข้อเขียนของ สง่า ลือชาพัฒนพร ได้เรียบเรียงชีวิตของผู้ใหญ่วิบูลย์ โดยสัมพันธ์กับเหตุการณ์ของสังคมในยุคหนึ่งๆ ได้อย่างน่าอ่าน เชื่อว่าผู้อ่านจะได้ทั้งอรรถรสและข้อคิดจากประสบการณ์ของผู้ใหญ่วิบูลย์ อันอาจเป็นแรงบันดาลใจให้แก่ชาวนา ข้าวไร่ หรือผู้ที่กำลังแสวงหาทางออกจากหุบเหวแห่งการพึ่งพิงของระบบทุนนิยมและบริโภคนิยม

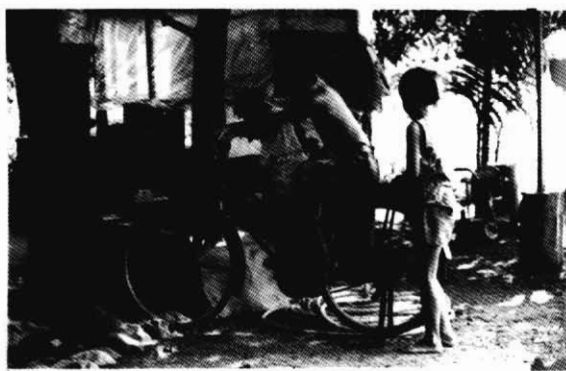
รสนา โตสิตระกูล

ธันวาคม 2551

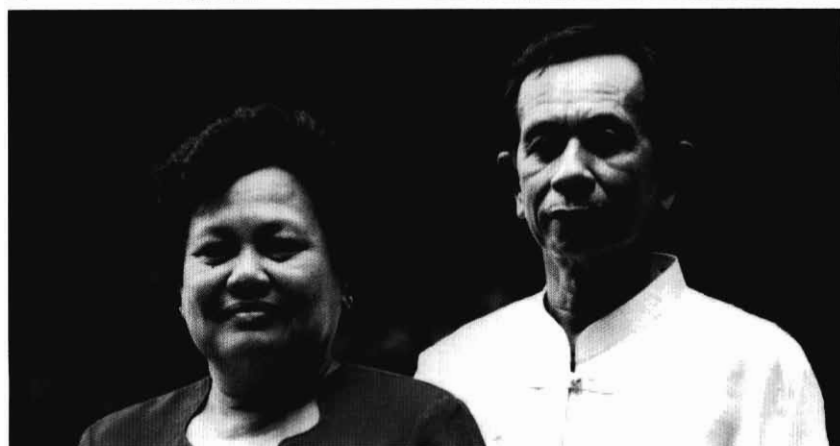

ผู้ ใ ห ญ
วิมลย์ ศักมาเฉลิม

ผู้ใหญ่วินัย คุณแม่สมบุรณ์ และลูกทั้งสาม
• ควรรชิต • ชลธิวา • จรรยา •

สภาพนาข้าวหลังบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ในอดีต (สองภาพบน) ก่อนที่จะเป็นสวนป่าวนเกษตรเต็มพื้นที่

พ.ศ. 2535
พลเอกสุจินดา คราประยูร
(นายกรัฐมนตรี)

พ.ศ. 2539
นายบรรหาร ศิลปอาชา
(นายกรัฐมนตรี)

พ.ศ. 2541
พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์

มานาโซบุ ฟูกุโอกะ นักเกษตรกรรม
ธรรมชาติชาวญี่ปุ่นผู้เรื่องนาม เจ้าของ
หนังสือ *ปฏิวัตถุคสมัยด้วยฟางเส้น
เดียว* ได้เดินทางมาเยือนผู้ใหญ่วิบูลย์
ถึงบ้าน ในปี พ.ศ. 2536 ฟูกุโอกะได้
เสนอแนะผู้ใหญ่วิบูลย์ว่า เกษตรกรรม
ธรรมชาติในความคิดของเขานั้น ควร
มีนาข้าว สวนผลไม้ และแปลงผักด้วย
ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์อธิบายว่า วนเกษตรที่นี่
มีลักษณะระบบนิเวศแบบป่าเมืองร้อน
แตกต่างจากธรรมชาติของป่าของเมือง
หนาว เพราะมีพืชผักที่เป็นอาหารมาก
และสามารถหาเก็บได้ทุกฤดูกาล

ภาพเขียนสดของฟูกุโอกะในสมุดเขียน
เยี่ยมของบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์

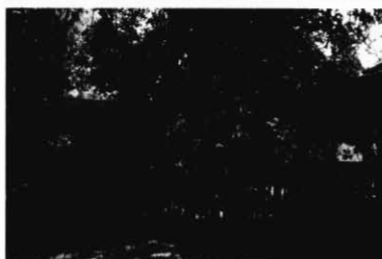
1 สภาพเขาแผงม้า
ก่อนปี พ.ศ. 2537
เมื่อป่าถูกทำลายราบ
โดยกระแสไฟไหม้เพียงเดียว

2 สภาพป่าที่เริ่มฟื้นตัว

3 การรณรงค์ปลูกป่า
ในช่วงปี พ.ศ. 2538

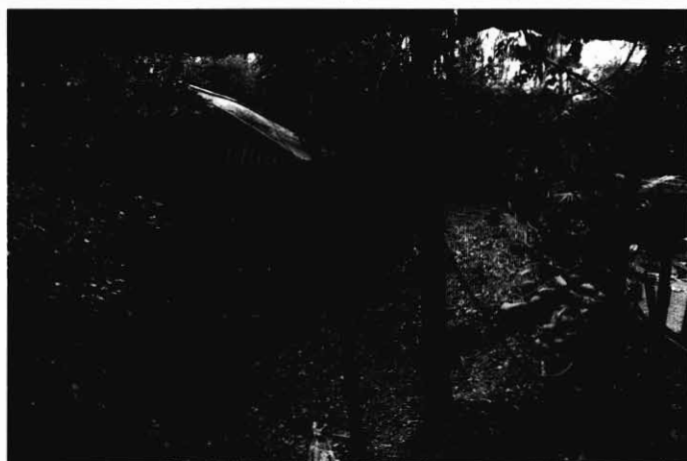
4 การกลับมาของฝูงกระทิง
(ภาพถ่ายจากมุมเดียวกัน)

“ผมพูดได้เต็มปากเลยครับ
ว่าความสำเร็จของเขา
แผงม้านี้ ต้องยกเครดิต
ให้กับพ่อผู้ใหญ่วิบูลย์”
(จากหน้า 139)

ศูนย์ศึกษาพัฒนาการสังคัมหมู่บ้าน
อนรุักษ์จากเรือนเก่าของขุนจำเมือง
บ้านไม้เก่าของทายาทเจ้าเมืองสนามชัยเขตต
ไผ่เป็นศูนย์เรียนรู้ในยุคต้นทศวรรษ 2530
เป็นจุดเริ่มต้นของผู้ใหญ่บุญลย์ให้ความสำคัญต่อ
กระบวนการเรียนรู้

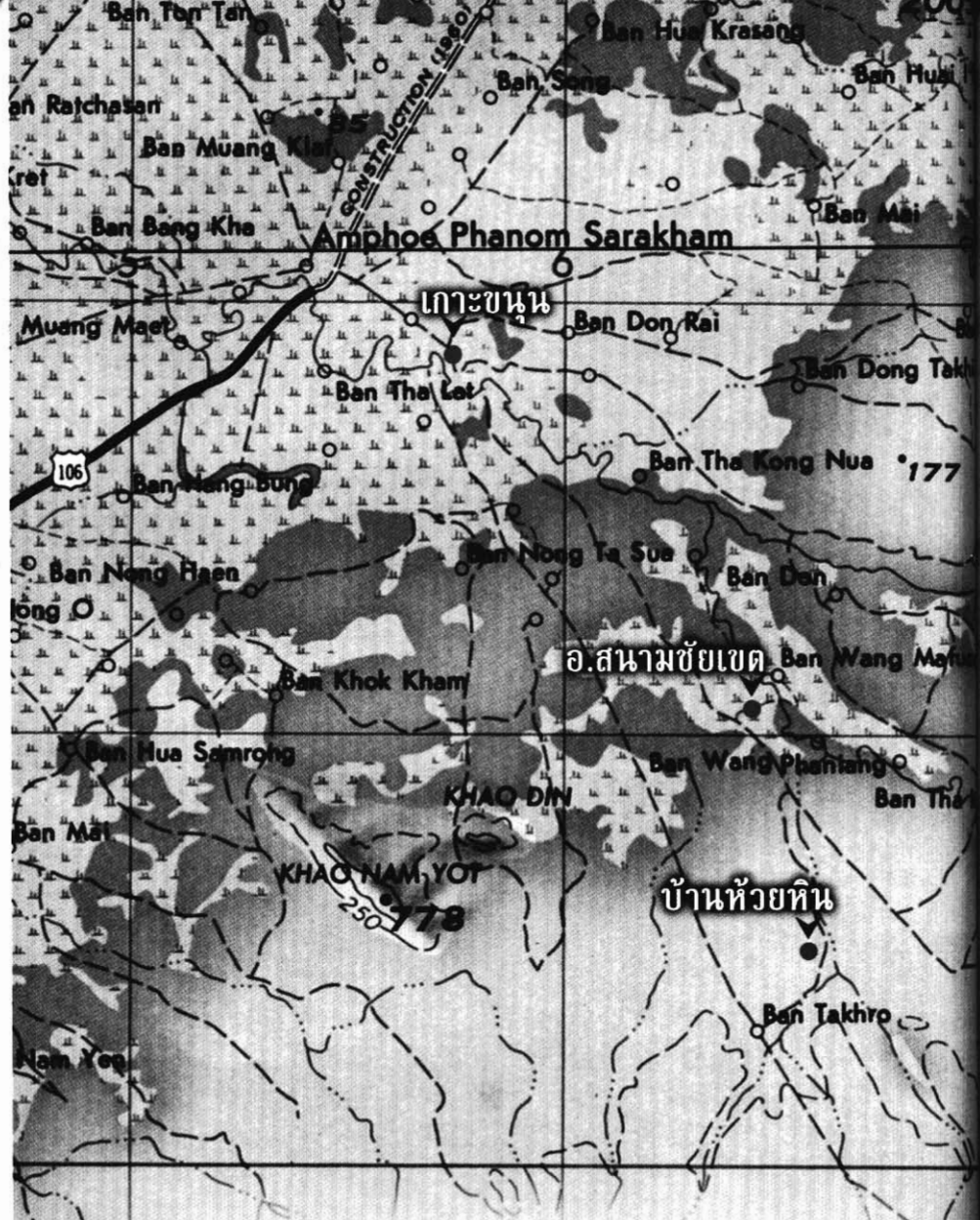

บ้านหลังงาม ประกอบด้วยเรือน 3 หลัง มีชานแล่นถึงกัน มีศาลาโถงขนาดใหญ่อยู่กลาง ออกแบบโดยคุณธีรพล นิยม และทีมงานอาศรมศิลป์ โรงเรียนรุ่งอรุณ มีขนาดพื้นที่ใช้สอยราว 400 ตารางเมตร ไม้ที่ใช้สร้างกลุ่มเรือนทั้งหมดนี้ราว 80% เป็นไม้ที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ปลูกเองตั้งแต่หลังปี พ.ศ. 2525 เมื่อเริ่มงานวนเกษตร บนผืนดิน 9 ไร่ภายในบ้าน (ที่เหลือเป็นไม้เก่า) โดยใช้ต้นไม้ทั้งหมด 34 ต้น มียางนา ตะเคียน กระท้อนป่า ชนุนป่า

เรือนหลังนี้ เป็นความตั้งใจของผู้ใหญ่วิบูลย์ เพื่อเป็นประจักษ์พยานที่ยืนยันได้ว่า ภายในช่วงเวลา 2-3 ทศวรรษ หากมีการวางแผนอย่างดี ชาวชนบทสามารถสร้างบ้านได้ทั้งหลังจากผลผลิตของวนเกษตรจากผืนดินของตนเอง

เรือนหลังนี้ ได้ทำบุญฉลองเรือนใหม่ในเดือนตุลาคม 2551

แผนที่การบินรหัส AGC-ND 47-12

จัดพิมพ์โดย กองทัพอเมริกัน ปี ค.ศ. 1963 (พ.ศ. 2506)

ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ทางหลวงแผ่นดินสิ้นสุดที่อำเภอพนมสารคาม ตัวอำเภอสนามชัยเขตยังไม่ปรากฏ แผนที่ฉบับนี้ยืนยันสภาพของป่า(แนวขอบสีเขียวในแผนที่)ปกคลุมทั่วอาณาบริเวณ ช่วงต้นของการประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ

สภาพชุมชนเกาะขนุน
ในปัจจุบัน ที่เหลือรอด
จากไฟไหม้ครั้งใหญ่ คือ
ความทรงจำในวัยเด็กของ
ผู้ใหญ่วิบูลย์

- เรือนเก่าแก่ตั้งอยู่
คหบดีค้าไม้ซุง
ที่ล่องแพซุงไม้ประดู่
จากคลองหน้าบ้าน
ไปขายกรุงเทพฯ
- เรือนแถวไม้ชั้นเดียว
ริมคลองท่าลาด
- คลองท่าลาด
ลำน้ำหน้าชุมชนเกาะขนุน
เส้นทางคมนาคมสายหลัก
ในอดีต
- ศาลเจ้าแม่ทับทิม
(สร้างใหม่)
ลานวิ่งเล่นของ
ผู้ใหญ่วิบูลย์ในวัยเด็ก

สารบัญ

บทนำ	13
บทที่ 1 ความทรงจำที่ล้ำค่าในวัยเด็ก	19
บทที่ 2 สู่มืองกรุง เปิดโลกแห่งการเรียนรู้	27
บทที่ 3 เมื่อผู้ใหญ่สืตักลองประชุม	41
บทที่ 4 มิตรภาพและทิศทางชีวิตที่ผันแปร	65
บทที่ 5 พัฒนาการทางความคิด สู่วิถีแห่งการพึ่งตนเอง	85
บทที่ 6 วงเกษตร ศาสตร์และศิลป์ของการพึ่งตนเอง	97
บทที่ 7 งานชุมชน กับกระบวนการเรียนรู้	113
บทที่ 8 ป่า และการฟื้นฟูป่า	129
บทที่ 9 สมุนไพร กับการพึ่งตนเอง	141
บทที่ 10 งานนโยบาย : การกิจที่ปลายขอบฟ้า	153
บันทึกของผู้เรียบเรียง	165
รายนามผู้สนับสนุนข้อมูล	170

บทนำ

นักวิชาการทางสังคมศาสตร์เคยกล่าวไว้ว่า สนธิสัญญาเบาว์ริงที่สยามยินยอมลงนามกับมหาอำนาจอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2398 เป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญทางประวัติศาสตร์ของประเทศไทย ที่ตามมาด้วยสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันอีก 13 ฉบับ ซึ่งสยามต้องลงนามกับอีก 13 ชาตินิคมอำนาจ สนธิสัญญาเหล่านี้เป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดประเทศรับกระแสความเปลี่ยนแปลงจากชาติตะวันตก และก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในประเทศไทยอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

ความเห็นดังกล่าวข้างต้นของเหล่านักวิชาการนี้ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ปัญญาชนท้องถิ่นแห่งบ้านห้วยหิน อำเภอสนามชัยเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา มีมุมมองที่แตกต่างไป ด้วยประสบการณ์จากชีวิตจริงในชนบท ผู้ใหญ่วิบูลย์กลับเห็นว่า การประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 คือจุดเปลี่ยนแปลง

ที่ส่งผลกระทบต่อรุนแรงยิ่งกว่าสนธิสัญญาเบาว์ริง เหตุผลของผู้ใหญ่วิบูลย์ก็คือ พิจารณาจากพลังความพินาศทางระบบนิเวศวิทยาที่เกิดขึ้นในประเทศไทย และพิจารณาจากความล่มสลายทางวัฒนธรรมของชนบทอย่างรวดเร็วทั้งระบบ ซึ่งความพินาศล่มสลายดังกล่าวนั้นเป็นการทำลายล้างคลังสมบัติทางธรรมชาติที่ชาวชนบทได้พึ่งพิงอาศัยมาแต่โบราณ และยังเป็นการละทิ้งมรดกทางภูมิปัญญาที่บรรพชนสืบทอดมา จากผลของความวิบัติทั้งปวงนี้ ชีวิตชาวชนบทได้หลุดลอยไปจากรากฐานที่มั่นคงของตนเอง แปรเปลี่ยนชีวิตไปเป็นทาสของระบบเศรษฐกิจยุคใหม่ ความแร้นแค้นสิ้นหวังได้แผ่ขยายปกคลุมชนบทอย่างรวดเร็ว ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ย่ำว่า หายนะอันรุนแรงที่เกิดแก่ชนบทไทยดังกล่าวนั้นรวดเร็วมาก ในขณะที่สนธิสัญญาเบาว์ริงส่งผลการเปลี่ยนแปลงเฉพาะในเมืองหลวง ชนบทไทยแทบจะไม่มีใครรู้รู้สมอะไรเลย

ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้แจกแจงเหตุผลที่ยืนยันความคิดของท่านดังนี้ สนธิสัญญาเบาว์ริงที่ลงนามในปี พ.ศ. 2398 เป็นการเริ่มต้นเปิดประเทศไทยเข้าสู่ยุคของการค้าเสรี ซึ่งหมายความว่าสังคมไทยได้ก้าวสู่ยุคสมัยที่เปิดประเทศให้ตะวันตกเข้ามาตักตวงความอุดมสมบูรณ์ ในขณะที่เดียวกัน รัฐไทยก็เข้าแข่งขันช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ นำพาประเทศสู่ความทันสมัยอย่างรวดเร็วที่สุด เป็นเหตุให้มีการขยายตัวของสัมปทานป่าไม้และขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวเพื่อมุ่งเน้นการส่งออก ผู้ใหญ่วิบูลย์อธิบายว่า สัมปทานป่าในยุคนั้นแทบจะไม่ส่งผลถึงระบบนิเวศมากนัก เพราะโค่นแต่ไม้ใหญ่ เมื่อชักลากซุงออกจากป่าแล้ว ไม้ที่ปีไม้ระดับรองที่เหลือรอดก็จะฟุ้งะยานคลุมผืนดินทดแทน

แต่อย่างไรก็ตาม ผลกระทบที่เป็นรูปธรรมอย่างแรกที่เกิดจากสนธิสัญญาเบาว์ริงก็คือ เมื่อมีการขยายพื้นที่ทำนาข้าวรอบกรุงเทพฯ อย่างจริงจัง ผลลัพธ์ก็คือการสูญพันธุ์ของเนื้อสมัน* กวางเขางามซึ่งเป็นสัตว์เฉพาะถิ่นของกลุ่มเจ้าพระยาตอนล่าง ถิ่นอาศัยของเนื้อสมันนั้นอยู่บนที่ราบลุ่มชุ่มน้ำ(Wetland) กินอาณาบริเวณที่ราบลุ่มรอบกรุงเทพฯ ตั้งแต่แถบมหาชัย รั้งสิต บางพลี บางปะกง สาเหตุสำคัญของการสูญพันธุ์ก็คือถิ่นที่อยู่อาศัยถูกรุกรานจากการขยายตัวของนาข้าวจนไม่เหลือ ซึ่งในบันทึก เนื้อสมันตัวสุดท้ายถูกฆ่าตายในปี พ.ศ. 2481 ผู้ใหญ่วิบูลย์ตั้งข้อสังเกตว่า ต้องใช้เวลายาวนานถึง 83 ปี นับจากปีเริ่มต้นสนธิสัญญาเบาว์ริง กว่าที่การสูญเผ่าพันธุ์ของเนื้อสมันจะเกิดขึ้น แต่ต้องอย่าลืมว่า จากทุ่งสนามหลวงศูนย์กลางของกรุงเทพฯ ถึงทุ่งรั้งสิตอันเป็นถิ่นที่อยู่ของเนื้อสมันห่างกันเพียง 40-50 กิโลเมตรเท่านั้น

เมื่อเปรียบเทียบกับแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติที่เริ่มเมื่อปี พ.ศ. 2504 ในเวลานั้นป่าไม้ยังปกคลุมพื้นที่กว่าครึ่งหนึ่งของประเทศไทย แต่ภายในเวลาเพียงกว่าทศวรรษเท่านั้น พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยก็ถูกทำลายลงจนเหลือเพียงหยิบมือเดียว จากป่าไม้ขนาดใหญ่ที่เคยเชื่อมต่อกันทั้งประเทศถูกโค่นขาดโค่นเผาจนราบเพื่อแปลงสภาพไปเป็นแปลงพืชไร่ ทอดยาวจากรอบเมืองหลวงจรด

- * สมัน กวางขนาดกลางที่มีเขางดงามที่สุด แดกกิ่งข้างละ 6-8 กิ่ง เป็นสัตว์เฉพาะถิ่นของบริเวณที่ลุ่มต่ำของภาคกลางตอนล่าง ในช่วงสมัยรัชการที่ 5 มีบันทึกว่าสมันมีชุกชุมรอบๆ กรุงเทพฯ ทุ่งรั้งสิต ทุ่งพระโขนง ทุ่งลำไโรง สมันตัวสุดท้ายถูกฆ่าตายที่อำเภอมหาชัย จ.สมุทรสาคร ในปี พ.ศ. 2481 สมันนับเป็นพันธุ์กรรมแรกที่สูญพันธุ์ในประเทศไทย อันเป็นผลจากความเจริญของสังคมเมืองที่แผ่ขยายสู่ชนบท

ชายแดนสุดขอบของประเทศ พื้นที่ป่าของประเทศที่ย่อยยับลงนี้ ทั้งหมดถูกทำลายล้างภายในเวลาไม่กี่ทศวรรษเท่านั้น ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ชี้ว่าป่าไม้ที่สูงเสียดฟ้าแน่นทึบและมีความซับซ้อนแห่งธรรมชาติอันหลากหลาย ถูกทำลายล้างและ 'แทนที่' ด้วยการปลูกพืชไร่ล้มลุกต้นกระจ่ายร่อย และก็ปลูกเพียงไม่กี่ชนิดแผ่ปกคลุมไปทั่วประเทศ นี่เป็นการกระทำของความ 'สั้นคิด' ของคนไทย ภายใต้การชี้นำของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นโดยตรงจากการหมดไปของผืนป่าหมายถึง ความแห้งแล้งและยากเข็ญขาดแคลนแหล่งพึ่งพิงทางปัจจัยสี่ของชนบท ช้ำร้ายพืชเศรษฐกิจที่เป็นความหวังอันบรรเจิดของแผนพัฒนาฯ ที่วาดฝันให้ชนบทนั้น กลับเป็นตัวก่อกวนสิน นำพาชาวชนบทให้สิ้นเนื้อประดาตัว นับเป็นความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและส่งผลที่ยังรุกรุนแรงกับชาวชนบทที่ยากต่อการเยียวยา

ผู้ใหญ่วิบูลย์สรุปว่านับเป็นเรื่องเศร้า เพราะในยุคสนธิสัญญาเบาว์ริง ที่สยามทำกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 นั้น สังคมไทยตระหนักชัดถึงพิษภัยและความสูญเสียจากการเปิดประเทศสู่การค้าเสรี ที่ยอมลงนามในสนธิสัญญาก็เพื่อแลกกับการรักษาอธิปไตยของชาติจากนักล่าอาณานิคม แต่สำหรับแผนพัฒนาฯ ในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีเอกราชสมบูรณ์ แต่กลับเลือกทางเดินสู่หุบเหวแห่งความหายนะเสียเอง ด้วยการยอมถูกจู่โจมจากชาติมหาอำนาจอย่างเรื่อยๆ และเช่นกัน หลังสนธิสัญญาเบาว์ริงเหล่าผู้นำของสยามในยุคนั้นได้ตั้งเป้าชัดเจนที่จะหาหนทางยกเลิกแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมทั้งหลายให้เร็วที่สุด และสามารถยกเลิกได้สำเร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2482 แต่ในทางตรงกันข้าม หลังปี พ.ศ. 2504 เมื่อประกาศใช้แผนพัฒนาการ

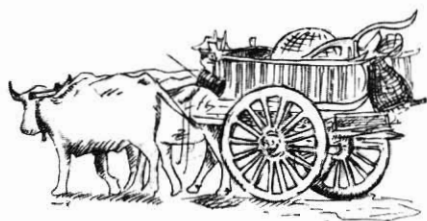
เศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ประเทศไทยในยุคหลังไม่เคยสำเหนียกถึงอันตรายที่มีอยู่ในแผนพัฒนาฯ ที่นำมาประกาศใช้ กลับมีการประกาศใช้เพิ่มเติมต่อเนื่องมาถึงแผนที่ 9 แล้ว แม้โดยเนื้อหาจะมีการเปลี่ยนแปลงหลักการให้เกิดความเป็นธรรม แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ปัญหาของชาวชนบทไม่เคยมีการแก้ไขถึงตัวต้นเหตุ ปัญหาในชนบทมีแต่เพิ่มพูนซับซ้อนจนยุ่งเหยิง

บันทึกเล่มนี้เป็นลำดับความคิด ความทรงจำ และประสบการณ์จริงกว่า 7 ทศวรรษของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ที่เกิดขึ้นในยุคที่ชนบทยังไม่มี การเปลี่ยนแปลง ผ่านชีวิตในกรุงเทพฯ ช่วงเวลาที่ความเจริญเริ่มก่อตัว ได้อยู่ร่วมในยุคสมัยที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เข้าร่วมเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพในการผลักดันให้เกิดความสำเร็จในบ้านเกิดตามนโยบายแห่งแผนพัฒนาของรัฐ แต่เพียงไม่นานผู้ใหญ่วิบูลย์ก็ได้กลายเป็นเหยื่ออันโอชะของระบบเศรษฐกิจ จมอยู่ในกองหนี้สินที่พันแน่น แม้ว่าจะพยายามเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องเพื่อความถูกต้อง แต่ก็ลงท้ายด้วยสภาพที่ล้มละลาย ผู้ใหญ่ฯ เป็นผู้มีความพิเศษที่แตกต่างจากชาวชนบททั่วไปก็คือ ท่านเลือกวิธีปลดหนี้ให้หมดและเริ่มต้นชีวิตใหม่ในสภาพหมดตัว แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์กลับพบความจริงที่มหัศจรรย์ที่ว่า แม้ท่านจะไม่มีเงินแต่ก็ไม่ยากจน กลับได้พบอิสราภาพบนผืนดิน ศักดิ์ศรีของชีวิตชนบทถูกกู้กลับคืนมาด้วยมันสมองและสองมือ การได้ค้นพบอิสราภาพอย่างใหม่นี้สร้างพลังแก่ท่านอย่างมาก ในการวินิจฉัยพิจารณาได้ตรงและหาทางออกสำหรับชนบทที่เป็นจริง

ทางออกใหม่สำหรับชาวชนบทที่ผู้ใหญ่วิบูลย์นำเสนอ นั้น ได้รับความสนใจและตอบรับไม่น้อยจากพระภิกษุสงฆ์ ชาวไร่ชาวนาใน

ชนบท นักวิชาการในมหาวิทยาลัย นักกิจกรรมทางสังคม รวมทั้งข้าราชการที่มีความคิดก้าวหน้า จนในช่วงหลังผู้ใหญ่วิบูลย์ได้กลายเป็นเสาหลักของกระบวนการแก้ปัญหาของชนบทไทย ท่านได้เข้าร่วมในคณะทำงานทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อการแก้ไขปัญหของชนบท ไปไกลถึงตำแหน่งวุฒิสมาชิกในรัฐสภา แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ใหญ่วิบูลย์มีข้อสรุปจากประสบการณ์ส่วนตัวของท่านว่า ปัญหาของชนบทต้องแก้ที่ตัวชาวไร่ชาวนาเอง แก้ที่วิถีคิดและวิถีชีวิต ด้วยเหตุนี้บันทึกประสบการณ์ชีวิตของผู้ใหญ่วิบูลย์เล่มนี้ น่าจะเกิดประโยชน์ในระดับหนึ่งสำหรับชาวชนบทที่ต้องการแสวงหาทางออกชีวิตที่มีอิสระและมีศักดิ์ศรี

บทที่

๗

ความทรงจำที่ล้ำค่าในวัยเด็ก

“ผมเกิดในปี พ.ศ. 2479 ก่อนที่เนื้อสมัน ตัวสุดท้ายของโลกจะถูกฆ่าตายเพียง 2 ปี” ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เริ่มต้นเล่าตำนานชีวิตของตนเอง ชุมชนเกาะขนุนซึ่งเป็นบ้านเกิดของท่านนั้นตั้งอยู่บนที่ดอน เป็นขอบของแผ่นดินไหลทวีปโบราณ ซึ่งก็คือบริเวณที่เคยเป็นชายฝั่งทะเลในยุคดึกดำบรรพ์ ก่อนที่สายน้ำบางปะกงจะพัดพาตะกอนดินมาทับถมพื้นทะเลปากอ่าว เกิดเป็นที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์งอกขยายจนกลายเป็นดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำของทุ่งเจ้าพระยาตอนล่าง ผืนดินที่เกิดใหม่นี้ กินอาณาเขตจากทุ่งบางคล้าทอดยาวไปถึงอาณาบริเวณกรุงเทพฯ ไปจรดบริเวณปากแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งล้วนเป็นที่ราบดินตะกอนที่เกิดภายหลัง

บ้านเกาะขนุนในยุคนั้นเป็นชุมชนเล็กๆ ราว 20-30 ครัว

เรือน ทางตะวันตกลาดลงสู่ที่ราบลุ่มต่ำมีแม่น้ำบางปะกงขวางกั้นอยู่ทางตะวันออกเป็นป่าใหญ่ทึบแน่นที่ทอดยาว ต่อเป็นผืนเดียวกับผืนป่าของแนวเทือกเขาตงพญาไฟและเทือกพนมดงรักเข้าสู่ที่ราบสูงอีสาน ป่าอีกซีกหนึ่งทอดลึกถึงป่าเมืองเขมร ว่าไปแล้วบ้านเกิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ในยุคหนึ่งก็คือ ชายขอบอารยธรรมชุมชนชวานาภาคกลางของสยาม

บ้านเกาะขนุนในยุคต้นเป็นชุมชนของคนสามเชื้อชาติ คือ ลาว เขมร และจีนแคะ ลาวและเขมรน่าจะอพยพหรือถูกกวาดต้อนมาจากถิ่นฐานเดิมในยุคต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนชาวจีนแคะนั้นอพยพหนีความอดอยากแร้นแค้นมาจากแผ่นดินเกิด คนทั้งสามเชื้อชาตินี้อยู่กันอย่างสงบสุข และหลอมรวมอยู่ภายใต้ร่มเงาของวัฒนธรรมชวานาภาคกลาง ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของศรัทธาร่วม วัดได้กลายเป็นผืนนาบุญที่คนสามเชื้อชาติหว่านกล้าและเก็บเกี่ยวผลบุญร่วมกัน ส่วนในชีวิตจริงนั้นผืนนารอบหมู่บ้าน ชาวเกาะขนุนทั้งสามเชื้อชาติต่างจับจองผืนดินถางป่า ขุดโคนไม้แปลงเป็นผืนนาทำกินอย่างปกติ “พ่อผมเป็นจีนแคะ เป็นหมอยาที่มีความรู้ความสามารถด้านพืชสมุนไพรและการรักษาความเจ็บไข้ ส่วนแม่ผมสืบเชื้อสายจากชาวลาว และเป็นชวานาโดยสายเลือด” ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าถึงชาติกำเนิดของตัวเอง และตัวท่านเองนี่แหละคือหลักฐานและผลผลิตของความปรองดองทางวัฒนธรรมของคนต่างเชื้อชาติในชุมชนเกาะขนุน

“พ่อผมไม่ใช่ชวานาและไม่ชอบทำนา พ่อเป็นหมอยาที่มักจะมีการกิจให้ต้องเดินทางเข้าป่าเก็บยาสมุนไพร เดินทางไปรักษาผู้คนต่างถิ่น ได้แลกเปลี่ยนพบปะกับเพื่อนร่วมวิชาชีพจากต่างชุมชน”

บ่อยครั้งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ร่วมเดินทางไปกับบิดา ได้เดินป่าผาแดง ได้ชิมซบับรัฐพันธุ์ไม้สมุนไพรร ได้พบเห็นการรักษา การปรุงยาของบิดา นับเป็นโอกาสสำคัญที่ช่วยให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้รับรู้โลกที่กว้างกว่าเด็กในวัยเดียวกัน แต่ในอีกด้านหนึ่งของชีวิต แมกก็เป็นชวานาที่ซ้ำของ ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงเติบโตมากับวิถีชีวิตสองด้านทั้งจากบิดาและมารดา อันเป็นเครื่องมือหล่อหลอมความรับรู้อันทรงคุณค่าในวัยเด็กอย่างเต็มอิม

จากความทรงจำของผู้ใหญ่วิบูลย์ ชีวิตชวานาเป็นผลผลิตของภูมิปัญญาที่เกิดจากการสั่งสมส่งต่อประสบการณ์จากรุ่นสู่รุ่นที่ยาวนานตั้งแต่ก่อนยุคประวัติศาสตร์ ชวานาต้องล่วงรู้ถึงสัญญาณของธรรมชาติ รู้เวลาของลมฟ้าอากาศ รู้จังหวะของการทำนาในแต่ละขั้นตอน รู้เทคนิคในการผลิตและสะสมอาหารเพื่อให้เพียงพอมีกินตลอดข้ามปี โดยให้สอดคล้องกับจังหวะการเคลื่อนไหวของธรรมชาติ ผู้ใหญ่วิบูลย์ย้อนความทรงจำครั้งเก่าก่อน พอเข้าเดือน 5 ชีวิตชวานาเกะขนุนก็เริ่มต้นฤดูแห่งการทำงานอีกครั้ง ซ่อมคันไถ ตัดไม้ไผมาผ่าจักตอกเตรียมสานเครื่องมือจับปลา เหลาคันเบ็ดรอฟัน ตกแต่งคันนาให้พร้อมในการเก็บกักน้ำฝนและตะกอนดิน เดือน 6 ฝนต้นฤดูมาเยือน ทุกบ้านพร้อมกันเตรียมแปลงเพื่อหว่านกล้า และเริ่มไถดินเตรียมผืนนา เดือน 7 ปักดำต่อเนื่องไปถึงเดือน 8 โดยปกติแล้วการปักดำจะสิ้นสุดเอาในเวลาเข้าพรรษาพอดี

ในระหว่างพรรษาจะเป็นเวลาที่ต้นข้าวจะเติบโตใหญ่ เก็บเกี่ยวพลังงานจากสายฝน ผืนดิน และแสงอาทิตย์ เมื่อได้เวลาดันข้าวก็ออกดอกแตกรวง จนเมล็ดข้าว

สุกเหลืองเป็นทุ่งรวงทอง พอถึงปลายพรรษา การเก็บเกี่ยวก็เริ่มขึ้นไล่จากผืนนาที่เริ่มต้นปักดำในต้นฤดู เก็บเกี่ยวเรื่อยไปตามลำดับ และจบลงพอดีกับแปลงนาที่ปักดำหลังสุด ได้จังหวะพอดีกัน หลังเก็บเกี่ยว เมื่อลมแล้งมาเยือน ก็เป็นเวลาของการนวดข้าวเก็บขึ้นยุ้งฉาง รวบรวมฟางเก็บขึ้นลอมเป็นเสบียงให้วัวควายตลอดแล้ง ช่วงเวลาของการผ่อนคลายเฉลิมฉลองตามวิถีชนบท ก่อนที่ฝนใหม่จะมาเยือนในปีถัดไป

ผู้ใหญ่วิบูลย์ให้บรรดาธิบายว่า ปกติแล้วชาวนา 1 คน ถ้าทำเต็มที่จะสามารถดำนาได้พื้นที่ 1 งาน ใน 1 วัน และในอัตราการทำงานปกติแล้ว แต่ละครัวเรือนสามารถดำนาได้เฉลี่ยวันละ 2 งาน โดยทั่วไปแล้วในแต่ละปีจะมีช่วงเวลาราว 50 วันสำหรับการเริ่มต้นไถดกกล้าจนถึงปักดำ ซึ่งเป็นที่รู้กันว่าครอบครัวชาวนาจะทำนากันครัวเรือนละ 10 ไร่เศษเป็นส่วนใหญ่ เมื่อคิดผลผลิตต่อไร่ราว 30 ถัง ด้วยเหตุนี้ในรอบ 1 ปี ชาวนาทั่วไปจะได้ผลผลิตข้าวราว 300 ถัง แต่ถ้าหากทำเต็มที่อยู่แล้วได้สูงถึง 400-500 ถัง นับว่าเหลือเฟือสำหรับการบริโภคภายในครัวเรือน ปกติครัวเรือนหนึ่ง (4-5 คน) บริโภคข้าวราวปีละ 150 ถัง ซึ่งประเมินจากชีวิตปกติของชาวชนบทยุคดั้งเดิม จะเก็บข้าวไว้บริโภคภายในและทำพันธุ์ไม่เกินปีละ 200 ถัง ก็หมายความว่ายังมีข้าวเหลือกินอีกราว 100 ถัง

ข้าวที่เหลือจากการบริโภคภายในครัวเรือนราวปีละ 100 ถัง จะนำไปขายเป็นเงิน และนี่คือเงินก้อนเดียวที่ชาวชนบทในสมัยก่อนจะใช้จ่ายในช่วงเวลา 1 ปี จากความทรงจำของผู้ใหญ่วิบูลย์ เงินก้อนนี้แม้ว่าจะมีค่างน้อย แต่ก็กลับไม่มีความสำคัญอะไรมากนัก ถึงไม่มีเงินก้อนนี้ชีวิตชาวนายุคปี พ.ศ. 2480-90 ก็ไม่เดือดร้อน เพราะการ

ดำรงชีวิตในชนบทนั้นสามารถพึ่งตรงจากธรรมชาติได้ครบวงจร โดยไม่ต้องใช้เงินเลย อย่างไรก็ตาม เท่าที่ผู้ใหญ่ฯ จดจำได้ เงินก่อนนี้ ชาวบ้านจะนำไปซื้อสินค้าที่ใช้ในกิจกรรมการทำบุญเป็นส่วนใหญ่ อาทิเช่น ปิ่นโต พานทองเหลือง นอกเหนือจากนี้ก็จะนำเงินไปใช้ซื้อผ้า (คือผ้าเป็นพับ) นำมาตัดขึ้นรูปและเย็บเป็นเสื้อกางเกงสำหรับใช้ในชีวิตประจำวันตลอดทั้งปี ซึ่งผ้าพับนับเป็นข้าวของจำเป็นสิ่งเดียวของชุมชนชาวเกาะขนุนที่ต้องใช้เงินซื้อหา เพราะบ้านเกาะขนุนไม่มีการทอผ้าใช้ภายในเลย มีแต่การตัดเย็บเสื้อกางเกงใส่กันเอง ทำกันเองด้วยมืออย่างง่าย ๆ การเย็บสอยผ้าทำเป็นกันทั้งผู้ชายและผู้หญิง ตัดเย็บกันง่ายๆ กระดุมเป็นของฟุ่มเฟือย ส่วนใหญ่ทำจากกะลา แต่โดยทั่วไปเป็นเสื้อผ้าแบบผูกแทนกระดุม ซึ่งก็ใช้เศษผ้ามามัดเย็บเป็นเส้นโตๆ นั่นเอง

ผู้ใหญ่วิบูลย์เสริมว่า “เงิน” อาจจำเป็นสำหรับโอกาสพิเศษ เช่น งานแต่งงาน หรืองานบวชเรียนของลูกหลาน ซึ่งเป็นโอกาสพิเศษที่ต้องมีการจับจ่ายเพิ่มขึ้นจากชีวิตปกติ ด้วยเหตุนี้ ครวัเรียนที่รู้ตัวว่าจะมีงานสำคัญในรอบปี ก็วางแผนการเพาะปลูกไว้ล่วงหน้า เตรียมบุกเบิกขยายผืนนาให้กว้างขึ้นกว่าปีปกติ ระดมแรงงานและตั้งใจไถและปักดำให้ได้ปริมาณมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม งานบวชงานแต่งของคนยุคก่อนก็ไม่ได้ฟุ่มเฟือยเกินเลยจนขนาดต้องไปกู้หนี้ยืมสินเช่นในยุคหลัง ลำพังเพียงแรงกายที่เหนียวแรงเพิ่มก็อาจเพียงพอสำหรับค่าใช้จ่ายในกิจกรรมพิเศษดังกล่าวได้

ผู้ใหญ่วิบูลย์ ได้ย้อนทบทวนวิถีชีวิตในวัยเด็กว่า แม้ว่าชีวิตจะต้องลงแรงทำงานหนัก เพราะไม่มีเครื่องจักรทุ่นแรง แต่ดูเหมือนจะไม่รู้สึกทุกข์ใจ สาเหตุเพราะว่าทุกบ้านก็ต้องทำงานหนัก

เหมือนๆ กัน อาหารการกินก็กินตามฤดูกาลเหมือนกัน ระดับการบริโภคปัจจัยสี่ ในแต่ละครัวเรือนก็ไม่มี ความแตกต่างกันมากนัก ในทางกลับกัน ชาวบ้านในอดีตกลับมีเวลาในการประดิษฐ์ประดอย เครื่องมือเครื่องใช้จนเป็นงานศิลปะที่งดงามยิ่ง จากต้นไม้ที่ซุกฉากจากป่า นำมาตากมาเลื่อยเป็นเสา เป็นไม้กระดานหลากหลายขนาด แล้วนำมาปรุเป็นเรือนชานจนน่าอยู่ จากลำไม้ไผ่ก็นำมาเหลาจักตอก และสานเป็นเครื่องมือเครื่องใช้สารพัดอย่างประณีตบรรจง จากไม้แก่นเนื้อแข็งก็บรรจงเหลาจนได้รูปเข้าลึ่มใส่เต๋ยได้เป็นเกวียนเล่มงาม หรือเป็นเรือพายที่ปราดเปรียวในหน้าน้ำหลาก ในความทรงจำของผู้ใหญ่ ชีวิตในอดีต มีบ้านเล็กๆ หนึ่งหลัง มีผืนนาที่ยกคันปรับระดับไว้พร้อม มีควายหนึ่งคู่ มีเกวียนลั้กเล่มไว้ขนข้าวในนาเข้ายุ้งหรือลากไม้จากป่า เพียงเท่านั้น ก็ถือว่าชีวิตมีความครบถ้วนสมบูรณ์พร้อม หากใครอยู่ใกล้น้ำก็เพิ่มเรืออีกสักลำ

ว่าไปแล้ว “ป่า” คือคลังวัตถุดิบส่วนกลางที่ทุกครัวเรือนสามารถไปเบิกใช้ได้โดยอิสระ เพียงชวนเพื่อนบ้านรวมแรงกันเข้าป่า เลือกลงไม้ให้ได้ตรงความต้องการ เมื่อได้วัตถุดิบก็ใช้แรงกายเลื่อย ตากตากแห้งอย่างอิสระ ประสานกับความซื่อของของภูมิปัญญาที่สืบสานจากรุ่นสู่รุ่น ชีวิตในอดีตจึงไม่เคยขาดแคลนความงามและศิลปะในชีวิตประจำวัน ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า เกิดอะไรขึ้นเมื่อถึงยุคสมัยที่เครื่องจักรทุนแรงเข้ามาในชุมชน? ไฟฟ้าและสิ่งอำนวยความสะดวกซึ่งถาโถมเข้ามาในวิถีชีวิตชนบท ซึ่งโดยเหตุและผลแล้วน่าจะมาแบ่งเบาภาระของการทำงานที่ต้องใช้แรงกายโดยตรง ชีวิตชาวชนบทควรจะใช้เวลามากขึ้นสำหรับงานศิลปะหัตถกรรมที่ต้องใช้เวลา และน่าจะมีความสุขมากขึ้น แต่ในความเป็นจริงกลับตรงกัน

ข้าม ชีวิตชาวชนบทในยุคหลังกลับไม่เหลือเวลาและอารมณ์สำหรับกิจกรรมด้านงานศิลปะพื้นบ้านเหล่านั้นอีกเลย

ต่อคำถามที่ว่า อะไรคือความแตกต่างระหว่างความรวยกับความยากจนของผู้คนในชนบทยุคนั้น? ผู้ใหญ่วิบูลย์ใช้เวลาครุ่นคิดอยู่ชั่วขณะ ท่านยอมรับว่ามีความแตกต่างทางสถานะของความจนรวยอยู่จริงในชุมชนเล็กๆ ของท่าน แต่ความจนรวยกลับไม่ได้วัดที่ความสามารถในการถือครองโภคทรัพย์และเงินทอง และไม่ได้วัดที่ความสามารถในการบริโภคจ่ายเหมือนเช่นคนในยุคปัจจุบัน แน่نونคนที่ถูกกำหนดว่ามีฐานะร่ำรวยในชุมชนย่อมต้องมีทรัพย์สินมากกว่าเพื่อนบ้าน ความแตกต่างที่สำคัญกลับไม่ใช่เงินแต่กลับอยู่ที่บารมีของคุณคน พุดให้ชัดก็คือกำลังของผู้คนในสังกัด การมีบริวารแวดล้อมหรือความสามารถในการระดมผู้คนเพื่อทำกิจกรรมขนาดใหญ่ให้ลุล่วงซึ่งสรุปให้ชัดก็คือ ความรวยในอดีตนั้นไม่สามารถแยกขาดจากผู้คนในชุมชน ดังนั้นคนรวยต้องไม่ขาดศีลธรรม ไม่ขาดเมตตาธรรม เพื่อให้สามารถรักษากำลังผู้คนในสังกัดได้ ซึ่งแตกต่างไปอย่างสิ้นเชิงกับสังคมยุคหลัง ที่ความร่ำรวยอยู่ได้ด้วยตัวเอง ขาดรากฐานของชุมชนและไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน สังคมสมัยใหม่เช่นนี้แหละที่ทำให้คนไร้ศีลธรรม คนชั่วคนโกงมีโอกาสร่ำรวยอย่างออกหน้าออกตาได้เต็มบ้านเต็มเมือง

ในความทรงจำของผู้ใหญ่วิบูลย์เงินทองในอดีตไม่ใช่สิ่งที่มีค่าสูงสุดชีวิตในชนบทอยู่ได้อย่างสงบสุขโดยไม่ต้องมีเงิน และกิจกรรมของชีวิตส่วนใหญ่ก็ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับเงิน

ดังนั้นเงินจึงไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดของผู้คนในยุคคนั้น ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เล่าถึงฝรั่งนักสำรวจที่เดินทางผ่านชนบทในเมืองน่านเมื่อปี พ.ศ. 2436 * ว่า เงินที่มีอยู่ในมือของนักสำรวจฝรั่งไม่สามารถหาซื้อข้าวจากชาวบ้านได้ นำแปลกที่ชาวบ้านป่าที่เมืองน่านยืนยันว่าต้องเอาเปิดเท่านั้นจึงยอมให้แลกกับข้าวสาร “เพราะเงินนั้นกินไม่ได้ แต่เปิดออกใช้ให้กินได้” ผู้ใหญ่วิบูลย์ให้ทัศนะ

ความเปลี่ยนแปลงเรื่องทัศนคติต่อเงินตราที่เพิ่งเกิดขึ้นมาในยุคหลังนี้เอง เริ่มเข้ามาพร้อมกับความเจริญ ความทันสมัย มากับสินค้าแปลกใหม่ของระบบอุตสาหกรรมและพานิชยกรรม และทัศนคติต่อเงินได้กลืนกินวิถีชีวิตในชนบทอย่างสิ้นเชิงหลังปี พ.ศ. 2504 เมื่อรัฐประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ “เงิน” ได้กลายเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต กิจกรรมทั้งหมดพุ่งเป้าเพื่อเงิน และนี่คือจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญและนำชุมชนชนบทที่เคยสงบสุขมายาวนาน ได้ก้าวสู่หายนะและความล่มสลายลงในที่สุด

* บันทึกของ วารังตัน สมิต ในหนังสือ บันทึกการเดินทางสู่แม่น้ำโขงตอนบน ประเทศสยาม, กรมศิลปากร, 2544.

บทที่ 2

สู่เมืองกรุง เปิดโลกแห่งการเรียนรู้

แม้ว่าบ้านเกาะขนุนจะเป็นบ้านป่าไกลกรุง นานๆ ที่จะมี
 ความเคลื่อนไหวจากโลกภายนอกผ่านเข้ามา โดยเฉพาะในหน้าแล้ง
 เมื่อผืนดินแห้งสนิทสะดวกสำหรับการเดินทาง บางปีจะมีขบวนคาราว
 ของกลุ่มคนแปลกหน้าจากที่ราบสูงอีสานเดินทางผ่านเข้ามา พวกเขา
 รอมแรมมานานนับเดือน นำโดยหัวหน้าที่เรียกตัวเองว่านายฮ้อย
 นายฮ้อยจะนำหมู่คณะต้อนรับวัวควายฝูงใหญ่ที่ผ่านการฝึกเทียมแอก
 แบกคันไถจนเป็นงาน จุดหมายแรกของนายฮ้อยคือเมืองนางรองทาง
 ตะวันตกเฉียงใต้ของที่ราบสูงอีสาน ก่อนที่จะเดินทางสู่บ้านปะคำ
 ชายเขตอีสานตอนล่างซึ่งมีเทือกพนมดงรักพาดขวาง บ้านปะคำคือ
 ปากทางของช่องเขาตะโก อันเป็นเส้นทางโบราณที่ใช้กันมาตั้งแต่
 สมัยขอม ซึ่งเป็นทางสะดวกที่เชื่อมเปิดที่ราบสูงอีสานกับที่ราบลุ่ม

เจ้าพระยาตอล่าง เมื่อพาฝูงวัวควายทะเลักดิ่งลงจากเขาสู่พื้นราบต่ำ ก็เข้าสู่เมืองวัฒนานคร สระแก้ว และจุดหมายสุดท้ายถัดไปคือเมือง กบินทร์บุรี อันเป็นจุดนัดหมายที่รู้จักกันของเหล่าพ่อค้าควายภาคกลาง จะมารอรับทุกหน้าแล้งของปี เป็นที่รู้จักกันว่า ควายอีสานเป็นที่ต้องการ ของชาวนาภาคกลาง เพราะแข็งแรงและผ่านการฝึกมาแล้ว “ควายที่ รอดจากการเดินทางนานนับเดือนต้องแข็งแรง” ผู้ใหญ่วิบูลย์อธิบาย เพิ่มเติมว่า นี่คือนิยามของกลุ่มคำแปลกหูที่ชาวนาภาคกลางใช้สั่งงาน ควาย เพราะภาษาลาวเท่านั้นที่ควายสายพันธุ์อีสานพวกนี้จะฟัง เข้าใจ

แต่เรื่องที่ชวนสงสัยสำหรับผู้ใหญ่วิบูลย์ในวันนั้นก็คือ เหตุใด ที่คณะของนายฮ้อยขายควายเรียบร้อยแล้ว จึงไม่เดินทางย้อนกลับ บ้านในทิศทางเดิมเช่นเมื่อขามา แต่กลับเดินทางเลยไปทางตะวันตก มุ่งสู่เมืองกรุง แล้วค่อยนั่งรถไฟกลับไปลงโคราช จากนั้นจึงฆ่าทำาเดินทาง ไกลสู่บ้านเกิด เมืองกรุงมีอะไรพิเศษที่ดึงดูดชาวอีสานให้ต้องเสีย เวลาและเพิ่มระยะเวลาการเดินทางโดยไม่จำเป็น* เป็นคำถามที่รอให้ผู้ ใหญ่วิบูลย์ต้องเข้ามาค้นหาคำตอบด้วยตัวเอง

ครั้งหนึ่งมีพระธุดงค์เดินทางผ่านมาและแวะจำพรรษาในวัด บ้านเกาะขนุน พระธุดงค์ท่านนี้มีหนังสือจากกรุงเทพฯ ติดตัวท่านมา หลายเล่ม นับเป็นสิ่งใหม่และน่าตื่นตาที่สุดสำหรับผู้ใหญ่วิบูลย์ในวัย นั้น “แม้ผมจะเรียนจบประถมต้นที่โรงเรียนไผ่ลับบ้าน อ่านออกเขียนได้ ดีเกินเกณฑ์ แต่ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่เห็นหนังสือจริงๆ ให้ได้อ่านเป็น

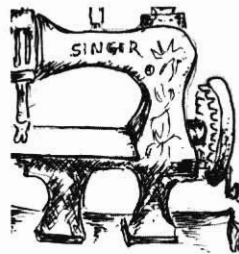
* จากบทสัมภาษณ์ของนักวิจัยยุคหลังพบว่า เป้าหมายหลักของคณะนายฮ้อยที่เมืองกรุงอยู่ที่ ร้านทองบนถนนเยาวราช เพราะทองเยาวราชเป็นที่เลื่องลือถึงความบริสุทธิ์และสวยงาม เป็นการแปลงผลผลิตจากธรรมชาติเป็นทรัพย์สิน จากควายเป็นทองรูปพรรณ

เล่มโตๆ” ผู้ใหญ่วิบูลย์ยังได้รับรู้จากพระชุตังค์อิกว่า ในกรุงเทพฯ หนังสือเช่นนี้มีตีพิมพ์ออกมามากมาย มีโรงพิมพ์เป็นธุรกิจที่มีการทำต่อเนื่อง เรื่องราวของหนังสือในกรุงเทพฯ จึงเป็นเรื่องนำตื่นเต้นที่สุด และเป็นแรงกระตุ้นสำคัญสำหรับผู้ใหญ่วิบูลย์ในการเลือกทางเดินในช่วงต่อมาของชีวิต

ผู้ใหญ่วิบูลย์ย้อนความทรงจำให้ฟังว่า ที่จริงแล้วยังมีความเจริญอย่างใหม่ที่ชาวบ้านเริ่มรับรู้ ตัวอย่างที่เด่นชัดคือ จักรเย็บผ้าที่สามารถเดินเส้นด้ายเย็บผ้าสองชั้นเป็นตะเข็บติดกันอย่างแน่นหนาและประณีต ที่มีหัตถกรรมคือ มีผีเย็บเท่ากันตลอด เป็นเรื่องแปลกและเหลือเชื่อสำหรับความรับรู้ของผู้คนยุคนั้น ผ้าที่ต้องสอยด้วยมือทีละชนิด แต่ละนิ้วกว่าจะเป็นตะเข็บต้องแทงเข็มสอดด้ายนับครั้งไม่ถ้วนกว่าเสื้อสักตัวจะแล้วเสร็จต้องใช้เวลาหลายคืน อย่างไรก็ตาม ผู้ใหญ่วิบูลย์ตั้งข้อสังเกตที่สำคัญยิ่งคือ ทุกเรื่องราวของความแปลกใหม่ที่เข้ามาในความรับรู้ของชุมชนในยุคนั้น อยู่เพียงในระดับของการ ‘อยากดู’ ด้วยตา หรือ ‘ขอลอง’ ได้สัมผัสจับต้องด้วยมือสักครั้งเท่านั้น ไม่ใช่อยู่ในความต้องการซื้อหาหรือ ‘ถือครอง’ เป็นกรรมสิทธิ์แต่อย่างไร

ผู้ใหญ่วิบูลย์ชี้ชัดว่า ท่าทีตอบรับของชาวชนบทต่อการรับรู้สิ่งใหม่ที่เข้าสู่ชุมชนนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะจากระดับของการอยากรู้ อยากเห็น ได้พัฒนาเป็นการอยากถือครอง นั้นมีความแตกต่างกันชนิดชาว

กับคำที่เดียว เพราะโดยการอธิบายในทางธรรมนั้น ลำพังความอยาก เป็นภวัตถุที่ก่อให้เกิดทุกข์ แต่ความอยากรู้อยากเห็นนั้น ทุกข์อาจหมดไปเมื่อได้สัมผัสด้วยตา แต่ทุกข์จากความอยากถือครองนี้นำไปสู่ การก่อกวนนี้สิน เกิดภาวะผูกพันจากดอกเบี๊ยะที่ไม่เคยหยุดทำงาน

“แม่ผมเสียชีวิตตอนผมอายุ 8 ขวบ พ่อแต่งงานใหม่ ผมต้องไปอยู่กับป้า และอยู่วัดกับหลวงพ่อกับ” ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าความหลัง ชุมชนบ้านเกาะขนุนแม้จะเป็นชุมชนเล็กๆ แต่กลับเป็นชุมชนที่เปิดกว้างสำหรับทุกชีวิต และสามารถเลี้ยงดูทุกชีวิตด้วยปัจจัยสี่อย่างไม่ต้องร้อน ชีวิตที่ต้องก้ำพรว้าแม่แต่เล็ก ท่านก็ไม่เคยรู้สึกเหงาหรือขาดความอบอุ่น แต่กลับกลายเป็นโอกาสที่ดีสำหรับ อิศราภาพที่เปิดกว้าง มีห้วงเวลาเหลือเฟือให้ความใฝ่ฝันได้เติมเต็ม มีพื้นที่ของความรับรู้เปิดกว้างสำหรับการเรียนรู้โลกที่แปลกใหม่ และ ยังเป็นการเตรียมความพร้อมต่อการรับความเปลี่ยนแปลงซึ่งได้เกิดขึ้นแล้วในเมืองกรุง

เมื่อผู้ใหญ่วิบูลย์อายุได้ 14 ปี ท่านตัดสินใจเดินทางเข้า กรุงเทพฯ ด้วยเงินติดกระเป๋าเพียงไม่กี่สิบบาท ท่านเล่าว่าไม่ได้ขออนุญาตใคร จะว่าหนีพ่อเข้ากรุงก็คงไม่ผิด อาศัยเรือจากคลองท่าลาดหน้าหมู่บ้านออกแม่น้ำบางปะกงไปขึ้นท่าที่เมืองแปดริ้ว จากนั้นก็โดยสารรถไฟเข้ากรุงเทพฯ แต่ก็ไม่ลืมนัดหมายให้เพื่อนมารับที่หัวลำโพง ผู้ใหญ่วิบูลย์เริ่มต้นชีวิตในเมืองกรุงโดยไปพักกับเพื่อนที่เป็นลูกจ้างในร้านขายสังกะสี ที่ตรอกข้าวหลาม บนถนนเจริญกรุง

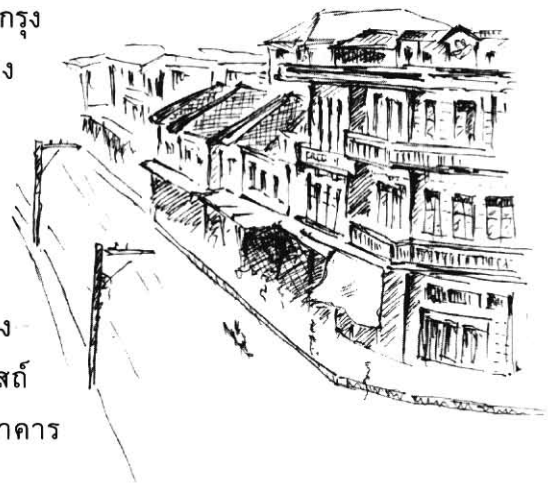
กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2493 เป็นช่วงเวลาที่กรุงเทพฯฟื้นตัว

จากสงครามโลก เศรษฐกิจของกรุงเทพฯกำลังพุ่งทะยานตามกระแสโลก เป็นช่วงเวลาที่นักธุรกิจเชื้อสายจีนในประเทศไทยเติบโตร่ำรวยแทนที่ฝรั่ง เพราะธุรกิจจะวันตกได้ถอนตัวหรือพังพาบไปกับกองทัพญี่ปุ่นที่ยึดครองแผ่นดินไทยอยู่หลายปี กรุงเทพฯ แม้ว่าจะเป็นหัวเมืองที่ใหญ่ที่สุด เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรที่กว้างใหญ่ แต่แท้ที่จริงแล้วกรุงเทพฯ ในยุคนั้นก็เล็กนิดเดียว เพียงไม่กี่วันผู้ใหญ่วิบูลย์ก็เดินเที่ยวจนทั่วกรุง สภาพของกรุงเทพฯ ยังอยู่ในความทรงจำของผู้ใหญ่ฯ ทิศเหนือเลยสนามหลวงออกไปมีถนนราชดำเนิน ถนนสายนี้กว้างที่สุดอย่างไม่เคยพบเคยเห็นมาก่อน แต่กลับมีแต่ความเงียบเหงาและดูคล้ายกับจะร้างไร้ความเคลื่อนไหว เลยถัดจากถนนราชดำเนินออกไปก็เป็นดงไม้มีบ้านผู้คนซ่อนตัวอยู่เงียบๆ ทางตะวันออกของเมืองกรุงเทพฯเหมือนจะมีถนนเจริญกรุงที่เป็นความคึกคักสุดท้าย ข้ามออกไปอีกฝั่งจะรู้สึกได้ถึงสภาพขานเมือง แม้จะมีบ้านเรือนหนาตา แต่ร่องรอยของเรือกสวนยังมีปรากฏ

ทิศใต้ความคึกคักดูมีให้

เห็นไปตามแนวถนนเจริญกรุง
จากตลาดน้อยข้ามคลอง
ผดุงกรุงเกษมจะเป็นเขต
ที่ครั้งหนึ่งคือศูนย์กลาง
ของฝรั่งมังค่า ยาวจาก
ย่านไปรษณีย์กลางจนถึง
คลองสาทร เป็นที่ตั้งของ
สถานทูตหลายชาติ โบสถ์
ฝรั่ง โรงเรียนฝรั่ง ธนาคาร

ฝรั่ง แต่ที่ผู้ใหญ่วิบูลย์พบเห็นทั้งหมดได้มีความเปลี่ยนแปลง เพราะสงครามโลกทำให้ฝรั่งหนีกลับบ้านจนหมด จึงถูกคนเชื้อสายจีนเข้ามาแทนที่ ถนนเจริญกรุงข้ามคลองสาทรยาวไปอีกหลายกิโลเมตรถึงถนนตกที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลอ้อมมาวางถนน พันคลองสาทรความหนาแน่นของบ้านเรือนจะค่อยๆ เบาบางลงไป เรียกสวนที่หนาตาขึ้น บางช่วงของถนนยังเขียวครึ้ม เหมือนถนนที่ลอดเข้าสู่อุโมงค์ของดงไม้หนาสองข้างทางที่มีเรือนยอดसानคลุมปิดท้องฟ้า สิ่งแปลกใหม่สำหรับผู้ใหญ่วิบูลย์คือ รถราง ที่มีวิ่งไปตลอดถนนสายหลักทั่วเมืองกรุง แม้นบนถนนเจริญกรุง รถรางก็ยังอุตสาหวังไปสุดที่ถนนตก ผู้ใหญ่ฯ เล่าว่าบนขบวนรถรางจากถนนตกขากลับเข้าเมืองนั้น มักจะมีทุเรียน มังคุด ขนุนและผลไม้ชิ้นเล็กจากสวนย่านบ้านใหม่ และถนนตกมาขาย เป็นเครื่องยืนยันถึงความอุดมสมบูรณ์ของกรุงเทพฯ ในยุคที่บ้านเรือนยังไม่ถูกความเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาทำลาย

สำหรับทางตะวันตกของกรุงเทพฯ นั้นมีแม่น้ำเจ้าพระยากั้นอยู่ แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นสายน้ำที่มีความคึกคักอย่างยิ่ง ริมน้ำเป็นที่ตั้งของสถานทูต สถานีการค้าของธุรกิจที่ต้องขนส่งทางเรือทั้งในประเทศและต่างประเทศ มีโรงสีขนาดใหญ่ตั้งเป็นระยะตลอดสองฟากแม่น้ำเนื่องแน่นไปด้วยเรือนแพและเรือสินค้าสารพัด แต่สำหรับฝั่งธนบุรีนั้น มีเพียงขอบแม่น้ำเท่านั้นที่พอมีความคึกคักแห่งชีวิตผู้คน ลึกจากฝั่งแม่น้ำเข้าไปเพียงนิดเดียวก็เป็นสวนทึบแน่นชนิด ผู้ใหญ่วิบูลย์จำได้ว่าเมื่อครั้งมีการปฏิวัติรัฐประหาร ถ้าฝ่ายแพะจะหนีราชภัย เพียงว่ายข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาให้ถึงอีกฝั่ง โอกาสที่จะหนีรอดอาญาแผ่นดินเป็นไปได้สูง เพราะเรียกสวนสำหรับหลบซ่อนอยู่ถัดฝั่งน้ำไปนิดเดียว

ผู้ใหญ่วิบูลย์จดจำเรื่องราวของกรุงเทพฯ ในวัยต้นได้อย่างไม่ลบเลือน เป็นยุคที่คนกรุงเทพฯ กำลังนิยมต้นอุตพิษ ดอกไม้สวยแปลกตาแต่กลิ่นเหม็นที่แพร่เข้ามาในประเทศเป็นครั้งแรก ชาวกรุงบ้าเห่อปลูกกันริมทางเต็มเมือง ผู้ใหญ่วิบูลย์ตั้งข้อสังเกตว่าอาการ “บ้าเห่อ” พืชแปลกใหม่มีมาแต่โบราณแล้ว ทุกวันนี้อาการนี้ยังมีอยู่และรุนแรงขึ้นทุกที เพราะมีกลไกทางการตลาดที่ “ปั่น” ราคาต้นพันธุ์หรือทำไว้ พร้อมข้อมูลลวงถึงกำไรที่คุ้มค่าแต่ไม่เคย “เป็นจริง” เลยสักครั้ง และชาวบ้านก็มักเป็นเหยื่อของกระแสนิยม เสียเงินเสียทองไปตามหาพันธุ์พืชมาปลูก เพียงไม่นานความนิยมก็ตก กลายเป็นพืชไร้ค่าเคลื่อนเมือง ไร้ประโยชน์ต้องพินทิ้งกันนักต่อนัก

ทำน้าริมเจ้าพระยาก็เป็นอีกบริเวณหนึ่งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์สนใจเป็นพิเศษ เพราะจะเป็นบริเวณที่มีการขนถ่ายสินค้าสารพันชนิด โดยเฉพาะบริเวณทำน้าราชวงศ์ เป็นจุดศูนย์รวมของการขนส่งทางน้ำ โดยเรือจากกรุงเทพฯ จะขึ้นล่องไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาสู่ทั่วทุกหัวเมืองของภาคกลางเพราะมีคลองซอยเชื่อมแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำบางปะกง แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำสะแกกรัง และยังสามารรถเชื่อมต่อกับปากน้ำโพขึ้นเหนือไปถึงกำแพงเพชร ดากลำปาง เชียงใหม่ อีกด้านหนึ่งด้วย

ทำน้าราชวงศ์ยังเป็นท่าสำหรับเรือที่แล่นออกทะเลหลวงเพื่อเชื่อมต่อตัวเมืองริมทะเลทั้งหลาย ทั้งภาคตะวันออกจากชลบุรีถึงตราด และภาคใต้หัวเมืองฝั่งอ่าวไทยจากชะอำ หัวหิน ปรานบุรี ไปถึงหาดใหญ่ ปัตตานีอันไกลโพ้น ซึ่งสินค้าจากหัวเมืองใต้นี้มีสินค้าจากต่างแดนไกลถึงมะละกา สิงคโปร์ติดตามมาด้วย ด้วยเหตุนี้ทำน้าราชวงศ์จึงเต็มไปด้วยความน่าตื่นเต้น ทั้งสินค้าแปลกตาและ

เรื่องราวแปลกใหม่แทบจะไม่ซ้ำในแต่ละฤดูกาล เป็นห้องเรียนชั้นดี สำหรับการเรียนรู้ผลผลิตของแต่ละภาคและแต่ละช่วงเวลาจากสินค้าที่ชนชั้นท่า ขณะเดียวกันผู้ใหญ่วิบูลย์ก็ได้เห็นวิธีการบริโภคและความต้องการของแต่ละภาคจากสินค้าที่ชนกลับลงเรือ

ท่าน้ำราชวงศ์ยังอยู่ใกล้กับจุดศูนย์กลางของคนจีน บนเรือที่พาคนจีนแผ่นดินใหญ่เดินทางเข้ามาแสวงหาโอกาสในเมืองไทยนั้น ใต้ท้องเรือเต็มไปด้วยสินค้านำเข้า และบนฝั่งจะมีสินค้าที่รอส่งกลับออกไปเมืองจีน รวมถึงข้าวของสัมภาระที่คนจีนเตรียมหอบขึ้นเรือกลับไปเยี่ยมบ้านเกิด สัมโอ ทูเรียนกวน เสื้อจันทบูร ฯลฯ ทำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เห็นความเคลื่อนไหวของชีวิตผู้คน เห็นความเป็นไปวิถีชีวิตผ่านข้าวของสินค้า เห็นรายละเอียดของการค้า และเข้าใจโอกาสในการค้าขายทำกำไร แต่ทั้งหมดนี้ต้องสะดุดเพราะต้องใช้ "ทุน" ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ยอมรับว่าเป็นเรื่องลึกลับ เพราะโดยลำพังความเคลื่อนไหวของสินค้าพอมองเห็นได้ แต่รายละเอียดของเงินทองที่มีการเคลื่อนไหวถ่ายเปลี่ยนมือ นั้น กลับเป็นสิ่งที่ไม่มีทางรับรู้ได้เลย ความชำนาญในการสร้างกำไรจากการซื้อขายสินค้า บริหารเงิน การทำเงินที่มีอยู่ให้เกิดกำไรออกเงยนั้น เป็นเรื่องใหม่ที่เข้ามาสู่การรับรู้ของผู้ใหญ่วิบูลย์ ท่านยอมรับว่านี่เป็นเรื่องแปลกและใหม่มากสำหรับคนไทยในชนบทอย่างยิ่ง เพราะโตมาในสังคมที่แทบจะไม่มีการใช้เงินกันเลย

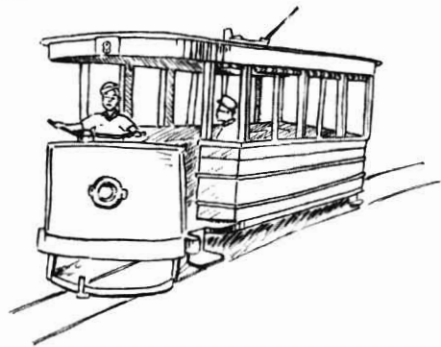
ในวัยเด็กที่ผู้ใหญ่วิบูลย์คุ้นเคยนั้น คนไทยอยู่ในโลกที่แทบจะไม่เคยรู้จักคำว่า *กำไร* และ *ขาดทุน* เพราะชนบทในยุคเก่านั้น มีแต่การแบ่งปัน แลกเปลี่ยน และช่วยเหลือเอาแรงกัน ความเคลื่อนไหวของผลผลิตระหว่างชุมชนจะเป็นการแลกเปลี่ยนโดยไม่มี

เงินเข้ามาเป็นสื่อกลาง ข้าวแลกเกลือ เมื่อกมันแลกข้าว การแลกเปลี่ยนจนลงที่ความพึงพอใจของทั้งสองฝ่าย ไม่มีผู้ได้เปรียบหรือเสียเปรียบ ไม่มีผู้ซื้อ ไม่มีผู้ขาย ไม่มีกำไร และไม่มีขาดทุน ซึ่งในเวลาต่อมา เมื่อเงินตราเข้ามามีบทบาทแทรกตัวอยู่ในสายสัมพันธ์ภาพของผู้คนในระดับชุมชน วิถีของเงินตราได้ทำลายวัฒนธรรมของการดำรงอยู่ของชาวชนบทอย่างชนิดถอนรากถอนโคนเลยทีเดียว

แต่อย่างไรก็ตาม กรุงเทพฯ ในยุคนั้นเป็นเมืองที่มีเงินตราเป็นสื่อกลางระหว่างสัมพันธ์ภาพของผู้คนไปเรียบร้อยแล้ว กำไรขาดทุนกลายเป็นวัฒนธรรมหลัก เสียเปรียบหรือได้เปรียบกลายเป็นสำนึกพื้นฐานของความสัมพันธ์ของผู้คน ดังนั้นชีวิตในกรุงเทพฯ ของผู้ใหญ่วิบูลย์จึงไม่ง่ายเหมือนชีวิตที่บ้านเกาะขนุนเลย บ้านเกาะขนุนที่มีแต่ความคุ้นเคยของผู้คนไม่เคยต้องอด ไม่เคยต้องเหงา แต่ทว่าในกรุงเทพฯ นั้นมีแต่คนแปลกหน้า ความเคลื่อนไหวของชีวิตผู้คนอยู่ในระดับที่รวดเร็วและรุนแรงกว่าชนบทอย่างรู้สึกได้ และความอยู่รอดของชีวิตต้องแลกด้วยการใช้แรงงาน

ด้วยเหตุนี้ร่างกายของเด็กวัยเพียง 14 ปี คือคุณสมบัติเพียงอย่างเดียวของผู้ใหญ่วิบูลย์ในเวลานั้น ที่จะใช้แลกเปลี่ยนตอบแทนกับอาหาร ที่พัก และเงินเดือนติดกระเป๋าอีกเล็กน้อย แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์อาจมีสิ่งพิเศษนอกเหนือจากแรงงานเด็กทั่วไปในเวลานั้นก็คือ ความมุ่งมั่นในหน้าที่การงานและความใฝ่เรียนรู้ ท่านจึงได้รับโอกาส

และเมตตาจากเจ้าแก่นายจ้างหลายต่อหลายคน “ผมเริ่มต้นที่ร้านขายสังกะสีของเพื่อน แต่ก็ไม่เหมาะเพราะยังเล็กเกินไปสำหรับงานขนย้ายแผ่นสังกะสี ผมจึงทำงานหลายอย่าง เช่น ร้านก๋วยเตี๋ยว ร้านขายยาจีน โรงพิมพ์” สำหรับผู้ใหญ่วิบูลย์แล้ว การงานคือการเรียนรู้ เป็นการเพิ่มประสบการณ์แก่ชีวิต ได้ซึมซับรับรู้วัฒนธรรมใหม่ที่มีเงินเป็นตัวแปรหลัก และนี่คือวัฒนธรรมกระแสหลักที่ยังรุกรานจนไขเข้าสู่ทุกหัวระแหงของเมืองไทยอย่างรวดเร็ว

แต่อย่างไรก็ตาม เป้าหมายที่แท้จริงในการเข้ากรุงของผู้ใหญ่วิบูลย์คือการเรียนรู้ หนังสือคือเพื่อน คืออาหารแห่งปัญญา คือแหล่งพักผ่อนทางอารมณ์ หนังสือได้สร้างโลกทัศน์ใหม่ที่เปิดกว้างและสดใสมากสำหรับผู้ใหญ่วิบูลย์ในวัยต้น “หนังสือที่ผมจดจำมากที่สุดคือชีวประวัติของอับบราฮัม ลินคอล์น อาจเป็นเพราะผมกำพร้าแม่เหมือนท่าน แต่ที่ติดใจที่สุดคือจิตใจที่ตั้งมั่นที่จะสู้ และผลักดันตนเองเพื่อสิ่งที่ถูกต้อง แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่ใหญ่ที่เกินตัว” ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าว่า ในเวลานั้นดื่มด่ำอย่างมากกับเรื่องราวของการเลิกทาส แม้ว่าทาสในสังคมนอเมริกันอาจมีรูปแบบและประวัติศาสตร์ที่แตกต่างไปจากเมืองไทย แต่อีก 2 ทศวรรษต่อมา ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้พบกับความจริงของสถานะใหม่แห่งความเป็นทาสยุคใหม่ในสังคมไทย ไม่ใช่ทาสที่มีโซ่ตรวนคล้องคอแบบอเมริกัน แต่เป็นทาสในลักษณะใหม่ที่คนไทยแทบจะไม่รู้สึกตัว และอาจไม่ยินดียินร้ายด้วยซ้ำไป นั่นคือ ทาสทางสติปัญญา ทาสทางวัฒนธรรม ทาสทางเศรษฐกิจที่ซับซ้อนของสังคมทุนนิยม และผู้ใหญ่วิบูลย์ต้องต่อสู้เพื่อปลดปล่อยตนเองออกจากความเป็นทาสดังกล่าว ที่มากับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจโดยที่รัฐหยาบยื่นให้

กลับไปสู่เรื่องราวในยุคนั้น ผู้ใหญ่วิบูลย์พยายามหาโอกาสเพิ่มพูนความรู้จากภาคการศึกษาในระบบได้เข้าเรียนในหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ที่โรงเรียนวัดสระเกศ โดยอาศัยเรียนภาคกลางคืนหลังเวลางาน ตั้งแต่เย็นถึง 2 ทุ่ม นับเป็นโชคของผู้ใหญ่วิบูลย์ เพราะถ้าแก่นายจ้างที่อาศัยด้วยนั้นสนับสนุนการเรียนหนังสือ ทำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์สำเร็จการศึกษาถึงชั้นมัธยม 3 และยังเรียนต่อถึงชั้นมัธยมปลาย แต่น่าเสียดายที่ไม่มีโอกาสเรียนจนจบ เพราะอายุครบบวชเรียน ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้กลับไปบวชเรียนที่วัดบ้านเกิด คือวัดบ้านเกาะขนุน ในระหว่างพรรษา หนังสือที่มีอยู่ในวัดทุกเล่มได้ผ่านตาผู้ใหญ่วิบูลย์หมด “ผมจำได้ว่าสนุกมากกับการอ่านชาดกชาดกทั้ง 500 ชาดกของพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องราวที่ผมจดจำและซาบซึ้ง และมีส่วนอย่างมากที่สร้างพื้นฐานด้านความอดทน ไม่ย่อท้อสิ้นหวัง โดยเฉพาะช่วงที่ชีวิตของผมตกต่ำถึงที่สุดในปี 2525”

เมื่อบวชครบพรรษาผู้ใหญ่วิบูลย์ลาจากสมณเพศ และกลับสู่กรุงเทพฯ อีกครั้ง ชีวิตต้องพลิกผันไปเป็นทหารเกณฑ์อยู่ระยะหนึ่ง มีช่วงรับราชการทหารก็มีเหตุการณ์สนุกๆ เกิดขึ้น เพราะเพื่อนทหารเกณฑ์ส่วนใหญ่ถูกส่งให้กลับบ้านต่างๆ ที่ยังไม่ถึงเวลาปลดประจำการ ผู้ใหญ่วิบูลย์รู้ความจริงมาว่า สาเหตุใหญ่คือต้องการยกยอกเงินค่าอาหารและเบี้ยเลี้ยงที่เจ้านายเบิกไปเต็มจำนวน จดหมายร้องเรียนฝีมือผู้ใหญ่วิบูลย์ถูกส่งสู่สื่อมวลชน เหตุการณ์ครั้งนี้นับเป็นอย่างก้าวแรกสู่ความขัดแย้งในระดับสาธารณะของผู้ใหญ่วิบูลย์ แน่นอนย่อมจะมีก้าวต่อๆ มาที่ซับซ้อนและแหลมคมขึ้น

ในจังหวะนั้นเป็นช่วงเวลาก่อนปีครบ 25 พุทธศตวรรษ นับเป็นเวลากึ่งกลางของยุคพุทธกาลตามความเชื่อของคนไทย บ้านเมือง

มีบรรยากาศของการเฉลิมฉลอง พร้อมๆ กับบรรยากาศของความ อิมคริมทางการเมืองทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ ภายใน ประเทศได้เกิดความขัดแย้งอย่างชัดเจนระหว่างสองขั้วแห่งอำนาจ ทางหนึ่งคือสายตำรวจ อีกขั้วหนึ่งเป็นทหารบก และจบลงด้วยชัยชนะ ของทหารบก ซึ่งนำพาบ้านเมืองสู่ยุคสมัยแห่งเผด็จการทางทหารที่ ยาวนานกว่า 10 ปี ในทางการเมืองระหว่างประเทศ จีนแผ่นดินใหญ่ กลายเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ ฝรั่งเศสพ่ายแพ้ยับเยินที่เดียนเบียนฟู จนต้องถอนตัวออกจากเวียดนาม ตามมาด้วยการเรียกร้องเอกราช ของชาติต่างๆ ในอินโดจีน โดยที่เวียดนามซีกเหนือกลายเป็น คอมมิวนิสต์ พร้อมๆ กับขบวนการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ใน เวียดนามตอนใต้ เขมร และลาว แม้แต่ในประเทศไทยก็เริ่มปรากฏ ร่องรอยของความเคลื่อนไหวของขบวนการดังกล่าว ความเคลื่อนไหว เหล่านี้ติดตามมาด้วยการก้าวเข้ามามีบทบาทของสหรัฐอเมริกาใน เมืองไทย ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ นั้นเอง

หลังจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้รับรู้ถึงบรรยากาศที่แปลกใหม่ นั่นคือ ความอิมคริม ของการแย่งชิงอำนาจหมดไป เพราะอำนาจในการบริหารประเทศ เบ็ดเสร็จอยู่ที่จอมพลสฤษดิ์และคณะ มีการประกาศนโยบายต่อสู้อกับ คอมมิวนิสต์อย่างชัดเจนและเต็มรูปแบบ พร้อมๆ กับการประกาศ นโยบายพัฒนาประเทศภายใต้ชื่อที่แปลกหู *แผนพัฒนาการเศรษฐกิจ แห่งชาติ* เป็นนโยบายที่มีรายละเอียดเป็นรูปธรรมในทางปฏิบัติ มีการโฆษณาประชาสัมพันธ์เต็มรูปแบบ เพื่อเชิญชวนให้นำ ประชาชนในชนบทตื่นตัว และปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและวิถีการผลิต

ให้สอดคล้องกับเป้าหมายที่แผนพัฒนาการเศรษฐกิจฯ เขียนไว้

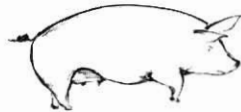
ในเวลานั้น ผู้ใหญ่วิบูลย์ทำงานอยู่กับสายการบินญี่ปุ่นที่ สนามบินดอนเมือง รับผิดชอบอยู่ในแผนกสินค้าส่งออก ผู้ใหญ่ฯ เล่าว่าเป็นงานที่ดีและนับว่าก้าวหน้ามาก อีกทั้งได้อยู่กับงานที่มีใจรัก รักที่จะได้เรียนรู้สินค้าไทยที่สามารถเจาะเข้าไปในตลาดสากล รู้ความต้องการของสังคมญี่ปุ่น และความเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาและ ฤดูกาล จากการที่ได้สัมผัสรับรู้การค้าขายสินค้า ผลผลิต ตั้งแต่ยุค ทำน้าราชวงศ์จนถึงท่าอากาศยานดอนเมือง ผู้ใหญ่วิบูลย์รับรู้ได้อย่าง ไม่ยากเย็นนักถึงความหมายและสาระที่อธิบายรายละเอียดอยู่ใน แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ เพราะรับฟังจากวิทยุที่ใหม่ กระหน้าทุกเช้าค่ำ ในที่สุด ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ตัดสินใจครั้งสำคัญอีกครั้ง ในชีวิต ลาออกจากการทำงานของบริษัทสายการบินญี่ปุ่น รวบรวมทุน ทั้งหมดเดินทางกลับบ้านเกิด และก้าวเข้าสู่ความเป็นผู้บุกเบิก เป็น เกษตรกรชั้นแนวหน้า เป็นผู้นำการพัฒนาสู่บ้านเกิด รับบทบาทของ ชีวิตคนไทยที่ตรงตามอุดมคติที่รัฐได้วาดฝันไว้ในแผนพัฒนาการ เศรษฐกิจแห่งชาติ *

* แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ประกาศใช้เมื่อปี 2504 แผนนี้ครอบคลุมช่วงเวลา 6 ปีถึงปี พ.ศ.2509 เมื่อสิ้น ปี พ.ศ.2510 รัฐบาลประกาศใช้ฉบับที่ 2 โดยมี การเปลี่ยนแปลงชื่อใหม่ว่า แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 2 และคงชื่อนี้ไว้จนถึง แผนที่ 9 ที่ใช้ในปัจจุบัน

บทที่ 3

เมื่อผู้ใหญ่ลีตีกลองประชุม

“พ.ศ.2504 ผู้ใหญ่ลีตีกลองประชุม ชาวบ้านต่างมาชุมนุม มาประชุมที่บ้านผู้ใหญ่ลี” บทเพลงของ ศักดิ์ศรี ศรีอักษร* ดังระเบิดเถิดเทิงไปทั่วประเทศ ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ล้วนร้องเพลงนี้กันได้ทุกคน สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากสื่อกระจายเสียงทางวิทยุ ที่เริ่มปรากฏอย่างแพร่หลายในเวลานั้น วิทยุคือเครื่องมือสำหรับการประชาสัมพันธ์ความทันสมัยที่มีประสิทธิภาพยิ่งในยุคนั้น ข้อมูลข่าวสารจากภาครัฐ สามารถส่งตรงสู่ประชาชนทุกครัวเรือนได้ทันที แม้ว่าจะมีข้อจำกัดของอาณาบริเวณ เพียงสุดปลายของเสาไฟฟ้าที่สามารถ

* เพลงผู้ใหญ่ลี มีกำเนิดจากวงดนตรีของ พิพัฒน์ บริบูรณ์ ซึ่งโด่งดังอยู่ทางอีสานในเวลานั้น แต่งและสร้างสรรค์โดย พิพัฒน์ บริบูรณ์ เมื่อปี 2504 ขับร้องโดย ศักดิ์ศรี ศรีอักษร อัดแผ่นเสียงครั้งแรกปี พ.ศ. 2507 ตรงกับครึ่งหลังของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นเวลาที่มีการตื่นตัวของกระแสพิชไร้อย่างรุนแรงในชนบทไทยทั่วทุกพื้นที่

โยงสายไฟไปถึง ภาพของไทยมุงนั่งฟังเสียงเพลงและข่าวสารจากเครื่องวิทยุที่เปิดตามท่ารถประจำทางในชนบท เป็นความทรงจำเก่าๆ ที่ผู้คนยุคปัจจุบันหลงลืมไปแล้ว

อย่างไรก็ตาม เพลงผู้ใหญ่อีกุ๊กโหมกระจายเสียงผ่านวิทยุอย่างไม่หยุดหย่อน จนติดหูติดปากผู้คนอย่างรวดเร็ว แล้วบทเพลงผู้ใหญ่อีกก็เข้าไปฝังอยู่ในจิตใต้สำนึกของผู้คนในเวลาอันสั้น ผู้ใหญ่อิงกลายเป็นบุคคลลึกลับฐาน เป็นตัวละครในความรับรู้ที่สังคมยึดถือ และได้กลายเป็นเครื่องมือสร้างความตื่นตัวต่อการพัฒนาในชนบทได้อย่างดียิ่ง ผู้ใหญ่วิบูลย์ยอมรับว่า เพลงผู้ใหญ่อิง มีผลในทางประชาสัมพันธ์ในระดับรากหญ้าที่ประสบความสำเร็จมากที่สุด และอาจเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของไทยด้วยซ้ำไป ที่ข่าวสารของรัฐถูกแพร่กระจายด้วยเสียงเพลงที่แนบเนียนและทรงพลังมากเช่นนี้ ยิ่งเมื่อเทียบกับการประชาสัมพันธ์ของรัฐบาลในยุคหลัง ที่ต้องทุ่มงบประมาณนับล้านต่อการรณรงค์สักหัวเรื่องหนึ่ง ซึ่งหนีไม่พ้นวิธีการอันซ้ำซาก เช่น ประกวดคำขวัญ ประกวดเรียงความ ประกวดหมู่บ้าน ประกวดผลิตผล ประกวดชบวณแห่ และอีกสารพัดที่จัดประกวดกันเข้าไป อย่างไรก็ตามจินตนาการสร้างสรรค์ เอรางวัลและเกียรติยศอันไร้สาระมาเป็นสิ่งล่อ แล้วให้ข้าราชการระดับล่างเข้ากดดันชุมชนให้ต้องออกมาเดินตามกระแส แต่สำหรับเพลงผู้ใหญ่อิงนี่สิแน เพลงเดียวจบ มีอารมณ์ขันที่ถุกจริตชาวบ้าน แต่แฝงเนื้อหาที่เป็นรูปธรรมชัดเจน และเข้าใจง่าย

อย่างไรก็ตาม ผู้ใหญ่วิบูลย์ก็อดจะตั้งคำถามในเนื้อหาตรงที่บอกว่า ทหารเขาสั่งมาว่า ให้ชาวนาเลี้ยงเปิดและสุกร นั้นฟังดูแล้วแปลกๆ ผิดไปจากความเป็นจริง เพราะทางการน่าจะสั่งให้ชาวนา

เลี้ยงไก่และสุกรมากกว่า ธรรมดาแล้วชาวนาไทยเลี้ยงเปิดเป็นปกติ อยู่แล้ว (คงหมายถึงเฉพาะที่ลุ่มภาคกลางที่มีน้ำมาก) แต่สำหรับไก่อันนั้นกลับไม่นิยมเลี้ยง ทั้งนี้เพราะโปรตีนหลักของชาวชนบทในภาคกลางคือปลา ส่วนไข่น่าจะเป็นอาหารที่พิเศษ และชาวนาภาคกลางมักจะนิยมบริโภคไข่เปิดมากกว่า สาเหตุสำคัญคือไม่ต้องทำบาป เพราะแม่เปิดมักไข่แล้วทิ้ง ไม่ยอมฟักไข่ของตัวเอง ต่างไปจากแม่ไก่จะหวงไข่ นั่งกฟักและติดตามเลี้ยงลูกเป็นปกติวิสัย

ส่วนสุกร (หมู) นั้นไม่ใช่สัตว์เลี้ยงโดยธรรมชาติของวัฒนธรรมไทย แต่สุกรเป็นสัตว์เลี้ยงของคนจีนโดยเฉพาะ และคนจีนจะเลี้ยงหมูในลักษณะเดียวกับการเก็บออมหยอดกระปุกประจำวัน คือสะสมรายได้จากความขยัน ที่ต้องออกแรงรวบรวมเศษอาหารผสมกับผักและรำข้าวมาต้มขุนเลี้ยงลูกหมูจนโต เพื่อขายได้เงินก้อนใหญ่ และนี่เป็นที่มาของการทำกระปุกออมสินรูปหมูสีแดงน่ารักในยุคหลังนั่นเอง ดังนั้น การที่รัฐสั่งให้คนไทยเลี้ยงสุกร ความหมายที่แท้จริงก็คือให้ชาวนาไทยเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตให้เข้าสู่วิถีของเงินตรา ให้เริ่มมีการสะสมทุนอย่างเป็นกิจลักษณะ นอกเหนือไปจากการขายข้าวที่เหลือจากการเก็บไว้กินเองในรอบปี

อย่างไรก็ตาม เมื่อครั้งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. 2504 นั้น คือเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงในระดับชุมชนรากหญ้า เป็นปฏิกิริยาตอบสนองต่อคำสั่งของรัฐจากส่วนกลางที่ต้องการให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชน ผู้ใหญ่วิบูลย์ตั้งข้อสังเกตว่า นี่เป็นเรื่องแปลกใหม่มากในยุคนั้น เพราะแต่เดิมรัฐไม่เคยเข้าไปยุ่งย่ามในชุมชน จะปลูกอะไร จะกินอะไร จะอยู่กันอย่างไร รัฐไม่เคยสนใจ ขอให้เก็บภาษีรัชชูปการได้ครบเป็นพอ ภาษีรัชชูปการคือภาษียาปี

ที่ชาวบ้านทุกคนต้องจ่าย ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์เกิดไม่ทัน ภาษีนี้นักยกเล็ก หลังการเปลี่ยนแปลงปี พ.ศ.2475 แต่ในปี พ.ศ.2504 เมื่อผู้ใหญ่วิบูลย์ตีกลองประชุม เนื้อหาในบทเพลงจะกล่าวถึง “ทางการเขาสั่งมาว่า ให้ชวานาเลี้ยงเปิดและสุกร” นี่เป็นเพียงตัวอย่างเล็กน้อยของความเปลี่ยนแปลง ที่รัฐหิบบยีนแกมบังคับให้ชาวชนบทต้องปฏิบัติตามคำสั่ง

แต่ที่จริงแล้ว รัฐต้องการให้เกิดอะไรขึ้นในชนบท ต้องการให้ชนบทเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางไหน เป็นเรื่องที่สมควรย้อนอดีตกลับไปทำความเข้าใจใหม่อีกครั้งหนึ่ง

จากบทสนทนากับผู้ใหญ่วิบูลย์ เมื่อย้อนกลับไปค้นหาและนำประกาศของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 มาพิจารณา สามารถสรุปความต้องการของรัฐในคำถามข้างต้น จากมุมมองของผู้ใหญ่วิบูลย์ที่ผ่านเหตุการณ์มาด้วยตัวเอง

1. รัฐต้องการให้เกิด “การขยายตัวทางเศรษฐกิจ” ของประเทศอย่างรวดเร็วในทุกวิถีทางและคนไทยทุกคนต้องเข้าร่วมในภารกิจนี้ มีบทบาทและหน้าที่ที่จะต้องผลิต ต้องบริโภค ต้องดำเนินชีวิตให้สอดคล้อง ต้องสมทวนความคิดความเชื่อ คล้อยตาม เป้าหมายสำคัญที่สุดอยู่ที่การเติบโตของรายได้ประชาชาติ หรือ GDP (Gross Domestic Product) ซึ่งถูกระบุอย่างชัดเจนตั้งแต่บรรทัดแรกๆ ในย่อหน้าที่ 1 ของหน้าที่ 1 ของบทที่ 1 ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1
2. รัฐต้องการให้เกิด “กระแสหมุนเวียนของระบบเงินตรา” ในชนบท คือต้องการให้เงินเข้ามา มีบทบาทในชีวิตประจำวัน

ของชาวบ้านร้านค้าตลาดทุกคน เพราะเงินตรานี้เองที่จะนำมาใช้เป็นสื่อกลางของการเชื่อมโยงเศรษฐกิจในชนบทกับเมืองหลวง หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพที่สุดในการ “ดูดซับ” ความอุดมสมบูรณ์จากชนบททั่วทุกสารทิศเข้าสู่ศูนย์กลาง

3. รัฐต้องการให้ “ชนบทเป็นผู้ผลิตสินค้าทางการเกษตร” เปลี่ยนแปลงไปจากที่เป็นวิถีผลิตดั้งเดิมที่มุ่งเน้นผลิตเพื่อการบริโภคภายใน มาเป็นการผลิตเพื่อขายเป็นหลัก ส่วนการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองไม่ใช่ประเด็นต้องใส่ใจ
4. รัฐต้องการให้ “ชนบทเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตดั้งเดิม” จากที่ทำมาหากิน พออยู่พอกิน ซึ่งเป็นชีวิตที่มีความสงบสุขตามอัตภาพ ไม่ต้องดิ้นรนชวนขวาย แต่วิถีชีวิตดั้งเดิมนี้เป็นอุปสรรคแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ เพราะเป็นวิถีชีวิตที่ไม่สร้างสรรค์ทางเศรษฐกิจ ไม่เกิดการหมุนเวียนของเงินตรา รัฐต้องการเปลี่ยนวิถีชีวิตชาวบ้านไปเป็น ทำมาค้าขาย และ ชื้อหามากิน ซึ่งหมายความว่าถึงชีวิตในชนบทต้องทำงานมากขึ้น เพื่อเกิดรายได้จากการขายผลผลิต และเปลี่ยนวิถีการบริโภคให้ต้องมาพึ่งพิงตลาดมากขึ้น โดยรัฐในเวลานั้นเชื่อว่าจะทำให้ชนบท มีข้าวกิน มีเงินใช้ ไร้โรคพาให้สุขสมบูรณ์
5. รัฐต้องการให้เกิด “การขยายพื้นที่ทางการเกษตร” อย่างกว้างขวาง โดยการเข้าไปบุกเบิกป่าไม้ที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์กว่า 70 % ของผืนแผ่นดินของประเทศในยุคนั้น

โดยแปลงผืนป่าให้กลายเป็นแปลงไร่มัน ไร่ข้าวโพด ไร่ปอ ฯลฯ เพื่อเกิดการขยายตัวของสินค้าเพื่อการส่งออก รัฐในเวลานั้นไม่เคยเห็นความสำคัญของป่า แต่เห็นเงินเป็นเป้าหมายสูงสุด

6. รัฐต้องการให้ “มีการเปลี่ยนแปลงในชั้นรายละเอียด” ของวิถีชีวิตในชนบท ดังคำขวัญที่โด่งดังในยุคนั้นคือ **น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ** รัฐมีความเชื่ออย่างเต็มเปี่ยมว่า ความเปลี่ยนแปลงที่รัฐหยิบยื่นให้ชนบทเป็นความก้าวหน้า เป็นความทันสมัย เป็นความสุขตามบรรทัดฐานใหม่ของการพัฒนาสู่สังคมสมัยใหม่

ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เล่าถึงบรรยากาศในช่วงเวลานั้นว่า เกิดกระแสความตื่นตัวในชุมชนชนบทอย่างไม่เคยมีมาก่อน ความ

มันสำปะหลัง (*Manihot esculenta*[L.] Crantz) มีชื่อสามัญว่า Cassava, Tapioca ลักษณะเป็นพืชหัวใต้ดิน เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญอันดับ 5 ของโลก มีถิ่นกำเนิดในละตินอเมริกา มากกว่า 5,000 ปีที่มนุษย์รู้จักใช้เป็นอาหาร สเปนเป็นชนชาติแรกที่ค้นพบ และใช้เป็นเสบียงขณะชนสงฆ์สเปนที่ค้นพบ มันสำปะหลังแพร่หลายเข้าสู่หมู่เกาะชวา ก่อนที่แพร่เข้าสู่สยาม คำว่ามันสำปะหลังมาจากคำว่า **ซำเปอ** (Sampou) ในภาษาชวาตะวันตก หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลญี่ปุ่นสนับสนุนให้ประเทศไทยปลูกมัน

สำปะหลังเพื่อแก้ปัญหาความขาดแคลนธัญพืชในประเทศ โดยเริ่มต้นปลูกกันแถบที่ราบเชิงเขาของชลบุรี และฉะเชิงเทรา ปัจจุบันประเทศไทยเป็นผู้ผลิตและส่งออกผลิตภัณฑ์มันสำปะหลังเป็นอันดับ 1 ของโลก

เปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นได้สั่นคลอนรากฐานของชนบท ทุกคนรู้สึกถึงความผิดปกติที่เกิดขึ้นหรือกำลังจะเกิดขึ้น มีข้าราชการเข้ามาเยี่ยมเยียนบ่อยขึ้น ควบคู่กับเสียงกลองประชุมที่ดังบ่อยขึ้น มีคำพูดแปลกๆ ภาษาแปลกๆ ที่ไม่เคยได้ยิน ได้ฟังมาก่อนตาโถมเข้าสู่วงประชุมให้ชาวบ้านมึนงง เช่นคำว่า โครงการการพัฒนา การเกษตรสมัยใหม่ ระบบเศรษฐกิจ การเร่งรัดพัฒนาชนบท การเพิ่มปริมาณผลผลิต นโยบายส่งเสริม การคมนาคมขนส่ง การบริการสาธารณสุข ปัจจัยการผลิต การจัดการ ฯลฯ ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าว่าคำเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งแปลกปลอมในวิถีชีวิตชนบทที่ดำรงสืบมายาวนาน “ไม่แปลกที่ตาสีหัวคลอน ถามว่าสุกรนั่นคืออะไร?” ผู้ใหญ่วิบูลย์ยืนยันว่าเหตุการณ์อย่างในบทเพลงผู้ใหญ่ลีมีโอกาสดังเกิดขึ้นได้จริงในทุกชุมชน คำถามลักษณะนี้มีอยู่อย่างแน่นอนในหัวใจของชาวบ้านทุกคน เพียงแต่จะกล้าถามกันดังๆ ให้เสียหน้ากันหรือไม่เท่านั้น

ในช่วงเวลานั้น คือเวลาของการเปลี่ยนแปลงที่น่าจดจำ ทั้งนี้เพราะแท้ที่จริงแล้ว สารสำคัญเพียงข้อเดียวที่รัฐบอกชาวบ้านคือ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทนั้น มีภาพของ “ความร่ำรวย” เป็นเป้าหมายที่รออยู่เบื้องหน้า เป็นการประกาศถึงสัญญาที่รัฐยืนยันกับประชาชนว่า การลงทุนครั้งนี้จะมีก็แต่กำไรสถานเดียว ไม่มีเหตุผลหรือตรรกะใดเลยที่จะนำไปสู่การขาดทุนได้ ทั้งนี้และทั้งนั้น มีปรากฏและสามารถยืนยันได้อย่างชัดเจนในคำขวัญของรัฐบาลที่ว่า งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข คำขวัญนี้ติดอยู่ตามสถานที่ต่างๆ ทั่วไปทุกหัวระแหง แม้แต่ผ้าใบบังแดดที่ม้วนอยู่ที่ขอบชายคาของหน้าร้านค้าในตลาด แหล่งชุมนุมชนใหญ่ๆ รัฐก็เข้าไปป้องกันการให้ร้าน

ทำผ้าใบต้องพิมพ์คำขวัญขนาดใหญ่ไว้บนผืนผ้าใบทุกผืน ติดกันไป
ทั่วบ้านทั่วเมือง

“เงินได้เริ่มกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต และเป็นส่วนสำคัญ
มากเสียด้วย ในตลาดเริ่มมีสินค้าจากเมืองหลวงมากขึ้น นำกินนำใช้
ทั้งนั้น ในเวลานั้นวิถีหาเงินมีหลักๆ สองทาง คือ 1 จับจองพื้นที่ป่า
ถางแล้วเผาให้เตียน ปลูกพืชไร่อายุสั้นขาย และ 2 รับจ้างทำงาน
รายวันให้พวกที่บุกเบิกป่าทำไร่” ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าเรื่องราวของ “งาน
คือเงิน” ในวิถีของหมู่บ้าน

แน่นอนที่เกิดความร่ำรวยขึ้นอย่างเห็นผลในช่วงเวลาของ
การผลิตเพียงฤดูกาลเดียว ชาวชนบทที่ไม่คุ้นเคยกับเงิน ทั้งชีวิตอาจ
ไม่เคยเห็นหรือได้จับต้องถือครองธนบัตรใบละ 100 บาทเลย มาบัดนี้
เพียงการเก็บเกี่ยวพืชไร่ฤดูเดียว ธนบัตรใบละ 100 เข้ามาอยู่ใน
กระเป๋าคราวละหลายใบ ความร่ำรวยของชาวบ้านนักบุกเบิกรุ่นแรก
ซึ่งเป็นคนกลุ่มเล็กที่เชื่อและเดินตามตามคำสั่งของทางการ หรือ
เดินนำชาวบ้านอื่นๆ ที่ยังไม่ตัดสินใจ เป็นชนวนให้เกิดความแตกตื่น
เหมือนไฟป่าที่ไหม้กระพือใส่หมู่บ้านอย่างรวดเร็ว เป็นทะเลไฟจริงๆ
เสียด้วย ที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนใช้เผาป่า

ผลของความแตกตื่นครั้งสำคัญนี้ ชาวบ้านทุกเพศทุกวัยต่าง
ลุกขึ้น ‘แย่งชิง’ กับ ‘จับจอง’ ผืนป่าที่เหลืออยู่รอบหมู่บ้านที่ไกลออกไป
ลงแรงแผ้วถางและจุดไฟเผากองซากป่าและไม้ซุงเพื่อล้างผืนดิน
ให้เตียนโล่ง รอฝนใหม่เพื่อลงพืชไร่ หวังรวยกับเขาบ้าง และนี่คือ
‘หายนะ’ ที่ไม่เคยมีปรากฏในหน้าประวัติศาสตร์ ได้เกิดขึ้นอย่าง
รวดเร็วในชั่วเวลาไม่กี่วันพระเท่านั้น และผู้ใหญ่วิบูลย์สันนิษฐานว่า
คงจะเป็นเช่นนี้กันทั้งประเทศ

บำรุง บุญปัญญา นักพัฒนาอาวุโส ผู้เคยไปใช้ชีวิตเป็นเกษตรกรตัวจริงเสียงจริงอยู่แถบสนามชัยเขตในยุคบุกเบิกพืชไร่อย่างบั่วระห่ำ ได้เล่าบรรยากาศเพิ่มเติมว่า การโค่นป่าเป็นขบวนการที่น่าสะพรึงกลัว เพราะเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย ดังนั้นต้องทำการโค่นให้เสร็จภายใน 1 คืน แล้วเผาสดๆ ให้เตียนโดยเร็วที่สุด เพื่อไม่เหลือหลักฐานความผิดแบบคาหนังคาเขา ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่มีเวลาพักผ่อนสำหรับการเก็บเนื้อไม้ที่น่าจะนำมาใช้ทำประโยชน์ปล่อยให้เผาจนกลายเป็นขี้เถ้าคาคา ที่ซ้ำร้ายก็คือ มีการแอบสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ คือหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ของทางทหาร โดยนำรถแทรกเตอร์หลวงขนาดใหญ่มาช่วยชาวบ้านโค่นป่าโดยชาวบ้านออกค่าน้ำมัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ “ใช้งานพัฒนาเข้าไปตี ให้ชาวบ้านหลงเศรษฐกิจ” จึงเกิดอาชีพใหม่ในยุคนั้น คือพวกโค่นป่าขายที่ เพียงไร่ละ 60 บาท ไม่นานนักมีพวกซื้อเก็งกำไรขายต่อไร่ละ 100 บาท เป็นการขายปากเปล่า ชี้แนวกันโดยไม่มีเอกสาร เกิดขายซ้ำซ้อนเลื่อนลอยทับที่กันไปมา ตามมาด้วยความขัดแย้งและฆ่าฟันกัน คนสนามชัยเขตไม่น้อยที่ต้องนอนกอดปิ่นกันทั้งคืน สาเหตุหลักมาจากความขัดแย้งเรื่องที่ดินนี่เอง

นี่เป็นสาเหตุหนึ่งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์เห็นแย้งต่อบรรดานักวิชาการทางประวัติศาสตร์ที่ว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ได้สร้างความวิบัติเลวร้ายให้กับแผ่นดินไทย มากกว่าสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นไหนๆ ในที่สุดผืนดินรอบๆ หมู่บ้านก็เปิดโล่งจนสุดแทบจะเห็นปลายเส้นขอบฟ้า เมื่อไรผืนป่าที่ปกคลุมผืนดิน ความชื้นที่เคยอยู่กับป่าก็หมดไป ไอแดดร้อนเปรี้ยงที่แผดเผาทั่วอาณาบริเวณ ผืนดินแห้งผากแตกเป็นฝุ่นผง ประสานกับควันจากการเผาป่า นี่คือฤดูร้อนอันแสนระอุทั้งวันและฝุ่นที่มาคู่กับการเปลี่ยนแปลงจากแผนพัฒนาฉบับที่ 1

ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าถึงความเปลี่ยนแปลงว่า ปกติแล้วตากผ้าต้องรอเป็นวันกว่าผ้าจะแห้ง แต่นี่กลับตาลปัตรเพียงไม่กี่ชั่วโมง เสื้อผ้าที่ตากไว้ก็แห้งปลิวไปทั่ว ตามมาด้วยฝุ่นผงที่มากับสายลมอันร้อนผ่าวชนิดที่ต้องกวาดบ้านกันใหม่วันละเป็นสิบเที่ยว

ในความ 'ว้าวย' ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วราวเวทมนตร์ ในฤดูกาลผลิตแรกๆ หลังการประกาศใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 นั้น หมู่บ้านชนบทต้องแลกกับความ 'สูญเสี' ที่รุนแรงไม่น้อยเลย กว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมาประสบการณ์จริงในชนบทถึงวันนี้ ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ย้อนทบทวนถึงผลพวงที่ชุมชนชนบทได้รับอันเป็นหายนะที่ยั่งยืน โดยรวบรวมความคิดและแจกแจงได้ดังนี้

1. ป่ารอบหมู่บ้านหมดไปอย่างถาวร ซึ่งหมายถึงปัจจัยสี่ที่ชุมชนเคยพึ่งพิงได้หมดไปด้วย ป่าที่ครั้งหนึ่งเป็นเสมือนร้านค้าสะดวกซื้อที่ชาวบ้านสามารถเดินเข้าไปเก็บไปหยิบอย่างอิสระ แถมยังไม่ต้องจ่ายสตางค์ใดๆ กลายเป็นอดีต

ทั้งเห็ดป่า ผักป่า สมุนไพรหายากยา ต้นไม้ใหญ่น้อยที่เคยเป็นเสารั้ว ด้ามจอบด้ามเสียม กลายมาเป็นความทรงจำ การที่ป่าหมดไปทำให้ชุมชนไม่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างเคย เป็นการบังคับให้เข้าสู่วิถีแห่งการพึ่งพิงสังคมภายนอก เข้าสู่ชีวิตที่ต้องมีเงิน ต้องใช้เงิน “แม้หวายสักเส้นก็ไม่มีให้หาเก็บ ต้องไปซื้อถึงตลาด”

2. ความชุ่มชื้นร่มเย็นจากป่าหมดไป ซึ่งหมายถึงฤดูกาลที่ผันแปร ธารน้ำที่เคยไหลเปลี่ยนสีไป กลายเป็นโคลนขุ่นข้นในหน้าน้ำ แล้วแห้งเหือดในยามแล้งมาเยือน แนนอน เมื่อผืนดินไร้ป่ามาปกป้อง ชีวิตในชนบทก็ต้องพบกับความเสี่ยงต่อภัยพิบัติที่เพิ่มมากขึ้นอีกสารพัด อย่างลึมว่าผืนป่าก็คือปราการทางธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพที่สุด ที่ช่วยปกป้องชุมชนจากแสงอาทิตย์อันแรงกล้า ลมพายุ และน้ำป่า ผืนป่านี้แหละ ที่ได้ต้านกระแสน้ำความแปรปรวนแห่งลมฟ้าอากาศ ทั้งปวงให้ลดความรุนแรงลง ให้เหลือไว้แต่ความชุ่มฉ่ำที่พอเหมาะสำหรับการดำรงชีพในชนบทดั้งเดิม
3. แหล่งที่มาของความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินหมดไป ซึ่งตามปกติแล้ว ป่ารอบหมู่บ้านได้ผลิตอินทรีย์วัตถุที่เกิดจากการเน่าผุของใบไม้ที่กองทับถมอยู่ใต้ผืนป่า ย่อยสลายจนเกิดการสังเคราะห์ธาตุอันอุดมไว้อย่างมหาดศาล แล้วความอุดมสมบูรณ์เหล่านี้ก็ไหลล้นทะลักไปตามน้ำในฤดูน้ำหลาก ชะลusu่แปลงนาธรรมชาติเป็นประจำทุกปี “ตอนเด็กๆ ผมไม่เคยได้ยินหรือรู้จักคำว่า ‘ปุ๋ย’ คำๆ นี้ไม่มีในภาษาไทย และผมเชื่อ 100 % ว่าไม่เคยมีอยู่ในความนึกคิดของคนไทยด้วยซ้ำ

ไป เป็นคำในภาษาจีนที่คนไทยต้องไปขอยืมมาใช้เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง” ผู้ใหญ่วิบูลย์ให้ทัศนะ แน่นอน ถึงตอนนี้ราคาค่างวดของปุ๋ยเคมีอันเป็นสิ่งแปลกปลอมของผืนดิน ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของรายจ่าย ที่ชาวชนบทต้องแบกรับเป็นประจำทุกปี

4. วัฒนธรรมแห่งการเก้อกูลช่วยเหลือกันต้องเลิกไป เพราะมีวัฒนธรรมอย่างใหม่ได้เกิดขึ้นในชุมชน “งานคือเงิน เงินคืองาน” เพื่อนบ้านญาติพี่น้องต้องเปลี่ยนแปลงท่าทีของความสัมพันธ์ จะชวนกันเอาแรงลงแขกก็อึดอัดคับข้อง เพราะงานรับจ้างถางป่าลงมันได้ค่าแรงวันละ 15 - 20 บาท มันมากโขอยู่ (สมัยนั้นข้าวแกงจานละบาทก็ถือว่าแพงมากแล้ว)

5. วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างผู้คนหมดไป “แต่เดิมชาวบ้านต่างหมู่บ้านจะหาบมะละกอมาแลกข้าวสาร กลายเป็นต้องหิวตาซังติดมาด้วย เพราะต้องหันไปซังมะละกอขาย คิดเป็นเงิน แล้วค่อยเอาเงินไปซื้อข้าวสารซังตามน้ำหนักกลับไป แถมยังมีการต่อรองราคากันอย่างเอาเป็นเอาตายเสียด้วย ทั้งๆ ที่สมัยก่อนมันเทศหนึ่งกระบุง แลกดวงข้าวเปลือกคินไปหนึ่งกระบุงผมก็เคยเห็นมากับตา” ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าถึงภาพความแปรเปลี่ยนของผู้คนในชุมชน

6. เมื่อทุกอย่างเป็นเงิน ชาวบ้านเริ่มรู้สึกคุ้นกับความได้เปรียบเสียเปรียบ มากกว่าการแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ “ถ้าเป็นผมที่กำพร้าแม่มาแต่เป็นเด็ก แล้วต้องมาเติบโตในยุคนี คงเสริจแน่ อาจต้องขายแรงซื้อข้าวกินตั้งแต่เล็กก็เป็นได้” ผู้ใหญ่รำพันกับตนเอง
7. เข้าสู่วัฒนธรรมใหม่ที่ “เงินคืออำนาจ” อำนาจที่จะสั่ง ที่จะบงการชีวิตผู้คนที่ต้องเข้ามารับจ้างทำงานใต้อาณัติ อำนาจที่จะแย่งชิงหรือครอบครองทรัพยากรที่เริ่มมีจำกัด อำนาจที่จะซื้อหาวัตถุดิบปัจจัยในการผลิต เช่น รถไถ ปุ๋ย สารเคมี และเทคโนโลยีที่ล้ำหน้าผู้อื่น และเงินได้ที่เข้ามามีอำนาจอยู่เหนือระบบศีลธรรมของชุมชน คนรวยที่สุดเริ่มมีบทบาทเป็นผู้นำชุมชนแทนที่ผู้นำระบบเก่า ที่มีคุณธรรมแต่รวยเก่งเองไม่เท่า เศรษฐีรุ่นใหม่ที่เกิดอกำเนิดคู่มากับแผนพัฒนาฯ มีแนวโน้มอย่างมากในการใช้อำนาจของเงินอย่างไร้ศีลธรรม มีความมุ่งมั่นที่จะช่วงชิงโอกาสเพื่อประโยชน์แห่งตนเอง ขำร้ายกว่านั้น ค่านิยมที่มากับอำนาจแห่งเงินตรา ยังยกย่องเชิดชูความสำเร็จของบุคคลเหล่านี้เสียด้วย
8. วัฒนธรรมแห่งเงินตรานี้ เปิดช่องว่างอย่างไร้ขอบเขตให้รัฐและบุคคลแปลกหน้าจากนอกชุมชนเข้ามามีอิทธิพลเหนือชุมชน และมีบทบาทชี้นำค่านิยมและวัฒนธรรมแห่งชุมชนทั้งในฐานะข้าราชการที่มีอำนาจในมือตามตัวบทกฎหมาย และอำนาจที่เหนือกฎหมาย พ่อค้าคนกลาง นายหน้าหรือตัวแทนธุรกิจจากในเมือง นายทุนเงินกู้ นักแก๊งกำไรที่ดิน พ่อค้าแร่ นักพัฒนา หัวคะแนน ฯลฯ ซึ่งอาชีพของผู้คนเหล่านี้

นี้ล้วนเป็นสิ่งแปลกปลอมในกระแสวัฒนธรรมดั้งเดิม ชาวชนบทมีแนวโน้มอย่างสูงที่จะเสียรู้และตกเป็นเหยื่อล่อ นำไปสู่การถูกเอารัดเอาเปรียบและต้องสูญเสียทรัพย์สินอย่างไม่เป็นธรรมในที่สุด

9. ศักดิ์ศรีของความเป็นคนถูกละเลย ทั้งนี้เพราะหากพิจารณาลงลึกในแผนพัฒนาฯ ฉบับแรกๆ อาจสรุปอย่างไม่เกรงใจได้เลยว่า ชีวิตชาวชนบทอาจไม่เคยมีตัวตนอยู่เลย ชาวชนบทถูกมองเห็นเป็นเพียง “ปัจจัยการผลิตหรือกำลังการผลิต” เท่านั้น พิจารณาจากเนื้อหาและรายละเอียดในแผนพัฒนาฯ ที่รัฐทำขึ้น ไม่ได้ใส่ใจชนบทในฐานะที่เป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์และวิถีแห่งวัฒนธรรมของตนเอง รัฐจากส่วนกลางมองข้ามเลือดเนื้อและลมหายใจของคนในชนบท มองไม่เห็นชีวิตผู้คนที่ต้องหลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดิน พวกเขาเห็นเป็นเพียงความเคลื่อนไหวของตัวเลขไม่กี่ตัวในการคำนวณค่าทางเศรษฐกิจบนแผ่นกระดาษ “สนใจอะไรกับตาสีหั่วคลอน แค่อุกรยังไม่รู้จัก... พวกเราเป็นเพียงไพร่พลทหารแล้ว ดายไปก็หมีนก็เหลือเพียงตัวเลข ความทุกข์ยากของทหารไม่เคยมีเขียนไว้ในพงศาวดาร ลองไปอ่านสามก๊กดูสิ แผนพัฒนาฯ มันก็เขียนด้วยมุมมองที่ไม่ต่างกัน ก็พันปีผ่านไปก็ไม่เคยเปลี่ยน”
10. บทบาทใหม่ในฐานะ ‘ผู้บริโภครายใหม่’ ชนบทไม่ใช่ถูกจัดวางให้เป็นผู้ผลิตเท่านั้น แต่ชนบทยังถูกจัดเตรียมให้อยู่ในฐานะของผู้บริโภค จากวิถีแห่งการพัฒนาสังคมที่ระบุในแผนพัฒนาฯ ชนบทต้องได้รับการพัฒนา ต้องมีทั้งไฟฟ้า ประปา

การสื่อสารคมนาคม การศึกษา สาธารณสุข ฯลฯ แม้ว่าสาธารณูปโภคและเทคโนโลยีอย่างใหม่จะมีประโยชน์ในตัวเอง แต่ไม่เคยมีอะไรที่ชาวบ้านได้โดยไม่ต้องจ่ายเงิน ชีวิตทันสมัยต้องแลกด้วยค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นในการดำรงชีพ แต่ในทางกลับกันชีวิตที่ทันสมัยได้บันทึกทอนศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งเป็นรากฐานเดิมอันเคยแข็งแกร่งของชุมชน กลายเป็นชุมชนที่ต้องบริโภคและพึ่งพิง ที่เลวร้ายยิ่งกว่านั้นก็คือ สาธารณูปโภคเหล่านี้ได้เปลี่ยนระบบคุณค่าของชุมชน เข้าสู่วิถีแห่งสังคมบริโภคเต็มตัว อยู่ได้เงามืดของการโฆษณาอย่างไม่ลืมหูลืมตา หากพูดให้ถึงที่สุด สถานภาพของการเป็นผู้บริโภค ก็คือการเป็นผู้ซื้อที่ต้องจ่าย ออกซึ่งทรัพย์สินที่หามาได้นั่นเอง

11. เมื่อชนบทเข้าสู่วิถีแห่งเงินตรา การหาเงินจึงกลายเป็นเป้าหมายใหม่และยังเป็นเป้าหมายหลักของชีวิต แต่ทว่ารายได้ของภาคชนบทกลับไม่เคยมีหลักประกัน ทั้งนี้เพราะพืชผลทางการเกษตรซึ่งเป็นรายได้หลักแทบจะทางเดียวที่มีอยู่นั้น รัฐบาลปล่อยให้ราคาพืชผลลอยตัวตามยถากรรมของกลไกการตลาดที่ไม่เคยมีเมตตาต่อเกษตรกร ชีวิตในชนบทจึงอยู่ภายใต้ความเสี่ยงและหมดหนทางในการต่อรอง สาเหตุก็คือารเข้ารับซื้อพืชผลทางการเกษตรขึ้นอยู่กับการกำหนดของผู้ประกอบการทางธุรกิจส่งออกเพียงไม่กี่ราย และยังคงต้องขึ้นกับอุปสงค์ของความต้องการในตลาดโลกซึ่งอยู่ไกลลิบจากความรับรู้ของชาวชนบท

12. ในทางกลับกัน เงื่อนไขและปัจจัยในการเพาะปลูกของชาวชนบทกลับต้องมี 'ค่าใช้จ่าย' ที่เพิ่มขึ้น ทุกอย่างต้องใช้เงิน ต้องจ้างแรงงานในการไถ การหว่าน ดายหญ้า ถากโคน การเก็บเกี่ยว อีกทั้งยังมีค่าปุ๋ย สารเคมี ยาฆ่าแมลง ฆ่าวัชพืช ฮอริโมนและเคมีเร่งผลผลิต อีกสารพัน ซึ่งทั้งหมดนี้คือรายจ่ายที่ชาวชนบทต้องจ่ายออกด้วยทรัพย์สินที่มีอยู่ หรือใช้บริการเงินกู้จากนายทุนท้องถิ่น
13. สุดท้ายคือ 'เงาหมื่นของความยากจน' เมื่อรายจ่ายเพิ่ม ส่วนรายรับนั้นก็มีทางเดียวจากการขายผลผลิตพืชไร่ และจะเกิดอะไรขึ้นหากราคาพืชไร่ตกต่ำ เพราะรัฐไม่เคยมีการประกันราคา และชาวชนบทไม่มีสิทธิในการตั้งราคา ชาวชนบทมีสิทธิที่จะขายหรือไม่ขายเท่านั้น ส่วนราคานั้นพ่อค้าลานมันถูกกำหนดจากผู้ส่งออกรายใหญ่ในเมืองหลวง
14. มีความจริงอีกข้อที่ไม่ควรมองข้ามก็คือ ชนบทไทยไม่เคยมีการสะสมทุนอย่างเป็นระบบ ในขณะที่การเริ่มต้นผลิตพืชไร่ต้องใช้ทุนก้อนใหญ่ แรงงานวัวควายล้มได้เลย เพราะเป็นไปไม่ได้กับลักษณะการทำพืชไร่ มีหนทางเดียวคือหันไปใช้แรงรถไถที่ต้องว่าจ้างสถานเดียว ดังนั้นทุกครัวเรือนต้องมีการกู้ยืมจากแหล่งทุนนอกชุมชน ชนบทจึงเริ่มต้นเป็นหนี้ตั้งแต่ไถหว่าน ในยุคที่ดอกเบี๋ยยังไม่มีการกฎหมายคุ้มครอง และเมื่อรายรับเกิดไม่ทันรายจ่าย หนี้สินก็เพิ่มพูนด้วยดอกเบี๋ยที่ไม่เคยหยุดทำงานแม้ในวันหยุดราชการ

ผู้ใหญ่วิบูลย์อธิบายว่านี่คือความยากจนที่แท้จริง เพราะเป็นความจนยากที่ไม่มีรากฐานของธรรมชาติเหลือพอที่คอยหล่อเลี้ยง ไม่เหลือรากฐานทางวัฒนธรรมในการเกื้อกูลจากชุมชน เป็นภาวะที่สิ้นคิด สิ้นหวัง สิ้นเนื้อประดาตัว ทั้งหมดนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกันแก่ชาวชนบททั่วประเทศ ภายในเวลาต่ำกว่าทศวรรษเท่านั้น

ผู้ใหญ่วิบูลย์ย้อนความทรงจำในยุคต้นของการทำพืชไร่ว่า ผลผลิตราคาดีอยู่ไม่กี่ปี เมื่อผลผลิตออกมามาก เพราะมีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกกันทั่วประเทศ ราคามันสำปะหลังก็ร่วงดิ่งเหว สร้างความตกตะลึงแก่ชาวชนบททั่วประเทศ เมื่อราคาคงชาวบ้านก็ลดการเพาะปลูกลง ราคามันก็ขยับสูงขึ้นล่อให้ชาวบ้านแห่กลับมาปลูกใหม่ ราคาก็ร่วงลงอีกในปีถัดไป “ราคามันมีทั้งโด่งทั้งดับสลับกัน แต่ส่วนใหญ่ดับมากกว่าโด่ง โด่งสักปีและก็ดับไป 3-4 ปีเป็นอย่างนี้”

“แปลกันที่แผนพัฒนาฯ ฉบับแรกๆ บอกแต่การเพิ่มขึ้นของรายได้ ไม่เคยเอ่ยความยากจนสักคำเดียว” เป็นคำพูดที่อ่อนล้ายิ่งของผู้ใหญ่เมื่อหวนทบทวนถึงความเป็นไปในชีวิต

ผลพวงของแผนพัฒนาฯ ที่สวนทางกับความเป็นจริงเช่นนี้ เกิดจากสาเหตุใด? ใครเป็นผู้รับผิดชอบต่อชีวิตผู้คนในชนบทนับล้าน ที่ต้องทนทุกข์แสนสาหัส

ต้องกลับมาคุยกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เพื่อสอบถามความเป็นไปของตัวผู้ใหญ่ฯ เอง ในช่วงเวลาของการหวนกลับชุมชนบ้านเกิดในราวปี พ.ศ. 2504 กลับมาร่วมวิถีแห่งการพัฒนามนดินบ้านเกิด ตามกระแสนิยมของเพลงผู้ใหญ่วิบูลย์ที่ก้องกังวานในหัวใจของคนทั่วประเทศ

ผู้ใหญ่วิบูลย์ในวัยหนุ่มที่เปี่ยมพลัง เป็นผู้นำชุมชนโดยธรรมชาติ ด้วยบุคลิกภาพ การศึกษาสูงถึงระดับมัธยม ซึ่งนับว่าสูงมากสำหรับชนบทในยุคนั้น แถมพกด้วยความคิดอ่านที่ทันสมัยกว่า ผ่านการซบตัวจากเมืองกรุงมานับสิบปี การกลับมาในครั้งนั้นเป็นการกลับมาเพื่อลงหลักปักฐานในถิ่นเกิดอีกครั้ง ด้วยความเชื่อและศรัทธาอย่างแรงกล้าในนโยบายการพัฒนาที่เลิศหูที่รัฐประกาศเผยแพร่

เพื่อติดตามความเป็นไป ขอย้อนกลับมาที่ตัวของผู้ใหญ่วิบูลย์เอง ในช่วงเวลาของการหวนคืนสู่ชุมชนเดิมในราวปี พ.ศ. 2504 ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้กลับไปเรียงอิฐก่อเรือนบนรากฐานเดิม บนผืนดินที่คุ้นเคยมาแต่กำเนิด ด้วยมรรควิธีแห่งการพัฒนาแผนใหม่ที่รัฐชี้ชวนตามกระแสนิยมของเพลงผู้ใหญ่สีที่ก้องกังวานในหัวใจของคนทั้งประเทศ “ผมลาออกจากงานที่นับได้ว่าประสบความสำเร็จในกรุงเทพฯ รวบรวมทุนทั้งหมดแล้วเดินทางกลับบ้านเกิด ผมเริ่มต้นด้วยการตัดสินใจเลือกเปิดร้านขายสินค้าทางการเกษตร เคมีภัณฑ์ และอุปกรณ์ทางการเกษตรที่ทันสมัยสำหรับในยุคนั้นผมยังเป็นตัวแทนของแหล่งเงินจากกรุงเทพฯ ปล่อยกให้กับชาวบ้านในเวลานั้นด้วย” ซึ่งเป็นธรรมชาติของชุมชนที่เป็นปากทางออกสู่ป่าที่การบุกเบิกกรออยู่ในเวลานั้น เช่น ปากช่อง ชับสมทอด หรือมวกเหล็ก จะคึกคักและมีทุนและเครื่องมืออุปกรณ์บุกเบิกพร้อมรอบบ้านเกาะขนุนของผู้ใหญ่วิบูลย์ก็มีลักษณะเดียวกัน

ผู้ใหญ่วิบูลย์ในวัยหนุ่มที่เปี่ยมพลัง ได้กลายเป็นผู้นำชุมชนไปโดยปริยาย ด้วยบุคลิกภาพ ความคิด

อ่านที่ทันสมัยกว่าผู้คนในชุมชน ผ่านการชูปตัวจากเมืองกรุงแดน
ศิริไลซ์มานับสิบปี การกลับมาในครั้งนั้น เป็นการกลับมาเพื่อลงหลัก
ปักฐานอย่างจริงจัง และทุ่มเทพลังทั้งหมดของชีวิตบนแผ่นดินถิ่นเกิด
ประกอบกับความเชื่อมั่นและศรัทธาอย่างแรงกล้า ในนโยบายการ
พัฒนาที่เลิศหรูที่รัฐเผยแพร่และประกาศต่อสาธารณชน เป็นความเชื่อ
ที่ใสซื่อบริสุทธิ์โดยที่ไม่มีคำถามหรือข้อสงสัยใดๆ เลยในแผนพัฒนาฯ
ทั้งนี้เพราะสังคมไทยไม่เคยผ่านประสบการณ์จริงสำหรับการเกษตร
พืชไร่ ที่ต้องผูกติดกับธุรกิจ และที่สำคัญคือซึบซับข้อมูลจากสื่อสาร
มวลชนของรัฐที่ถูกกรอกหูมานานนับปี

ผู้ใหญ่วิบูลย์ยอมรับว่าเป็นเรื่องยากมากสำหรับคนหนุ่ม
ที่ผ่านการรับรู้โลกใบใหม่ในมุมมองด้านเดียว คือโลกในความ
เคลื่อนไหวของสินค้าและผลผลิตทางการเกษตรที่เห็นเต็มตาว่ามีอยู่
จริง จากยุคสมัยของท่าน้ำราชวงศ์ ไปถึงการส่งออกที่สนามบิน
ดอนเมือง แต่ความรับรู้อีกด้านหนึ่งของมูลค่าการซื้อขายแลกเปลี่ยน
นั้น ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่เคยเข้าถึง ไม่สามารถแม้จะจินตนาการ ผู้ใหญ่
วิบูลย์ยอมรับว่าวิถีแห่งเงินทองและธุรกิจที่ดำเนินอยู่เบื้องหลังของ
สินค้าผลผลิตทางการเกษตรที่มากมายมหาศาล แต่กลับไม่มีทางรับรู้
ได้เลย ผู้ใหญ่วิบูลย์ยอมรับว่า ไม่เคยสำเหนียกถึงความเป็นไปของ
ธุรกิจคนกลาง ว่ามันรุนแรงราวกับสงครามโลกที่เพิ่งผ่านไป เป็น
ธุรกิจที่ไร้เมตตาปราณี ไม่มีการลดราวาคอกให้แก่กัน พลาดก็
ย่อยยับ มีความเสี่ยงสูงยิ่ง และปัญหาที่สำคัญที่สุดที่ผู้ใหญ่ฯ ยอมรับ
อย่างเต็มอกว่า มาจากความจริงในภายหลังก็คือ ความเสี่ยงเกือบ
ทั้งหมดของธุรกิจนี้ ถูกผลักให้เป็นภาระของชาวไร่ชาวนาที่ต้อง
แบกรับไว้เองทั้งหมด

ผู้ใหญ่วิบูลย์สรุปบทเรียนนี้ในภายหลังว่า สงครามทุกครั้ง ไพร่พลทหารเลวมักตายก่อนเสมอ สงครามในอุดมคติที่นายทัพออกศึกตัวต่อตัวให้ไพร่พลเป็นกองเชียร์นั้น ไม่เคยมีในโลกของเงินตรา สงครามทางธุรกิจก็เช่นกัน ผู้ประกอบการทางธุรกิจส่งออกพืชผลทางการเกษตรที่มีอยู่ไม่กี่รายในประเทศไทย เป็นผู้กุมชะตากรรมของชาวไร่ชาวนาทั้งประเทศที่แท้จริง พวกท่านเหล่านั้นไม่เคยเปลืองตัวออกไปเสี่ยงชั้นคอช้าง แล้วไล่ช้างศึกของตนออกหน้าทัพทำดวลแย่งขุนศึก มีแต่หลบอยู่หลังทัพส่งไพร่พลออกไปตายเท่านั้น ธุรกิจพวกนี้หากชนะสงครามก็ร่ำรวยมหาศาล และเหลือกินส่วนเกินของกำไรเพียงเล็กน้อยกระจายคืนให้ชาวไร่ชาวนา แต่หากรู้หรือคาดการณ์ว่าจะขาดทุนสิ มันง่ายนิดเดียวคือหยุดการรับซื้อ หรือกดราคารับซื้อให้ต่ำลง ให้ชาวไร่ชาวนาจะต้องแบกรับภาวะขาดทุนเสี่ยงเองอย่างไม่มีทางเลือก เพราะผลผลิตจากพืชไร่ที่ปลูกไม่สามารถทำประโยชน์อื่นได้เลย นอกจากต้องขายอย่างเดียวเท่านั้น

นี่คือโลกทางธุรกิจที่ดำมืดที่ชาวไร่ชาวนาไม่มีทางเลือกหรือไม่เหลือหนทางที่จะต่อรองใดๆ ทั้งสิ้น ในความรับรู้ของผู้ใหญ่วิบูลย์เวลานั้น แผนพัฒนาฯ ไม่เคยบอกถึงความเสี่ยงพวกนี้ รัฐบาลแนะนำให้ปลูก แต่ปลูกแล้วจะขายอย่างไร ขายให้ใคร ใครคือผู้กำหนดราคา ชาวไร่ชาวนามีอำนาจต่อรองในด้านราคาซื้อขายหรือไม่ นี่คือนิทนาที่สำคัญที่ชาวไร่ชาวนาจะได้เรียนด้วยประสบการณ์จริงในเวลาอีกไม่นานนัก

ยังมีประวัติศาสตร์ฉากโหดในชนบทอีกเรื่องหนึ่งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์จะเล่าสู่กันฟัง คือลำพังด้วยสองมือสองเท้าของชาวไร่ชาวนานั้นมีความสามารถไม่มากนักในการแปลงผืนป่าเป็นไร่มัน แม้ว่าจะเห็น

เงินกำไรที่ซ่อนตัวอยู่ใต้ผืนดินมากเพียงไรก็ตาม ปัญหาของชนบท ก็คือขาดแคลนเงินทุน แต่รัฐบาลในยุคนั้นได้เตรียมการรองรับปัญหา ไว้อย่างแยบยลอยู่พร้อม ด้วยระบบสินเชื่อการเกษตร ที่รัฐนำเสนอ ผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) และยังผลักดันให้ ธนาคารพาณิชย์เอกชนปล่อยสินเชื่อแก่ชาวไร่ชาวนา ซึ่งไม่เคยมี ปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์อีกเช่นกัน อยู่ดี ๆ ก็มีคนมาบอกตาสี ตาสาชาวไร่ชาวนาว่ามีเงินก้อนวางอยู่ ให้เอาไปทำทุนได้เลย นี่คือ โลกทางธุรกิจการเงิน ที่เปิดช่องเชื่อเชิญให้ชาวชนบทล้มลงรอชาติ คุกคล้ายกับเหยื่ออันโอชะที่ซ่อนคมหยักของปลายเบ็ดอยู่ภายใน จะเป็นประตูของโพงพางหรือช่องเปิดของไซดักปลา เข้าง่ายแต่ คุเหมือนทางออกจะอุดตันมิดมิด

ปัญหาสำคัญของเงินก้อนใหญ่ที่เข้ามาอยู่ในกระเป๋าชาวบ้าน ในรูปของเงินกู้หรือสินเชื่อที่รัฐบาลหยิบยื่นให้ชาวชนบทนี้ เป็นดาบ สองคม แต่เมื่อชาวบ้านไม่เคยบริหารเงินมาก่อนในชีวิต เงินก้อนนี้ ก็เหมือนอาวุธที่คมกริบแต่อยู่ในมือของคนไม่รู้เพลงดาบ มีแต่จะบาด ตัวเองเสียมากกว่า เพราะแท้ที่จริง แล้วเงินก้อนใหญ่เรือนพันหรือเรือน หมื่นนี้ไม่ใช่ของฟรีเป็นเพียง 'เงิน กู๋ยืม' ที่ต้องจ่ายคืนตามกำหนดหลัง การเก็บเกี่ยว และมี 'ดอกผล' ที่ต้อง ชดใช้ซึ่งเป็นดอกเบี้ยวที่งอกเงยทุก วินาที ชาวไร่ชาวนาส່วนมากมัก ไม่เข้าใจความหมายที่แท้ของสินเชื่อ และการกู๋ยืม และมีแนวโน้มที่จะใช้

เงินก้อนนี้อย่างประมาณเหมือนเงินได้เปล่า ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เงินต้นและดอกผลที่ต้องคืนนั้น ชาวชนบทมีหนทางเดียวก็คือเป็นเงินจากการขายพืชผลหลังการเก็บเกี่ยว และหากชาวไร่ชาวนาถูกตราคาร์บซื้อจนขาดทุนปีนี้ละ นี่ไม่ใช่ภาระหรือหน้าที่ของธนาคารผู้ปล่อยสินเชื่อจะต้องเข้าไปรับรู้ และทั้งหมดนี้คืออุปรมบทของแอกและโซ่ตรวน ที่รอสวมใส่เป็นรางวัลสำหรับบทเรียนชีวิตมอมแก่ชาวไร่ชาวนา เป็นภาวะแห่งความเป็น 'ทาสทางเศรษฐกิจ' ที่ชาวชนบทต้องแบกรับอย่างหนักอึ้ง และต้องทนถูกกดทับมาโดยตลอด นับตั้งแต่ฤดูกาลแห่งการผลิตผ่านไปเพียงไม่กี่รอบ หลังจากที่รัฐเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาฯ

หลังจากที่ผู้ใหญ่วิบูลย์เปิดร้านค้าและเป็นนายหน้าปล่อยเงินกู้ยืมไม่กัฤดูกาล ผู้ใหญ่วิบูลย์ก็เบนเข็มทุ่มเทเวลาและความสนใจเข้าลุยพืชไร่ด้วยตัวเอง เป็นการกระโจนลงสนามรบในแนวหน้าด้วยแรงหนุนของสินเชื่อที่สถาบันการเงินหยิบยื่นให้ ในเวลานั้นป่ารอบๆ บ้านเกาะขุ่นซึ่งเป็นบ้านเกิดถูกจับจองบุกเบิกไปหมดแล้ว ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงเดินทางลึกเข้าไปทางฟากตะวันออก เข้าสู่ผืนป่าที่ต่อมาถูกตั้งให้เป็นเขตอำเภอใหม่ คือ อำเภอสนามชัยเขต ป่าดงทึบที่เริ่มถูกชาวบ้านจับจองและแผ้วถาง ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้รวมแรงกับลุงออย ซึ่งเป็นพี่ชายแท้ๆ ของผู้ใหญ่ และพบว่ามีชาวนากลุ่มใหญ่จากเขตอำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายกขึ้นมาร่วมจับจองทำพืชไร่ชุมชนบ้านห้วยหินรูนแรกๆ จึงเกิดขึ้น และนี่คือจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านห้วยหินที่สืบมาถึงทุกวันนี้

ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าถึงบรรยากาศในป่าที่เหลืออยู่ในเวลานั้น สัตว์ป่ายังชุกชุม เสือหมียังมีอยู่มาก ต้องระแวดระวังอย่างเต็มกำลัง

มันดูร้ายเพราะถูกผู้คนรุกรานฐานอาศัย “ชื่อตำบลลาดกระทิง ก็บอก
อยู่แล้ว เคยมีกระทิงเป็นฝูง” ทุกวันนี้สัตว์ป่าที่เหลือนรอดไปกระจุกตัว
อยู่ที่ผืนป่ารอยต่อ 5 จังหวัด ซึ่งอยู่ถัดเลยจากบ้านห้วยหินของผู้ใหญ่
วิบูลย์ไปทางตะวันออกราว 40-50 กิโลเมตร ปัจจุบันเป็นป่าดิบ
ผืนสุดท้ายที่เหลืออยู่ทางภาคตะวันออกของประเทศไทย และเป็น
ผืนป่าที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ ที่สุด ยังคงความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์ป่า
แต่น่าเสียดายที่ผืนป่าขนาดเล็กแห่งนี้ กำลังถูกรุกคืบเข้าไปทุกที
ด้วยรถไถและการเผาทำลายป่าไม้ดั้งเดิม เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก
พืชไร่ของชุมชนอพยพจากภาคอีสาน ที่แหกกันมาจับจองหาที่ทำกิน
จนเกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่และต่อมาถูกแยกและจัดตั้งเป็นอำเภอ
ท่าตะเียบในเวลาต่อมา

ผู้ใหญ่วิบูลย์ย้อนอดีตของตนเองอีกครั้ง ด้วยเงินทุนจากสิน
เชื่อ มีการระดมแรงงานด้วยการว่าจ้าง หักจ้างถางป่า เปิดพื้นดิน
จับจองเพื่อเข้าไปทำไร่ ในยุคนั้นใครมีกำลังเท่าไรก็จับจองกันไป
ตัวผู้ใหญ่ฯ เองในปีแรกๆ ก็บุกเบิกไปเป็นร้อยไร่เห็นจะได้ บวกกับ
การซื้อต่อจากนักบุกเบิกรุ่นแรกๆ และการเช่าที่ดินเพิ่ม ขยายพื้นที่
ปลูกมันสำปะหลังไปร่วม 400 ไร่ ด้วยราคามันสำปะหลังยังอยู่ใน
ระดับสูง ยังอยู่ในช่วงเวลาอันหวานชื่นของน้ำผึ้งพระจันทร์หลัง
ผู้ใหญ่ลี้ตีกลองประชุม ผู้ใหญ่ฯ ได้ขยายวงเงินสินเชื่อขึ้นไป เพียง
ไม่กี่ปีผู้ใหญ่วิบูลย์ก็เป็นเจ้าของผืนดินขนาดใหญ่ มีครบทุกอย่าง
รถไถ รถกระบะ บ้านเรือน และชีวิตครอบครัวที่สุขสมบูรณ์ และยัง
ถูกเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านในปี พ.ศ. 2512 เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ
ของบ้านห้วยหิน เป็นความสำเร็จสมปรารถนา สมตาม
คำขวัญที่ว่า งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข แต่อย่างไรก็ตาม

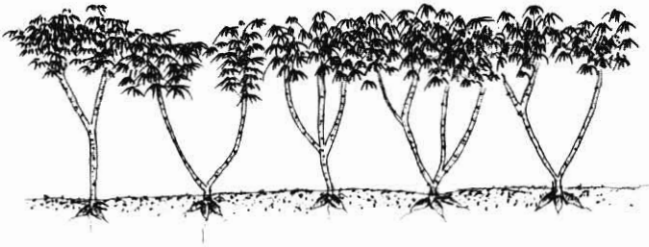
ผู้ใหญ่วิบูลย์ยังมีหนี้ติดอยู่หลายธนาคารหลายแห่ง รวมเป็นหนี้สิน
นับแสนบาท และที่ไม่อาจลืมได้ก็คือ หนี้สินเหล่านี้ที่เคยมีดอกเบีย
สูงถึงร้อยละ 18 ผู้ใหญ่วิบูลย์อยากเติมท้ายคำขวัญว่า แต่ที่สุขที่สุด
คือ นายธนาคาร และเหล่านายทุนเงินกู้ ที่ทำงานด้วยเงิน ให้เงิน
ทำงาน

บทที่ 4

มิตรภาพและทิศทางชีวิตที่ผันแปร

เป็นเวลากว่าทศวรรษที่ผู้ใหญ่วิบูลย์โลดแล่นไปตาม กระแสพีซีไร่ จมอยู่ในมายาภาพของความสำเร็จที่รัฐได้วาดฝันให้ ชาวชนบทหลงเชื่อ ผู้ใหญ่วิบูลย์ยอมรับว่าเป็นช่วงเวลาเดียวที่ได้ใช้ ชีวิตอย่างหรรหาลิ้มลิ้มตัว ครอบครองและบริโภคทุกอย่างที่ผู้มีอันจะกิน ในชนบทพึงปฏิบัติ แต่ทว่าบนปลายยอดของการใช้ชีวิตที่เลิศหรูนี้ กลับตั้งอยู่บนความไม่แน่นอน โดยมีกองหนี้สินที่มีดอกเบียดทบทวี เคลื่อนไหวไม่เคยหยุด ซ่อนตัวอยู่เบื้องหลัง เป็นความตึงเครียด รวากับระเบิดที่รอเวลาเชื้อปะทุทำงาน นี่เป็นสภาพการณ์ที่ทุกครัว เรือนในชนบทต้องแบกรับกันทั่วหน้า ที่ซ้ำร้ายยิ่งกว่านั้น ผู้ใหญ่ วิบูลย์มีความสุขต่องเห็นเพื่อนบ้านในชุมชน ในฐานะที่มีความ เชื่อมั่นในวิถีแห่งการพัฒนาตามนโยบายแห่งแผนพัฒนาการเศรษฐกิจ

และสังคมแห่งชาติ* และเชื่อในประสิทธิภาพของวิชาการทางการเกษตรสมัยใหม่ ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงมักเดินนำหน้าชาวบ้านหนึ่งก้าวเสมอ ทุ่มทუნเพื่อขยายผลผลิตทางการเกษตร สนุกกับการเอาชนะข้อจำกัดของธรรมชาติ แต่ทว่าผลลัพธ์ที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ประสบก็คือ ยิ่งทุ่มเทก็ยิ่งขาดทุน

จนถึงจุดหนึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์เริ่มท้อ ต้องหยุดเพื่อคิดทบทวน และเป็นช่วงเวลาเดียวกันที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้พบเพื่อนใหม่ เป็นกัลยาณมิตรจากเมืองกรุงที่ผ่านเข้ามา และเกิดกิจกรรมร่วมกัน มีเวลาพูดคุยปรึกษา ได้ร่วมมือร่วมแรงทดลองการเกษตร และได้ข้อสรุปร่วมกันว่าเกษตรกรรมสมัยใหม่ไม่ได้สวยหรูดังฝัน แต่เต็มไปด้วยขวากหนามและกับดักหายนะ และเริ่มรู้เท่าทันความไม่ชอบมาพากลที่แฝงมากับแผนพัฒนาฯ รับรู้ถึงพิษภัยของระบบธุรกิจการเกษตรที่สร้างความย่อยยับกับทุกชีวิตในชนบทโดยไม่เลือกหน้า

เพื่อทำความเข้าใจในสถานการณ์ของโลกและเหตุการณ์ความเป็นไปภายในประเทศ เพื่อเชื่อมโยงถึงกระแสความเปลี่ยนแปลงอันกระทบถึงชีวิตในชนบท จึงขอสรุปภาพเหตุการณ์ประวัติศาสตร์โดยย่อเพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจ

- ปี พ.ศ. 2489 สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ โลกได้แบ่งเป็น 2 ค่าย คือ เสรีนิยมและคอมมิวนิสต์ ระหว่างสหรัฐอเมริกา แม่แบบของโลกทุนนิยม และรัสเซียแห่งค่ายคอมมิวนิสต์

* ปี พ.ศ.2510 รัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 2 (2510-2514) โดยเปลี่ยนแปลงชื่อเป็น แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2

- ปี พ.ศ. 2492 พรรคคอมมิวนิสต์จีนยึดครองแผ่นดินจีนทั้งหมดได้สำเร็จ ทวีปเอเชียกลายเป็นสมรภูมิของสงครามเย็นที่ล่อแหลมในทันที
- ปี พ.ศ. 2493 เกิดสงครามเกาหลี ระหว่างเกาหลีเหนือที่เป็นคอมมิวนิสต์ และเกาหลีใต้ที่สหรัฐอเมริกาสนับสนุน ไทยได้ส่งทหารเข้าร่วมรบต่อต้านคอมมิวนิสต์
- ปี พ.ศ. 2497 ฝรั่งเศสยอมแพ้ในยุทธการเดียนเบียนฟู คอมมิวนิสต์มีชัยในเวียดนามเหนือ สหรัฐอเมริกาเข้าร่วมในความขัดแย้งสนับสนุนรัฐบาลเวียดนามใต้ทำสงครามกับคอมมิวนิสต์ทางเหนือ เกิดสงครามเวียดนามที่ยืดเยื้อ และต่อมาไทยได้ร่วมอยู่ในความขัดแย้งนี้ โดยส่งทหารเข้าร่วมรบ ให้สหรัฐฯ ตั้งฐานทัพเพื่อโจมตีต่อต้านคอมมิวนิสต์ มีการจัดตั้งและเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในประเทศลาวและกัมพูชา รวมทั้งเริ่มมีการก่อตัวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.)
- ปี พ.ศ. 2500 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปฏิวัติยึดอำนาจสหรัฐอเมริกาสนับสนุนรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์เต็มที่ ประเทศไทยที่เคยพยายามรักษาความเป็นกลางกลายเป็นประเทศที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์เต็มตัวในทุกรูปแบบ
- ปี พ.ศ. 2504 รัฐบาลไทยได้ประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1
- ปี พ.ศ. 2508 เสียงปืนแตก เกิดการปะทะระหว่างกองกำลัง พคท. กับกองกำลังของรัฐบาลไทยเป็นครั้งแรก ที่บ้านนาบัว จ.สกลนคร เป็นการเริ่มต้นยุคสมัยของการปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างจริงจัง ความหวาดระแวง เกิดขึ้นทุกพื้นที่

สงครามเย็นได้แผ่ไปทั่วทุกภูมิภาคของโลก การขยายตัวของคอมมิวนิสต์อาศัยการปฏิวัติประชาชน ได้กระจายความคิดแทรกซึมไปในประเทศที่กำลังพัฒนา อาณาบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่ล่อแหลม กำลังรบและความเคลื่อนไหวทางมวลชนเคลื่อนตัวอย่างคึกคักใน ลาว กัมพูชา รวมทั้งภาคชนบทป่าเขาของไทย สหรัฐอเมริกาได้ทุ่มเทความพยายามทุกวิถีทางเพื่อหยุดยั้งการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ แน่หนอนว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติที่ประกาศใช้ในประเทศไทย คือส่วนหนึ่งของความพยายามต่อต้านคอมมิวนิสต์ เป็นการดึงประชาชนออกจากวิถีชุมชนดั้งเดิมที่ดูหยุดนิ่งให้มาผูกติดกับระบบทุนนิยม โดยอาศัยการโฆษณาชวนเชื่อถึงโภคผลที่ประชาชนจะได้รับจากการเพาะปลูกพืชไร่ เศรษฐกิจ นำการพัฒนาทางวัตถุ ถนน ไฟฟ้า การศึกษาแผนใหม่ ฯลฯ เป็นเครื่องมือยัดเยียดประชาชนสู่ระบบเศรษฐกิจ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจโยงโยงของระบบทุนที่ครอบงำชนบท จึงขอลำดับเรื่องราวดังนี้

- แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติที่ประกาศใช้ในปี พ.ศ.2504 เป็นวาระเร่งด่วน ซึ่งเข้าใจว่าอาจจะถอดแบบและปรับปรุงมาจากแผนงานของสหรัฐฯ ที่ใช้ในการฟื้นฟูประเทศที่แพ้สงคราม ไม่มีการศึกษาหรือคิดคำนึงถึงผลกระทบ ไม่มีการศึกษารายละเอียดทางวัฒนธรรมประเพณี รวมทั้งวิถีชุมชน ทั้งนี้มีเป้าหมายหลักคือการเอาชนะคอมมิวนิสต์ที่แผ่ขยายอิทธิพลในประเทศไทย
- พื้นที่ป่าไม้ของไทยซึ่งเวลานั้นมีมากถึง 70% และเชื่อมโยงต่อกันทั้งประเทศ และยังคงเป็นป่าผืนเดียวกันต่อกันถึงลาว

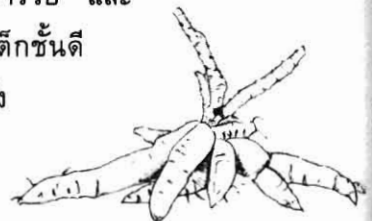
กัมพูชา เวียดนาม และมณฑลจีนตอนล่าง ผืนป่าที่ทอดยาวข้ามพรมแดนนี้คือปัจจัยเกื้อหนุนการแทรกซึมขยายตัวของคอมมิวนิสต์ ดังนั้น ผืนป่าจึงเป็นเป้าหมายที่ต้องถูกทำลายล้าง ตัดแบ่งโดยเร็วที่สุด

- พืชไร่เศรษฐกิจคือเครื่องมือทำลายล้างป่าที่ทรงประสิทธิภาพ และยังเป็นการทำลายที่สมบูรณ์แบบ เพราะเป็นการทำลายระบบนิเวศดั้งเดิมทั้งระบบ ความชื้น เมล็ดพันธุ์ กล้าไม้ที่หลงเหลือในดิน หน้าดินแร่ธาตุและความอุดมสมบูรณ์ทั้งหมดจะถูกทำลายดูดซับจากพืชไร่ในการเพาะปลูกเพียง 1-2 ฤดูกาลเท่านั้น ผืนดินจะแปรเปลี่ยนเป็นฝุ่นทรายที่เปลือยเปล่า ปกคลุมด้วยวัชพืชหญ้าคา และจับด้วยทะเลเพลิงในฤดูแล้ง หน้าดินจะสูญไปกับพืชไร่ สายน้ำ ลมพายุ และเปลวเพลิง จนกลายเป็นซากดินที่ไร้ชีวิต
- ระบบพืชไร่นี้ ไม่ใช่เพียงดูดซับความอุดมสมบูรณ์จากหน้าดินเท่านั้น ยังดูดซับเวลา แรงงาน และวิธีการพึ่งตนเองของชาวชนบทไปด้วย ชนบทจึงต้องปรับเปลี่ยนชีวิตมาเป็นผู้บริโภคที่ต้องผูกติดกับตลาด นับตั้งแต่สินค้าปัจจัยสี่ เครื่องอุปโภค บริโภค ปุ๋ย สารเคมีทางการเกษตร เชื้อเพลิง พลังงานในการขับเคลื่อนเครื่องยนต์ที่ใช้กับพืชไร่
- ถนน ไฟฟ้า แม้จะให้ความสะดวกสบายสำหรับชีวิตในครัวเรือน แต่ก็ยังเป็นเครื่องมือแพร่ค่านิยมการบริโภคที่เข้ามาทางสื่อวิทยุ โทรทัศน์ ชาวชนบทจึงกลายเป็นกลุ่มเป้าหมายของการโฆษณาประชาสัมพันธ์ รูปแบบการใช้ชีวิต ค่านิยมที่

แปรเปลี่ยนสู่ความทันสมัยของผู้คนในชนบท แท้ที่จริงก็คือ กลยุทธ์ทางเศรษฐกิจที่เมืองใช้ดูดซับเงินตราจากภาคการผลิตในชนบทนั่นเอง ชนบทในมุมมองของเมืองอาจมีค่าเพียงตลาดสินค้าระดับล่างสุดเท่านั้น

- การศึกษาแผนใหม่ที่เข้าไปพร้อมกฎหมายบังคับ เป็นสิ่งแปลกปลอมที่ส่งผลร้ายต่อวิถีชนบท ไม่เพียงแรงงานการผลิตที่สูญหายไป แต่ยังเป็นการฝังค่านิยมที่หยิบหย่องแก่เยาวชน เพราะผลลัพธ์ ของระบบการศึกษาคือการดูถูกตนเอง ชีวิตวัยรุ่นยุคใหม่มักหันหลังให้ชนบทบ้านเกิด แปรเปลี่ยนสถานะเป็นแรงงานราคาถูกในระบบอุตสาหกรรม ชนบทจึงอ่อนล้าลงทุกวัน เหลือแต่ผู้สูงอายุและเด็ก
- ในมิติของระบบเศรษฐกิจข้ามชาติ ชนบทไทยได้กลายเป็นผู้ผลิตสินค้าเกษตรระดับปฐมภูมิ ที่มีคุณภาพและราคาถูก แสนถูก ความเปลี่ยนแปลงในทางเลวร้ายที่เกิดขึ้นในภาคชนบท แท้ที่จริงก็คือหลักประกันที่มั่นคงสำหรับคุณภาพชีวิตของผู้คนในโลกทุนนิยมที่พัฒนาแล้ว เพราะจะได้บริโภคสินค้าทุติยภูมิที่มีคุณภาพ ถูกและเหลือเฟือ ทั้งนี้เพราะมันสำปะหลัง ข้าวโพด และพืชไร่อื่นๆ ที่ชนบทไทยใช้เวลาตรากตรำผลิตอย่างไม่ลืมหูลืมตา มีไว้เพื่อใช้ผลิตอาหารสัตว์ ป้อนฟาร์มปศุสัตว์ในประเทศร่ำรวย และสุดท้ายก็จะกลายเป็น เนื้อสัตว์ชั้นดี ที่จัดเรียงบนจานในครัวของฝรั่ง

ย้อนกลับมาชนบทไทย นับเป็นความสำเร็จในมุมมองจากแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ที่นำความเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่สู่ชนบทไทยอย่างถอนรากถอนโคน และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ลายรากฐานของระบบธรรมชาติที่ชนบทไทยเคยอิงอาศัยให้ย่อยยับ อีกทั้งยังทำลายโครงสร้างสังคมชนบทที่วางอยู่รากฐานทางวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ที่เคยมีมาแต่อดีตอีกด้วย ความจนยากขาดแคลน และหนี้สินกลายเป็นบรรทัดฐานใหม่ของสังคมชนบทไทย

แม้ว่าเป้าประสงค์หลักขั้นต้นของแผนพัฒนาฯ คือการต่อต้านคอมมิวนิสต์ซึ่งนับว่าได้ผลไม่น้อย แต่ในอีกด้านหนึ่ง แผนพัฒนาฯ ได้เปิดทางให้เกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วของกลุ่มทุนใหม่ที่มีฐานอยู่ในหัวเมือง ซึ่งส่วนใหญ่คือพ่อค้าเงิน ที่เคยได้ประโยชน์จากยุคสัมปทานไม้ สะสมทุนได้มาก เมื่อรัฐประกาศใช้แผนพัฒนาฯ กลุ่มทุนในหัวเมืองก็เคลื่อนไหวปรับตัว เปิดธุรกิจรับซื้อผลผลิต เป็นตัวแทนขายเครื่องจักรกล ปุ๋ยและเคมีภัณฑ์ในการเกษตร และขยายธุรกิจเป็นนายทุนเงินกู้นอกระบบ กลุ่มทุนเหล่านี้คือผู้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากแผนพัฒนาที่แท้จริง ร่ำรวยอย่างรวดเร็ว และท้ายที่สุดเมื่อหนี้สินของภาคเกษตรกรทับทวี กรรมสิทธิ์ที่ดินของเกษตรกรที่เคยลงแรงหักล้างทางพงและเป็นหลักค้ำประกันเงินกู้ก็ต้องหลุดมือ “นายทุนพวกนี้แต่ละเจ้ามีโฉนดเป็นแข่งๆ” และเมื่อราคาที่ดินสูงขึ้นในยุคต่อมา กลุ่มทุนเหล่านี้ก็ยิ่งพากันร่ำรวยเพิ่มสถานภาพไปเป็นตัวแทนจัดหาที่ดินให้กับกลุ่มทุนข้ามชาติที่ต้องการลงทุนในอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ และท้ายที่สุดกลุ่มทุนใหม่ก็หนีไม่พ้นที่จะก้าวเข้าสู่ธุรกิจการเมือง ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับ

ชาติ นี่คือภาพชินตาที่เกิดตามมากับแผนพัฒนาฯ ตีคู่กันมากับ
หายนะของชีวิตระดับรากหญ้าของชนบทไทย

- ปี พ.ศ. 2516 เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม รัฐบาลทหารที่เคยปกครองประเทศไทยยาวนานกว่าทศวรรษต้องล้มลง ประชาธิปไตยเบ่งบาน เกิดความตื่นตัวทางการเมืองของประชาชน รวมทั้งเกษตรกรชาวไร่ชาวนาต่างออกมาเรียกร้องต่อระบอบการปกครองที่ตกต่ำไม่เป็นธรรม
- ปี พ.ศ. 2518 ประเทศลาว กัมพูชา รวมทั้งเวียดนามได้ ถูกกองกำลังคอมมิวนิสต์ยึดครองสำเร็จ
- ปี พ.ศ. 2518 มีการลอบสังหารผู้นำชาวนาทางภาคเหนือและภาคกลางตอนบนนับสิบราย ซึ่งรวมตัวกันในนามสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย
- ปี พ.ศ. 2519 เกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม ทหารปฏิวัติล้มระบบประชาธิปไตย มีการเซ็นฆ่าปราบปรามนักศึกษาอย่างรุนแรง เสรีภาพส่วนบุคคลถูกลดทอน ความหวาดกลัวภัยคอมมิวนิสต์ถึงขั้นวิกฤต ความเคลื่อนไหวของเกษตรกรชาวไร่ชาวนาถูกมองเป็นความเคลื่อนไหวทางการเมือง

ในท่ามกลางความขัดแย้งที่ก่อตัวขึ้นในชนบท มีเหตุการณ์ที่
ผู้ใหญ่วิบูลย์ยังจดจำได้ก็คือ รัฐบาลในช่วงปี พ.ศ. 2515 ได้ตรา
กฎหมายจัดตั้งกลุ่มเกษตรกร อนุญาตให้เกษตรกรรวมกลุ่มจัด

ทะเบียนเป็นนิติบุคคลที่ถูกต้องตามกฎหมาย แม้ว่าวัตถุประสงค์แรกเริ่มจะมีไว้เพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ แต่กฎหมายนี้ก็กลับกลายเป็นการเปิดช่องให้เกษตรกรใช้เป็นเครื่องมือเพื่อเคลื่อนไหวเรียกร้องความเป็นธรรมของราคาพืชไร่ที่ตกต่ำ ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้รวบรวมจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรทำไร่ไถ้ยายหมี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 เป็น 1 ในกว่า 50 กลุ่มเกษตรกรของจังหวัดฉะเชิงเทรา และมีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวเรื่องราคามันสำปะหลังในระยะหลัง

ในช่วงเวลาดังกล่าว ผู้ใหญ่วิบูลย์ยังจดจำถึงบุคคลสำคัญสองท่าน ที่ถือได้ว่ามีคุณูปการสำคัญยิ่งต่อความคิดอ่านและขวัญกำลังใจ ท่านแรกคือหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ท่านที่สองคืออาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ กิจกรรมทางสังคมของท่านทั้งสอง ได้ส่งผลต่อเนื่องมาถึงชีวิตผู้ใหญ่วิบูลย์อย่างสำคัญยิ่งในเวลาต่อมา

แม้ว่าผู้ใหญ่วิบูลย์จะไม่เคยได้พบท่านทั้งสอง และไม่ได้ร่วมสัมผัสกิจกรรมของ มจ.สิทธิพร และ อ.ป๋วยด้วยตัวเอง* หรือได้รับรู้ข่าวสารและความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้พบกับบุคคลที่เป็นผลิตผลของกิจกรรมทางสังคมของท่านทั้งสอง ที่ได้ผ่านเข้ามาในสนามชัยเขต จนกลายเป็นกัลยาณมิตรอันประเสริฐ ได้ร่วมก่อร่างทางความคิดสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

คุณขวัญชัย รักษาพันธุ์ ลูกหลานเกษตรกรแห่งทุ่งเทพราช
เขตบางน้ำเปรี้ยว ฉะเชิงเทรา สำเร็จการศึกษาคณะเกษตร มหา-

* ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ได้รับเชิญเป็นปาฐก ในปาฐกถาพิเศษ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ครั้งที่ 5 จัดโดยคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ.2538 ในหัวข้อ "รากฐานชีวิต"

หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร (พ.ศ. 2426-2514) โอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ สำเร็จการศึกษาด้านวิศวกรรมประเทศอังกฤษ รัชราชการในตำแหน่งสำคัญเป็นอธิบดีกรมกษาปณ์และกรมเงิน ปี พ.ศ. 2464 ลาออกจากราชการ อพยพครอบครัวไปทำเกษตรกรรมที่ไร่บางเบิด จ.ประจวบคีรีขันธ์ เพื่อบุกเบิกเกษตรกรรมแผนใหม่ ทรงทดลองพืชไร่และปศุสัตว์อย่างจริงจัง เพื่อวางรากฐานให้เป็นแบบอย่างสำหรับเกษตรกรไทย ซึ่งรัฐในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่เคยใส่ใจเหลียวแล หลังการเปลี่ยนแปลงปี พ.ศ. 2475 ม.จ.สิทธิพรต้องโทษทางการเมืองที่เกาะตะรุเตาและเกาะเต่าอยู่รวม 10 ปี เมื่อได้รับอิสรภาพ พระองค์ท่านยังคงทุ่มเทการทดลองทางเกษตรกรรมอย่างต่อเนื่อง และนำมาเผยแพร่เพื่อประโยชน์ของเกษตรกรไทยอย่างแท้จริง จนได้รับการยกย่องให้เป็นบิดาแห่งเกษตรกรรมสมัยใหม่ ปี พ.ศ. 2490 ได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร ทำให้ทรงรับรู้ถึงปัญหาและความจริงที่ชนบทไทยถูกรัฐเอารัดเอาเปรียบ โดยเฉพาะกรณีพระเม็ยมข้าว และพระองค์ท่านได้ออกมาเรียกร้องให้รัฐเลิกนโยบายดังกล่าว รวมทั้งเรียกร้องความเป็นธรรมเพื่อเกษตรกรมาโดยตลอดในช่วงท้ายชีวิต พระองค์ท่านได้รับรางวัลแมกไซไซ และได้รับเริ่มการจัดตั้งกลุ่มยุวเกษตรกร เพื่อทำการฝึกอบรมสร้างรากฐานของเกษตรกรไทยที่เข้มแข็ง

อ.ปิวย อึ้งภากรณ์ (พ.ศ.2458-2542) จากครอบครัวชาวจีนในแผ่นดินไทย ได้รับทุนการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์ในอังกฤษ ระหว่างเรียนในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้รวมอยู่ใน *ขบวนการเสรีไทย* ถูกส่งเข้ามาปฏิบัติงานภารกิจลับในไทยโดยการกระโดดร่มจากเครื่องบิน หลังสงคราม รับราชการในตำแหน่ง **ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย** (ปี พ.ศ. 2502-2514) ท่านคือผู้หนึ่งที่ล่วงรู้ถึงเบื้องหลังของแผนพัฒนา อย่างใกล้ชิดและลึกซึ้ง และรับรู้ถึงผลกระทบที่ชนบทไทยได้รับ อ.ปิวยเป็นผู้รักความเป็นธรรม และยืนหยัดเคียงข้างผู้ด้อยโอกาสทางสังคมเสมอมา ดังปรากฏในบทความ *คุณภาพชีวิต ปฏิทินความหวัง จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน* ปี พ.ศ.2510 ได้ก่อตั้งมูลนิธิบูรณะชนบท โดยมีฐานปฏิบัติการอยู่ที่ชัยนาท ระดมนักพัฒนาและนักการเกษตรวางรากฐานการพัฒนาชนบทที่มั่นคงและเป็นธรรม ปี พ.ศ. 2512 ท่านได้ก่อตั้ง *โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร* เพราะเปิดโอกาสให้บัณฑิตจากร่วมมหาวิทยาลัยได้มีโอกาสมากลับคืนรับใช้ชาวชนบท และเรียนรู้ปัญหาที่แท้จริง ท่านลาออกจากตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย มาเป็น *อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ท่านต้องลี้ภัยจากแผ่นดินไทย

วิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สมัครเป็นบัณฑิตอาสาสมัครรุ่นที่ 3 ปี พ.ศ. 2514 ได้ร่วมงานในมูลนิธิหม่อมเจ้าสิทธิพรในเวลาต่อมา ปี พ.ศ. 2517 คุณขวัญชัยได้รับเงินทุน 47,000 บาท ให้กลับมาพัฒนาระบบนาข้าวที่บ้านเกิด เพื่อเป็นแม่แบบสำหรับเกษตรกรลุ่มแกวบ้าน ได้เรียนรู้ “ผมตั้งใจว่าจะทำปีเดียวแล้วจะกลับไปอยู่กรุงเทพฯ ที่ไหนได้ พี่สาวผมเคยทำนาได้ข้าว 20 เกวียน ผมทำได้แค่ 10 เกวียน ปี 2519 ไม่ได้ข้าวสักเม็ด เหลือกระดูกคลง” คุณขวัญชัยเล่าความหลังถึงจุดเริ่มต้นที่ต้องกลายเป็นเกษตรกรแห่งทุ่งเทพราชสืบต่อมาถึงทุกวันนี้ “ผมให้ปุ๋ย ใช้จ่าย 100% แต่ก็ล้มหมอกไม่เป็นท่า วิทยาการที่เรียนมาสูงๆ ล้มเหลว ผมจึงต้องแก้ปัญหาจนถึงวันนี้ ทำนา 30 ปีเป็นหนี้มาโดยตลอด”

“ราคาข้าวเปลือกตกต่ำ เพราะปัญหาค่าพรีเมียมข้าวที่ชาวนาต้องแบก มันตั้งแต่หลังสงครามโลก ไทยต้องจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามที่ไปร่วมมือกับญี่ปุ่น อังกฤษเรียกข้าวสารไทยตั้ง 200,00 ตัน ส่งไปอินเดีย รัฐบาลไทยไม่ได้เงินสักแดงเดียว ก็เลยมาเก็บเอาจากชาวนา ในรูปเก็บค่าพรีเมียมข้าวจากการส่งออก พ่อค้าข้าวก็เลยมาบีบคั้นจากชาวนา กดราคาข้าวเปลือก นี่ไปๆ มาๆ ชาวนาต้องเป็นคนกู้ชาติ ช่วยชาติไม่ให้ป็นฝ่ายแพ้สงคราม มันไม่ถูกต้องเลย เมื่อข้าวเปลือกถูกก็ต้องกรรคามันสำปะหลังให้ถูกด้วย ไม่อย่างนั้นทุกคนจะเลิกปลูกข้าวไปปลูกมันเสียหมด” บทวิเคราะห์ถึงความไม่ชอบธรรมที่รัฐหยิบยื่นแก่เกษตรกร จากความทรงจำของคุณขวัญชัย และแถมท้ายด้วยสโลแกนชีวิตชาวนาที่ฮิตติดปากตั้งแต่นั้นนั่นที่ว่า “ทำนาปี มีแต่หนี้กับซัง ทำนาปรังเหลือแต่ซังกับหนี้”

ปี พ.ศ. 2518 คุณขวัญชัยเข้าร่วมก่อตั้งจดทะเบียน กลุ่ม

เกษตรกรทำนาเทพราช ด้วยพื้นฐานของความเป็นนักกิจกรรมเก่า คุณขวัญชัยกลายเป็นผู้นำเกษตรกรที่โดดเด่นในช่วงระยะเวลาอันสั้น และได้มีโอกาสรู้จักกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เพราะทั้งคู่อยู่ในคณะกรรมการกลุ่มเกษตรกรจังหวัดฉะเชิงเทรา และผู้ใหญ่วิบูลย์ถูกคัดเลือกเป็นประธานกลุ่มเกษตรกรสนามชัยเขตอีกตำแหน่ง ทำให้ทั้งสองได้มีโอกาสประชุมปรึกษาทั้งโดยทางการและส่วนตัว และไปมาหาสู่กันอย่างใกล้ชิด “จำได้ว่าปี 19 ผู้ใหญ่หยุดทำมันสำปะหลังแล้ว รด ปีกอฬีสาวจอดนั่งสนทนอยู่หน้าบ้าน พี่ผู้ใหญ่เป็นนักคิด ขริม ไม่ค่อยพูดมาก แต่พูดก็คนฟังเจ็บ” คุณขวัญชัยเล่าถึงบุคลิกผู้ใหญ่

คุณบำรุง บุญปัญญา บัณฑิตคณะเกษตรจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ร่วมงานอยู่ในมูลนิธิบูรณะชนบทที่อาจารย์บ่วยเป็นผู้ก่อตั้ง หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 มูลนิธินี้กลายเป็นเหยื่อทางการเมือง ต้องหยุดกิจกรรมและลดยแพคนทำงาน คุณบำรุงคือหนึ่งในนั้น “ผมเข้ามาจากชัยนาท ขวัญชัยชวนไปทำนาที่บ้านเทพราช เช่านาไว้ทำ 30 ไร่ ปลุกกระต๊อบไว้เผื่อนา นั่งเขียนหนังสือ เวลานั้นขวัญชัยรู้จักกับผู้ใหญ่วิบูลย์ ก็เลยชวนกันไปหา” คุณบำรุงเล่าถึงเรื่องราวในอดีต

ในยุคที่สนามชัยเขตยังหลงเหลือสภาพป่าให้เห็น ถนนเป็นฝุ่นแดงสร้างทับบนทางลากลุงโบราณ ความขัดแย้งในชุมชนมีสูงชาวบ้านต้องพกปิ่นกันว่าเล่น ความขัดแย้งเรื่องที่ทำกินทับซ้อนเป็นปัญหาใหญ่ อิทธิพลจากนายทุนใหญ่ที่พยายามเข้ามาสร้างฐานทางการเมืองในเขตสนามชัยเขต ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์และกลุ่มผู้ใหญ่บ้านจำนวนหนึ่งวางเฉยจึงเกิดความบาดหมางกันในที่ บ้านผู้ใหญ่ต้องมีปิ่นชุกไว้หลายที่ กลางคืนคุยกันจุดตะเกียงไว้หน้าบ้าน แต่กลับต้อง

นั่งคุยกันหลังบ้าน เพื่อความปลอดภัยไม่ตกเป็นเป้าที่เปิดเผยใน
ยามวิกาล “ตั้งวงเหล่าชาว โส* กันมิดๆ ส่วนใหญ่คุยกันยิ้มสว่าง”
เป็นบรรยากาศที่ยังจดจำได้ดี

ในวงสนทนาคุยกันทุกเรื่อง แต่ส่วนใหญ่แล้วพยายามหา
ทางออกเรื่องพืชไร่ราคาตก คิดอยู่หลายประเด็น เรื่องหนี้สินชาวไร่
ชาวนา การเพิ่มผลผลิตและลดต้นทุน การหาวิธีเรียกร้องให้ราคา
พืชไร่ขยับสูงขึ้น การหาอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ ฯลฯ มีปีหนึ่ง
ทดลองทำไร่ฝ้าย ทำแปลงเล็กมีกำไร ปีถัดมาจึงรวมกลุ่มกันเช่า
ที่ดิน 200 ไร่ แบ่งพื้นที่แล้วช่วยกันทำฝ้าย ผลคือเมื่อไร่ฝ้ายแปลง
ใหญ่กลายเป็นเป้าให้โรคและแมลงรุมเล่นงาน ต้องพ่นยาถี่ๆ รวมกัน
13 รอบ ทำเอาสุขภาพย่ำแย่ แล้วสุดท้ายก็ขาดทุนปีนี้

ผลของการได้ทดลองร่วมกันก่อนนี้จากการทำพืชไร่ และ
จากการหารือคิดอ่านร่วมกันกับกัลยาณมิตรจากส่วนกลาง ทำให้ผู้
ใหญ่วิบูลย์เริ่มตระหนักชัดเจนว่า ระบบพืชไร่มีปัญหา ระบบการ
ผลิตสินค้าเกษตรเพื่อขายเป็นหลักนั้นมีปัญหา และเป็นปัญหาที่ไม่มี
คำตอบด้วย เพราะทั้งคุณขวัญชัยและคุณบำรุง เป็นบัณฑิตจาก
คณะเกษตร ระดับเกียรตินิยมเหรียญทอง บวกกับประสบการณ์จริง
จากผืนดินกว่าทศวรรษของผู้ใหญ่วิบูลย์เอง คิดอ่านกันอย่างไรก็ยัง
พบแต่ทางตัน “ดูอย่างไก่ชาก็มีปัญหา หมูชาก็ไม่ไหว เลี้ยงยิ่ง
กว่าลูกก็ยังไม่รอด ฟูฟ่าได้ไม่กี่ครั้ง โรคสะสมมากๆ ก็ตาย ไปๆ
มาๆ เสรีจหมูพันธุ์ผสมฝีมือคัดเลือกสายพันธุ์แบบชาวบ้าน” คุณ
บำรุงเล่าถึงปัญหาในวันคืนเก่าๆ

* โส ภาษาอีสาน หมายถึงสนทนากัน

“พี่เปี้ยก(บำรุง บุญปัญญา)มาทำนาอยู่บ้านผม มีคนมาเยี่ยมมาขอคำปรึกษาไม่เคยขาด เมื่อพี่เปี้ยกไปหาผู้ใหญ่วิบูลย์ คนที่มาหาพี่เปี้ยกก็ตามไปบ้านห้วยหินด้วย พี่เปี้ยกเป็นแม่เหล็กดึงดูดคนไปรู้จักผู้ใหญ่วิบูลย์ ผู้ใหญ่วิบูลย์ก็เลยเป็นที่รู้จักของคนกรุงเทพฯ มากขึ้น และด้วยบุคลิกที่ไม่เหมือนชาวบ้านทั่วไป วิถีพูดวิธิตัดเป็นปัญหาชนคนกรุงเทพฯ จึงเริ่มสนใจผู้ใหญ่มากขึ้น” คุณขวัญชัยเล่าโยงให้เห็นเครือข่ายที่ค่อยๆ ขยายตัวไปจนถึงบ้านห้วยหิน

อย่างไรก็ตาม มีเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวของกลุ่มเกษตรกรในฉะเชิงเทราที่ต้องบันทึกไว้ คุณขวัญชัยเล่าอย่างออกรสว่า “หลังปี 2518 ผมเปลี่ยนอาชีพเป็นนักเดินขบวน ข้าวไม่เคยได้เกี่ยว เพราะราคาข้าวเปลือกตกตั้งแต่ต้นฤดูทุกปี ต้องนัดหมายตามคนมาเดินขบวน ผมขี่มอเตอร์ไซด์วันละกว่า 100 กิโลเมตรตามชนคนเข้าจังหวัดเพื่อยื่นข้อเรียกร้อง บางปีก็เข้ากรุงเทพฯ ผมพบนายกรัฐมนตรีมาหลายคน (ยกเว้นพลเอกเปรมท่านไม่เคยยอมให้พบ) ต้องเรียนรู้เทคนิคการเจรจาต่อรอง ต้องมีการนัดหมายเวลาขอคำตอบที่ชัดเจน ทุกครั้งต้องมีสื่อมวลชน ต้องวางแผนการให้ข่าวกับสื่อมวลชน”

“พี่เปี้ยกสอนพวกผมมากเรื่องเทคนิคการเจรจาต่อรองกับทางราชการ พี่เปี้ยกสั่งนักสั่งหนากว่าอย่าเข้าไปน้อยคน เสร็จทางการหมด โดนรุม เขาให้ส่งตัวแทน 3 คน อย่ายอมต้องเข้าไปอย่างน้อย 15 ผมยังจำวาทะกรรมของพี่เปี้ยกเวลาต่อรองกับผู้ใหญ่ทางราชการ ‘ท่านอย่ามาเคาะกะลา ให้หมาตีใจ’ เวลาที่พวกอำเภอกออกปากยอมรับเงื่อนไขแล้วลอกให้พวกเรากลับบ้าน ต้องอย่ายอมง่าย ๆ ต้องนัดหมายวันเวลาฟังคำตอบที่แน่นอน.....”

สมัยก่อนเคลื่อนไหวเดินขบวนแตกต่างกับสมัยนี้ มันลำบากลำบากทุกคนต้องควักเงินจ่ายค่ารถสองแถวหารเฉลี่ยกัน ห่อข้าวไปกิน พวกเราเคยไปก่อเตาหุงข้าวกันที่หน้าศาลากลางมาแล้ว”

คุณขวัญชัยเล่าต่อว่า สนามชัยเขตเป็นเขตอ่อนไหว ยังเป็นป่าแล้วใกล้เขตเคลื่อนไหวของ พคท. เวลานั้นดหมายเดินขบวนที่จังหวัด ตำรวจมักไปปิดปากทาง ไม่ให้กลุ่มทางสนามชัยเขตเข้าร่วม กลัวคอมมิวนิสต์จะมาก่อวุ่น สำหรับตัวผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ใช่ นักเคลื่อนไหวด้านมวลชน ไม่ชอบเดินนำ แต่มักเป็นนักคิดนักวางแผนอยู่เบื้องหลังมากกว่า พี่ขวัญชัยยอมรับว่าธรรมชาติของคนไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน จากความทรงจำของพี่ขวัญชัย ผู้ใหญ่วิบูลย์เคยร่วมเดินนำกลุ่มเรียกร้องราคามันสำปะหลังเพียงครั้งเดียว เป็นการไปเดินขบวนไปสมทบกับกลุ่มเรียกร้องราคาข้าวเปลือกที่เป็นทัพหน้า แต่เท่าที่จำได้ ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ได้เข้าร่วมอยู่ในกลุ่มเจรจากับทางราชการ

อย่างไรก็ตาม พี่ขวัญชัยมีความทรงจำอันประทับใจกับ ผู้ใหญ่วิบูลย์ ในการจัดงานวันเกษตรกร (วันพืชมงคล) ซึ่งปกติมีแต่การทำบุญเลี้ยงพระและงานรื่นเริงตามประชาชนบท แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์เสนอให้จัดเป็นเวทีรับฟังปัญหาและแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มเกษตรกรจากต่างพื้นที่ และทำเป็นข้อสรุปเสนอตรงต่อทางการ เป็นการริเริ่มที่สร้างสรรค์อย่างมาก เพราะเกษตรกรได้มีโอกาสรู้จักกันมากขึ้น รับประทานอาหารร่วมกันและหาทางออกร่วมกันอย่างเป็นทางการ จักจี้ลักษณะมีประโยชน์มากกว่าการสังสรรค์กันธรรมดา

คุณอุไรลักษณ์ มหาคุณ และ คุณวิฑูรย์ศักดิ์ ธีระวันธุ์
 เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ผ่านมาในชีวิตของผู้ใหญ่วิบูลย์ในเวลานั้น คุณอุไรลักษณ์ เคยทำงานมูลนิธิบูรณะชนบทมาก่อน ต่อมาได้เข้าร่วมก่อตั้งมูลนิธิฉะเชิงเทราเพื่อการพัฒนา เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อสร้างรูปแบบของกลุ่มเกษตรกรที่ก้าวหน้า โดยได้รับบริจาคผืนดินราว 500 ไร่ โดยนำเกษตรกรจำนวนหนึ่งเข้าร่วม “มูลนิธินี้ประกอบด้วยคนหลายกลุ่ม หลากๆ ก็คุณนายผู้ว่าที่มีความตั้งใจจะช่วยเหลือชาวบ้าน มีหลงจู๊เจ้าของที่ดินรายใหญ่ กำลังวางฐานทางการเมือง ต้องการสร้างฐานสร้างภาพ โยงกิจกรรมนี้ไปทางเขาหินซ้อนซึ่งเป็นโครงการตามพระราชดำริ ส่วนพวกเราคิดถึงไปอีกทาง ต้องการสร้างรูปแบบชุมชนเกษตรกรรมใหม่ มีกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มพืชผัก ฯลฯ เป็นฐานเพื่อให้กระจายความรู้และสร้างรูปแบบชุมชนให้เป็นแม่แบบการพัฒนาเผยแพร่ไปสู่ชุมชนอื่น มันคิดผั้นไปคนละทางตั้งแต่ต้น พี่ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ได้เป็นกรรมการ แต่ร่วมมือเพราะเป็นผู้ใหญ่บ้านเจ้าของพื้นที่ ช่วยคิดช่วยให้คำปรึกษาวางแผนอยู่เบื้องหลัง”

คุณวิฑูรย์ศักดิ์ได้ฟื้นความหลังถึงเรื่องราวในอดีต “ผมเช่าบ้านอยู่ในอำเภอ งานชุมชนอยู่ที่บ้านห้วยน้ำใส ต้องขี่รถผ่านบ้านผู้ใหญ่ทุกครั้งไปทำงานหรือกลับบ้าน ต้องแวะคุยเกือบทุกวัน ผมจึงสนิทกับพี่ผู้ใหญ่มาก เวลาพี่ผู้ใหญ่ไปประชุมที่อำเภอ พี่ผู้ใหญ่ก็ต้องแวะบ้านผม เอาจักรยานไปฝาก และฝากปิ่นด้วย ลูกไม้ 38 เวลานั้นคนยังดู จำได้ว่าราวปี 24 พี่ผู้ใหญ่ก็เลิกพกปิ่น”

“พี่ผู้ใหญ่ดูนี่ๆ แต่เวลาเอาจริงน่ากลัวไม่น้อย เป็นคนไม่กลัวไม่เกรงใจหน้าอินทร์หน้าพรหม และไม่เคยก้มหัวให้ข้าราชการ

ผมเห็นพี่ผู้ใหญ่ได้คาร์มกับทางการบ่อยครั้ง โต้แบบไม่ลดราวาศอก ทั้งปลัดอำเภอ ปลัดพัฒนา แม้แต่นายอำเภอเองก็ไม่เว้น พวกคำสั่งที่เขยๆ และพี่ผู้ใหญ่ไม่เห็นด้วย ที่หนักที่สุดคือข้อกล่าวหาของทางอำเภอเรื่องพี่ผู้ใหญ่ไปปลุกระดม จนหลังๆ พี่ผู้ใหญ่เบื่อมากที่ต้องไปแก้ข้อกล่าวหา เลยลาออกจากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน”

มีเรื่องที่ต้องหมายเหตุไว้ประการหนึ่ง ในยุคหนึ่งอำเภอสนามชัยเขตซึ่งกินพื้นที่ครึ่งหนึ่งของจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นจุดล่อแหลมและอ่อนไหว เพราะติดกับป่ารอยต่อที่เริ่มมีความเคลื่อนไหวของ พคท. และยังเป็นป่าที่ใกล้กรุงเทพฯ มากที่สุด ดังนั้น ตำแหน่งนายอำเภอสนามชัยเขต แม้ว่าจะดูคล้ายนายอำเภอบ้านนอกไกลความเจริญ แต่ในความเป็นจริง ล้วนเป็นบุคคลากรมือดีของรุ่นที่ถูกเลือกให้มาดำรงตำแหน่งนายอำเภอสนามชัยเขต ซึ่งเห็นได้จากนายอำเภอสนามชัยเขตทุกคนส่วนใหญ่ก้าวหน้าสู่ตำแหน่งสำคัญในทางราชการ ที่โดดเด่นที่สุดคือคุณพลากร สุวรรณรัฐ (นายอำเภอสนามชัยเขต พ.ศ.2523-25)

ด้วยบุคลิกและท่าทีความเป็นคนตรงของผู้ใหญ่วิบูลย์ บวกกับความรู้เท่าทันของความไม่จริงใจในนโยบายภาครัฐที่มีต่อเกษตรกรไทย ซึ่งเป็นเรื่องเหลืออดเหลือทนเต็มที การปะทะทางความคิดจึงหลีกเลี่ยงไม่พ้น จึงมีขวาลือกันหนาหูว่าผู้ใหญ่วิบูลย์ถูกทางการขึ้นบัญชีดำ ในฐานะผู้เป็นภัยต่อแผ่นดิน เรื่องนี้ต่อมาผู้ใหญ่วิบูลย์รับรู้ เพราะเพื่อนพ้องในกรุงเทพฯ ที่ทำงานสายความมั่นคงได้ส่งข่าวมาเตือนผู้ใหญ่ให้ระวังตัว ในภาวะที่ต้องเผชิญหน้ากับภัยอันตรายจากภัยมืด เป็นความหวาดระแวงที่น่าอึดอัดยิ่ง ผู้ใหญ่วิบูลย์กลับเลือกวิธีเผชิญหน้า ซึ่งจักรยานไปอำเภอแล้วเดินขึ้นไป

รอบพบ แล้วสอบถามความจริงและเหตุผล การเลือกวิธีเผชิญหน้านี้ ไม่ใช่วิถีของผู้ใหญ่บ้านในชนบทที่มีแต่ต้องก้มหัวให้เจ้านาย การทำทายเป็นอำนาจรัฐนี้อาจเป็นฟางเส้นสุดท้าย ที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ต้องถูกพิพากษาไม่ว่าด้วยวิธีใดก็ตาม เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่พ้นแล้ว

ไม่นานต่อมา ธนาคารทุกแห่งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์มีธุรกรรมค้างหนี้อยู่ รวมทั้งบรรดานายทุนปล่อยเงินกู้นอกระบบ ได้พร้อมใจกันเรียกคืนหนี้ทั้งหมดพร้อมดอกเบี้ยในทันที โดยไม่มีละเว้น ไม่มีผ่อนปรน ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงกลายเป็นคนล้มละลาย และวิธีการทวงหนี้ของเหล่านายทุนเงินกู้นี้รู้กันอยู่ว่าเหี้ยมโหดไร้ความปราณี เมื่อภัยมืดใกล้เข้ามา ความปลอดภัยของตนเองและครอบครัวเหลือน้อยเต็มที เป็นสาเหตุให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ต้องเปิดเผยความทุกข์นี้กับเพื่อนพ้องจากเมืองกรุง และขอรับความช่วยเหลืออย่างเร่งด่วน

มีการระดมเงินกันจากเพื่อนพ้องได้มากก้อนหนึ่ง เพื่อให้ผู้ใหญ่วิบูลย์เคลียร์หนี้นอกระบบ และต่อมาผู้ใหญ่วิบูลย์ใช้วิธีขายที่ดินนับร้อยไร่เพื่อเคลียร์หนี้ของธนาคาร เป็นกระบวนการที่เสียเวลานำเสิร์ฟ วุ่นวายและสิ้นหวัง แต่ในที่สุดผู้ใหญ่ปลดหนี้ดั้งเดิมที่สั่งสมกันมานานนับปีได้หมด เป็นการประกาศอิสรภาพจากผลพวงของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ โดยหนี้สินส่วนหนึ่งเปลี่ยนมาเป็นเงินยืมจากเพื่อนพ้องที่เข้าใจและไม่เร่งรัดชำระคืน

แต่อย่างไรก็ตาม ในสายตาของผู้คนชนบทในละแวกบ้านผู้ใหญ่ ที่ถูกกล่อมเกลาค่านิยมวิถีพีชไร้และเงินตรา ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้กลายเป็นคนหมดความน่าเชื่อถือ สูญสิ้นความเกรงใจ

“ผมไปตลาด ไม่มีเงินติดกระเป๋า เห็นปลาเค็มน่ากิน ขอซื้อเชื้อจากแม่ค้าที่คุ้นเคย กลับถูกปฏิเสธ” เหตุการณ์นี้สร้างความกระตือรือร้นให้กับผู้ใหญ่ รุนแรงยิ่งกว่าหมายทวงหนี้ของธนาคารเสียอีก เพราะผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ใช่เป็นคนล้มละลายทางการเงินเท่านั้น แต่ยังเป็นคนล้มละลายทางสังคมด้วย

“นี่เป็นความอยู่ดีธรรมของบ้านเมือง เพราะผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่เคยทำอะไรผิด เป็นคนที่ทุ่มเทให้กับนโยบายของบ้านเมือง เดินตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติอย่างแน่วแน่ แต่ราคาผลผลิตที่ไม่เป็นธรรม อันนำไปสู่หนี้สินที่ทบทวี นี่มันจงใจจะเอาให้ตายคามือ สังคมไทยนี่มันอำมหิตจริงๆ ” นี่เป็นทัศนะของเพื่อนผู้ห่วงใย

อย่างไรก็ตามผู้ใหญ่วิบูลย์สามารถรักษาผืนดินเล็กๆ ขนาด 9 ไร่ ที่ปลูกบ้านอยู่อาศัย และเริ่มต้นนับหนึ่งใหม่อีกครั้ง ยังไม่สายเกินไปสำหรับการเริ่มต้นชีวิต “ดีเหมือนกันชีวิตจะได้ชัดเจน ไม่ต้องลละล้าลลังกับกองหนี้ การเป็นคนไร้หนี้มันสบายตัว แม้จะไม่เหลืออะไรก็ตาม “ผู้ใหญ่วิบูลย์ให้ทัศนะต่อชีวิตในช่วงเวลานั้น

สำหรับคนวัย 47 กับการเริ่มต้นใหม่ นี่เป็นวิกฤตที่สร้างโอกาส สร้างความคิดและการค้นพบใหม่ๆ ที่เปี่ยมพลัง ผู้ใหญ่วิบูลย์เลือกที่จะอยู่ เลือกที่จะเผชิญชีวิตด้วยสองมือและมันสมองอยู่กับผืนดิน 9 ไร่สุดท้าย แต่ก็ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ใช่ตัวคนเดียว แต่ยังมีครอบครัวอีก 4 ชีวิต ลูกๆ ในวัยเรียนปากท้องที่ต้องเติมเต็ม ความหนักหนาสาหัสของชีวิตรออยู่ข้างหน้า

บทที่ 5

พัฒนาการทางความคิด สู่วิถีแห่งการพึ่งตนเอง

สำหรับผู้ที่ใกล้ชิดกับผู้ใหญ่วิบูลย์ มักคุ้นเคยกับเรื่อง ‘ปลุกผักบุง’ อันเป็นแรงบันดาลใจสำคัญของผู้ใหญ่วิบูลย์ในช่วงชีวิตที่ตกต่ำที่สุด “คงมีคนนับพันที่เคยฟังเรื่องนี้จากปากผู้ใหญ่วิบูลย์ ตลอด 20 กว่าปีมานี้” คนใกล้ชิดผู้ใหญ่อยันยัน ทั้งนี้เพราะผักบุงเป็นพืชท้องถิ่นที่ปลูกง่ายโตเร็ว ปลูกเพียงไม่กี่วันก็สามารถเก็บกินเก็บขายได้แล้ว “มันทำให้ผมตกตะลึง นี่เกิดอะไรขึ้น ผมทำมัน 200-300 ไร่ ทำอยู่ 10 ปี ไม่เคยได้กิน แต่กลับเต็มไปด้วยหน่อสิน แต่แปลงผักบุง 2 - 3 ตารางวา ปลูกไม่กี่วัน มีให้กินแถมยังเหลือขายได้เงินตั้ง 30 บาท” ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงเกิดความคิดใหม่ๆ จากแปลงผักบุงนี้เอง เพราะในช่วงเวลาที่จนยากลำบากที่สุดในชีวิต เงินทองไม่เหลือติดบ้าน แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์กลับพบว่า ชีวิตไม่ได้ย่ำแย่เสีย

ทั้งหมด เพราะยังมีแปลงผักบังต้นน้อย ที่โตอย่างรวดเร็วทันใจให้ได้เด็ดได้กิน ผักบังกลายเป็นมีบทบาทอย่างสำคัญช่วยกอบกู้ปากท้องและจิตใจได้ในยามยาก ทำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้สติ และเริ่มตระหนักในศักยภาพของการอยู่รอดจากการเลี้ยงดูของธรรมชาติรอบตัว ด้วยสองมือและสติปัญญา โดยอาศัยความทรงจำในวัยเด็กที่ชีวิตไม่เคยใช้เงิน แต่สามารถหาอยู่หากินจากธรรมชาติอย่างมีความสุข ซึ่งนำไปสู่ความคิดอ่านเรื่องการพึ่งตนเองในที่สุด และเป็นชุดความคิดที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ยื่นหยัดที่จะนำมาเล่าขาน และนำเสนอต่อผู้คนและสังคมตลอดมา

คุณทองแดง ชูวาทิวัฒน์ ข้าราชการจากสำนักปฏิรูปที่ดินกระทรวงเกษตรฯ เพื่อนจากเมืองกรุงที่ใกล้ชิดกับผู้ใหญ่วิบูลย์มากที่สุดคนหนึ่ง “ผมไปหาผู้ใหญ่วิบูลย์ตั้งแต่ปี พ.ศ.2521 ไปเป็นการส่วนตัวเพราะรู้ข่าวความน่าสนใจของผู้ใหญ่จากเพื่อนที่ทำงานปฏิรูปในพื้นที่ ผมมาคุยปรึกษาแลกเปลี่ยนความคิด ผมกับผู้ใหญ่คุยได้ทุกอย่าง คุยกันถูกคอจึงผูกพันกันเรื่อยมา” คุณทองแดงได้เล่าถึงบรรยากาศในยามยากว่า ในช่วงเวลาที่ผู้ใหญ่เข้าตาจน ย่ำแย่ จิตใจตกต่ำ ชีวิตครอบครัวตึงเครียดมาก “ผมว่าพี่สมบูรณ์ ภรรยาผู้ใหญ่จะรู้สถานการณ์การเงินดีที่สุด เป็นแม่บ้านที่อยู่กับเรื่องปากเรื่องท้อง แต่ผู้ใหญ่จะอยู่กับความคิดอยู่กับผู้คนตลอดเวลา” แม้ว่าชีวิตจะหนักหนาสาหัสเพียงไร ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่เคยท้อถอยหรือเปลี่ยนแปลงความตั้งใจ “อย่างพี่เถรที่บุกเรื่องพืชไร่มาด้วยกัน หนีไปทำงานซาอู๋ ไปหาเงินใช้หนี้ แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่เคยล้มเลิก ยืนหยัดกับที่ดิน 9 ไร่.....ผมว่าผู้ใหญ่วิบูลย์ชัดในเรื่องการพึ่งตนเอง

และยิ่งทำก็ยิ่งชัด จนเชื่อมั่นว่าการพึ่งตนเองเป็นไปได้จริง และเป็นทางออกของชีวิตชนบทไทย และผู้ใหญ่ใช้เป็นประเด็นหลักในการสื่อสารต่อสาธารณชนมาโดยตลอด”

อย่างไรก็ตาม คุณทองแดงได้เล่าพัฒนาการทางความคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ ว่าไม่ได้ปิ้งความคิดนี้ในเวลาข้ามคืน แต่ความคิดเรื่องการพึ่งตนเองได้เริ่มต้นหยั่งรากแตกใบตั้งแต่หลังปี พ.ศ.2520 เมื่อผู้ใหญ่วิบูลย์พบว่า การเคลื่อนไหวเรียกร้องของกลุ่มเกษตรกรให้ประกันราคาข้าวเปลือกและพืชไร่ นั้น เป็นเรื่องที่แทบจะเป็นไปไม่ได้ เพราะหลายกรณีดูเหมือนจะเรียกร้องสำเร็จ แต่ผลประโยชน์กลับไม่ได้ตกอยู่กับเกษตรกร เพราะชาวบ้านรอไม่ได้ต้องขายแทบจะทันทีที่เก็บเกี่ยว ดังนั้นผลประโยชน์ที่แท้จริงตกอยู่กับพ่อค้าที่นำผลผลิตไปขายต่อได้ราคาสูงขึ้น ความซับซ้อนของผลประโยชน์และเล่ห์กลทางธุรกิจเป็นสิ่งที่เกษตรกรไม่มีทางไล่ทัน ผู้ใหญ่วิบูลย์เริ่มสนใจที่จะหาทางออกอื่นที่ไปพ้นเรื่องพืชไร่เชิงเดี่ยว มองหาวิธีการที่ทำให้ชีวิตเกษตรกรไม่ต้องผูกตัวเองกับราคาพืชไร่ และเริ่มสนใจในแนวทางการพึ่งตนเอง และได้พัฒนาความคิดนี้รวมทั้งได้ทดลองปฏิบัติมาระยะหนึ่ง “ช่วงนั้นมีข่าวคราวจากมหาวิทยาลัยขอนแก่น เมื่อมีอาจารย์ท่านหนึ่งทดลองการใช้ชีวิตบนที่ดินขนาดเล็ก ราว 2-5 ไร่ ทำเกษตรกรรมแบบประณีต สามารถเลี้ยงครอบครัวให้อยู่รอดได้สำเร็จ ชาวนี้ได้เพิ่มความตั้งใจให้ไม่น้อย”

ช่วงปี พ.ศ. 2521 ในกรุงเทพฯ ได้มีการจัดตั้งชมรมนักพัฒนาขึ้นมา เป็นแหล่งรวมผู้คนที่สนใจในปัญหาและทางออกของสังคม “คือต้องไม่ขี้ขลาด ไม่ขวยขลาด เป็นทางเลือกที่สามที่ร่วมกันค้นหา” ชมรมนี้เป็นหน้าประวัติศาสตร์สำคัญที่ผู้ใหญ่วิบูลย์เข้าไป

เกี่ยวข้องและได้หล่อหลอมทางความคิด อย่างไรก็ตามชมรมนี้ในช่วงต้นไม่มีสถานที่ตั้งของตนเอง ต้องหยิบยืมสถานที่จัดพบปะเสวนาก่อนที่จะขยายสมาชิกจนต้องไปเช่าตึกแถวในซอยย่านสะพานซังฮี้เป็นที่ตั้งของตนเอง เป็นที่พบปะปรึกษาพูดคุย เป็นที่พักของสมาชิกที่อยู่ต่างจังหวัดเวลาเข้ากรุงเทพฯ ชั้นล่างเป็นที่พูดคุย ชั้น 2 เป็นที่พักของผู้ชาย ชั้น 3 เป็นของผู้หญิง “ใครมีเงินเดือนก็เอามาลงเป็นค่าเช่า ค่าโทรศัพท์ ช่วยกันไป ชมรมนักพัฒนาจึงเป็นชุมชนที่ใครว่างก็มา มีคนอยู่ตลอด ประตูไม่เคยปิด มันเป็นบรรยากาศที่อบอุ่นเป็นมิตร สบายๆ ได้ทั้งมิตรภาพ กำลังใจ และความคิดใหม่”

ผู้ใหญ่วิบูลย์คือสมาชิกคนหนึ่งแห่งชมรมนักพัฒนาที่อาวุโสที่สุด และเป็นชาวชนบทเพียงคนเดียวในกลุ่ม ที่ดูแปลกและโดดเด่นไม่เหมือนใคร แต่ความคิดอ่านนั้นกลับกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวไม่มีช่องว่าง ผู้ใหญ่วิบูลย์มีความสุขและสนุกกับการแลกเปลี่ยนทางความคิด ชมรมนักพัฒนาจึงเป็นสถานที่ที่ผู้ใหญ่ต้องแวะเวลาเข้ากรุงเทพฯ แต่ผู้ใหญ่มักไม่ค่อยชอบค้างแรม นอกจากกรณีจำเป็น ผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นคนติดบ้าน และมีความผูกพันอย่างลึกซึ้งกับผืนดิน 9 ไร่สุดท้ายมีงานที่ต้องทำอันไม่รู้จักวี่วสันต์ตลอดเวลากับผืนดินนี้ คุณทองแดงเล่าต่อถึงกิจกรรมของชมรมนักพัฒนาว่า “ในแต่ละปีจะมีการกำหนดให้สมาชิกคนหนึ่งที่มีชีวิตน่าสนใจขึ้นมานำเสนอประสบการณ์และแนวคิดในการพัฒนา เท่าที่จำได้ก็เช่น รสนา โตสิตระกูล เตือนใจ ดีเทศน์ บำรุง บุญปัญญา รวมทั้งผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ซึ่งมานำเสนอเรื่องการพึ่งตนเอง จำได้ว่าวันที่ผู้ใหญ่ต้องมานำเสนอนั้น น้ำท่วมพนมสารคาม ผู้ใหญ่ต้องลุยลอบคอข้ามน้ำมานัดเข้าแต่กว่าจะมาถึงเป็นบ่าย อย่างทุลั๊กทุเล แต่ก็ตั้งใจมาไม่ยอม

แพ้ว” คุณทองแดงฟื้นความทรงจำ ประเด็นการพึ่งตนเองที่ผู้ใหญ่วิบูลย์นำเสนอเป็นแนวคิดที่น่าสนใจ แต่เวลานั้นน้องๆ ในชมรมนักพัฒนายังตั้งประเด็นสงสัยและถกเถียงอย่างมาก โดยเฉพาะเรื่องความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ

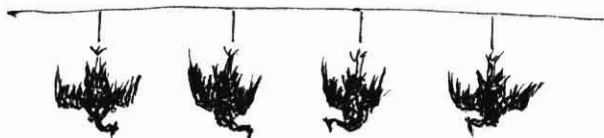
การที่ผู้ใหญ่วิบูลย์หันหลังให้กับพืชไร่เศรษฐกิจโดยสิ้นเชิงสามารถปลดหนี้จากธนาคารและหนี้นอกระบบจนหมด รวมทั้งการลาออกจากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์มีเวลาร่างมากขึ้น มีเวลาอยู่กับผืนดินและพรรณไม้ที่ค้นหาสะสมมาลงปลูก มีเวลาสำหรับการครุ่นคิดพิจารณาการเจริญเติบโตของต้นไม้ที่ละต้น พิจารณาความสัมพันธ์ทางระบบนิเวศของชีวิตแต่ละสายพันธุ์ที่ซุ่มนุ่กันอยู่รอบบ้าน มองหาคุณค่าและประโยชน์ใช้สอย ผู้ใหญ่วิบูลย์มีเวลามากพอให้หวนรำลึกความทรงจำถึงชีวิตในอดีตที่สามารถหาเก็บหากินจากธรรมชาติ และมีเวลาได้ทบทวนปัญหาและความผิดพลาดของเกษตรกรรมพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่กลืนกินชีวิตไปเกือบ 2 ทศวรรษ ผู้ใหญ่วิบูลย์ใช้เวลาเป็นปีๆ อยู่กับผืนดินและความคิดอ่านที่เริ่มตกตะกอน แม้ว่าจะต้องอยู่อย่างลำบาก ไม่ค่อยจะมีเงินติดบ้าน “กินข้าวกับไข่เจียวและผัดถั้วฝักยาว ทุกมื้อทุกวันจนเอียน” จากความทรงจำของเพื่อนๆ ที่ไปเยี่ยมเยียนในเวลานั้น จนในที่สุดความคิดเรื่องการพึ่งตนเองก็เริ่มชัดขึ้น ชัดขึ้น

ในราวปี พ.ศ. 2528 ผู้ใหญ่วิบูลย์มีโอกาสได้เดินทางไกลสู่ต่างแดนเป็นครั้งแรก โดยได้รับเชิญจากหน่วยงานไทย-เยอรมัน ไดอะล็อกค์ เพื่อไปดูงานเกษตรกรรมในกลุ่มประเทศยุโรปตะวันตก

และพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์และแนวคิดกับเกษตรกรในท้องถิ่น สาเหตุหลักคือเกษตรกรในยุโรปตะวันตกกำลังเดือนร้อนหนักเพราะผลิตภัณฑ์มันสำปะหลังราคาถูกจากเมืองไทยเข้าทำลายราคาพืชไร่ในท้องถิ่น ดังนั้น เป้าหมายหลักที่หน่วยงานออกทุนการเดินทางครั้งนี้ก็คือ ต้องการหาวิธีการลดพื้นที่การปลูกมันสำปะหลังในประเทศไทยลงนั่นเอง

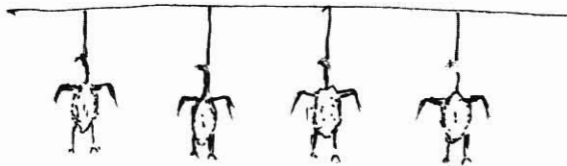
กลุ่มที่เดินทางไปร่วม 10 คน ไปหลายเมืองและใช้เวลาหลายวัน แต่สิ่งที่ผู้ใหญ่วินิลย์จดจำและอ้างอิงในเวลาต่อมากมากที่สุดกลับเป็นภาพของฟาร์มปศุสัตว์ที่ทันสมัยและครบวงจรในฝรั่งเศส ซึ่งทั้งหมดถูกออกแบบให้เข้าไปอยู่ในโรงเรือนขนาดใหญ่สูงหลายชั้น คนไทยที่ไปเลยเรียกใหม่ว่า *คอนโดยหมู คอนโดยไก่* ในอาคารนี้หมูและไก่ไม่เคยเห็นโลกภายนอกแม้แต่วินาทีเดียว ชีวิตทั้งหมดถูกหล่อเลี้ยงโดยมีสายพานนำน้ำนำอาหารมาบ่อน ปิดกั้นระบบถ่ายเทอากาศจากภายนอก ไม่ให้เชื้อโรคและสิ่งปนเปื้อนเข้าออก บังคับให้ปศุสัตว์โตอย่างรวดเร็ว และเมื่อได้ขนาดที่กำหนด ก็จะถูกนำขึ้นสายพานอีกสายหนึ่งเข้าสู่กระบวนการเชือด ถอนขน แปรรูปเป็นชิ้นส่วน จัดแบ่งเรียงใส่ภาชนะลำเลียงออกจากคอนโดไปสู่จุดหมายที่ซูเปอร์มาร์เก็ต

ผู้ใหญ่วิบูลย์รู้สึกกระเทือนใจอย่างยิ่ง กับความโหดร้ายที่อุตสาหกรรมการเกษตรของฝรั่งพัฒนาการรูปแบบผลิตปุ๋ยสัตว์ด้วยระบบสายพานชั่วคราวนี้ ไม่เพียงเท่านั้น ผู้ใหญ่วิบูลย์ยังจินตนาการเห็นสายพานอีกหลายต่อหลายสาย ที่มีจุดเริ่มต้นจากชนบทไทย และเชื่อมต่อไปถึงสายพานในคอนโดยะหมู คอนโดยะไก่พวกนี้ เป็นสายพานที่เกี่ยวข้องชีวิตเกษตรกรไทย เป็นผู้ผลิตสินค้าพืชไร่ปฐมนุภุมิราคาถูกป้อนเข้าคอนโดยะ ดังนั้นชีวิตเกษตรกรไทยมันจึงไม่ต่างไปจากหมูหรือไก่ในคอนโดยะฟาร์มเท่าไรนัก ผู้ใหญ่วิบูลย์รู้สึกถึงชีวิตเกษตรกรไทยทั้งหมดล้วนถูกกำหนดโดยสายพานที่อุตสาหกรรมการเกษตรของชาติมหาอำนาจตะวันตกเตรียมไว้ นี่เป็นชะตากรรมที่โหดร้าย และเกษตรกรไทยไม่เคยสำเหนียกรับรู้แม้แต่บัดนี้

ประสบการณ์จากการเดินทางในยุโรปตะวันตกครั้งนี้ ยิ่งเพิ่มความชัดเจนของความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องหันมาหาการพึ่งตนเอง ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์ตระหนักชัดเจนว่า มีความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่ชีวิตเกษตรกรไทยต้องกระโดดออกจากสายพานการผลิตพืชไร่ เพราะประสบการณ์ของตัวผู้ใหญ่ที่โลดแล่นในกระแสพืชไร่เกือบ 2 ทศวรรษ นั้นมีบทสรุปที่เพียงพอ การพึ่งตนเอง คือคำตอบ คือทางรอด คือการกอบกู้ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ กอบกู้เอกราชความไปไทแห่งชีวิตและเศรษฐกิจของคนไทยทั้งหมด

ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ มูลนิธิโกมล คีมทอง ได้เชิญผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ขึ้นเป็นองค์ปาฐกในงานปาฐกถาประจำปีของมูลนิธิ เป็นการคัดเลือกบุคคลที่มูลนิธิเชื่อว่าน่าจะเป็นแบบอย่างทางด้านอุดมคติของผู้คนในสังคมได้ เป็นครั้งแรกที่เชิญผู้ใหญ่บ้านในชนบทขึ้นแสดงในเวทีสำคัญเช่นนี้ ในวาระสำคัญดังกล่าวนี้ ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ลังเลที่จะตั้งหัวข้อปาฐกถาว่า “สายพานชีวิต” ในปาฐกถาครั้งสำคัญนี้ ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เล่าประวัติศาสตร์ของตนเองในยุคนการทำพืชไร่ที่ล้มเหลว และเปรียบชีวิตเกษตรกรไทยต้องเดินไปตามกรอบกระแสของสังคมโดยไม่มีสิทธิกำหนดเลือก ชีวิตเหมือนอยู่บนสายพานที่ต้องผลิตเพื่อการส่งออกเท่านั้น และได้สรุปสาระสำคัญที่เกิดจากการเรียนรู้ในประสบการณ์จริงปิดท้ายไว้ว่า “ชีวิตคนเราทุกวันนี้ แขนงไว้กับสายพานของเครื่องจักรโรงงานอุตสาหกรรม เราไม่สามารถเลือกทางชีวิตของเราเอง และไม่อาจจะเป็นอิสระได้ ถ้าเราไม่พึ่งตนเอง.....การผลิตแบบพึ่งตนเองนี้ อาจจะไม่ใช่ทางออกของสังคมทั้งหมด แต่อย่างน้อยมันก็เป็นทางออกสำหรับผมเท่าที่พอจะเห็นได้ในเวลานี้ เพราะจากประสบการณ์ ๒๐ กว่าปีที่ได้ทำการผลิตเพื่อขายหรือเพื่อส่งออกตามสายพานชีวิตสังคมปัจจุบันทำให้ผมได้ข้อสรุปว่า หากผมยังยืนอยู่บนสายพานเดิม ผมคงไม่สามารถปลดเปลื้องหนี้สินได้ และอาจจะไม่ได้มีชีวิตที่ดีเท่าทุกวันนี้”

ในช่วงเวลาดังกล่าว มีบุคคลสำคัญสองท่านที่มีส่วนผลักดันให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิมเป็นที่รู้จักมักคุ้นของผู้คนในสังคม ท่านแรกคือ อ.สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ผู้จัดการมูลนิธิโกมล คีมทอง เป็นผู้เลือกและเปิดโอกาสให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ขึ้นแสดงปาฐกถาประจำปีในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ จนทำให้ท่านกลายเป็นที่รู้จักของสังคมวงกว้าง อีกท่าน

หนังสือ ปาฐกถามูลนิธิ

โกมล คีมทอง ประจำปี พ.ศ.2529

สายพานชีวิต

แสดงโดย วิบูลย์ เข็มเฉลิม

ตีพิมพ์ครั้งแรก มิถุนายน 2529

ครั้งที่ 2 กันยายน 2532

หนึ่งคือ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ท่านรับรู้เรื่องราวของผู้ใหญ่วิบูลย์ด้วยความสนใจ และได้เดินทางไปเยี่ยมเยือนผู้ใหญ่ถึงบ้านห้วยหินตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 ในช่วงเวลาที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ตกต่ำที่สุด “หมอประเวศมีลูกศิษย์ลูกหามาก การมาเยือนของหมอประเวศก็เหมือนมีสปอร์ตไลท์มาจับ ช่วยดึงภาพผู้ใหญ่วิบูลย์โดดเด่นเป็นที่สนใจของสาธารณะ” การมีบุคคลที่เป็นเสาหลักทางความคิดและความเคารพนับถือของสังคมมาช่วยสนับสนุน เป็นกำลังใจอย่างยิ่งใหญ่ให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ก้าวเดินต่ออย่างไม่ย่อท้อ

อย่างไรก็ตาม ภารกิจหลักของผู้ใหญ่วิบูลย์อยู่ที่ผืนดิน 9 ไร่ ที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ทุ่มเทแรงกายและแรงใจทั้งหมดลงไป ในช่วงแรกผู้ใหญ่วิบูลย์ได้กันที่ดินใกล้ลำห้วยหินไว้ 2 ไร่ เพื่อไว้ทำนาปลูกข้าวไว้กินในครอบครัว พื้นที่ที่เหลือท่านได้รวบรวมพันธุ์ไม้หลายหลากมาปลูก ทั้งตามเก็บจากในละแวกชุมชนโดยอาศัยความทรงจำในวัยเด็ก รวบรวมจากการเดินทางต่างถิ่น และมีไม่น้อยที่มีผู้ชอบหัวนำมาฝากถึงบ้าน ทั้งต้นไม้ใหญ่ซึ่งเป็นเสมือนเสาหลักของผืนดิน และพันธุ์ไม้ระดับรองและไม้คลุมดิน หยูกยาสมุนไพรรักษาโรคไม่ถ้วน ไม่นานนัก ป่าย่อมๆ ก็ค่อยๆ ครีмпปกคลุมผืนดิน จนกลายเป็น

เป็นสวรรค์ของเหล่านกกาและกระรอกกระแต วงจรของระบบนิเวศน์
ฟื้นขึ้นอีกครั้ง และในป่าเล็กๆ นี้เอง มีความมหัศจรรย์ที่สำคัญยิ่ง
ซ่อนตัวอยู่ ป่าได้หล่อหลอมความคิดจนตกตะกอนชัดเจน และเริ่ม
เห็นรูปแบบของการดำรงชีวิตที่กลมกลืนกับวิถีของธรรมชาติ อัน
เป็นการพัฒนาสานต่อยอดการพึ่งตนเองที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในเวลา
ต่อมา

แต่ก่อนอื่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้สรุปหลักการสำคัญๆ 2
ประการ ที่ต้องทำความเข้าใจ ซึ่งเป็นปฐมบทของการก้าวเข้าสู่วิถี
การพึ่งตนเองอย่างแท้จริง

- **ต้องรู้เท่าทันภัยอันตรายของพืชไร่เชิงเดี่ยว** ชนบทไทย
ต้องตระหนักถึงภัยนะที่มากับพืชไร่ ระบบนิเวศที่ถูกทำลายล้าง
อย่างเลวร้าย ทำลายวิถีชุมชนที่เคยพึ่งตนเองทางปัจจัยสี่ ทำลาย
โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมในชนบท ที่เลวร้ายที่สุดก็คือกระแส
พืชไร่ นำพาซึ่งความยากจนและหนี้สิน

- **ต้องปรับเปลี่ยนท่าทีต่อเงินตรา** ผู้ใหญ่วิบูลย์ชัดเจน
มากกว่า ไม่ถึงกึ่งศตวรรษที่เงินตราเข้าสู่วิถีชีวิตประจำวันของชนบท
เงินทองได้กลายมาเป็นเครื่องมือเพิ่มอำนาจให้พ่อค่านายทุนดูดซับ
โภคทรัพย์จากทุกครัวเรือนในชนบท มากกว่าจะเป็นเครื่องมือเพิ่ม
คุณภาพชีวิตแก่ชนบทไทย

ผู้ใหญ่วิบูลย์อรรถาธิบายว่า เกษตรกรไทยถูกสะกดด้วย
มายาภาพแห่งโลกจริตสองด้าน หนึ่งคือความเชื่อว่าจะร่ำรวยจาก

การขายผลผลิตพืชไร่ สองคือมายาคติจากสังคมบริโภคนิยม ที่นำเสนอสินค้าที่เพิ่มความสุขสะดวกเท่าทันสมัยที่สามารถหาซื้อได้ ซึ่งทั้งหมดนี้คือเงินทองที่ชนบทต้องจ่ายออก

มายาภาพข้อแรก ของรายได้จากการขายพืชไร่นั้นไม่เคยมีความแน่นอนของตัวเลข แต่ที่แน่นอนชัดเจนก็คือรายจ่าย ซึ่งประกอบด้วยค่าจ้างแรงงาน ค่ารถไถ ค่าเชื้อเพลิง ค่าปุ๋ยค่ายาสารพัดที่สำคัญคือค่าดอกเบี้ยเงินกู้ที่ต้องจ่ายทุกวัน

มายาภาพข้อที่สอง นั้น ชาวชนบทไม่ค่อยเท่าทัน มักซ่อนตัวอยู่ในความเคยชินของชีวิตที่ต้องเสพ เป็นเครื่องคล้ายเครื่องเป็นเครื่องทดแทนความอับจนสิ้นหวัง เป็นความสุขจอมปลอมที่แฝงมากับภาพลักษณ์มอมเมา ผลลัพธ์ก็คือ ชนบทไทยหมดเงินไปมหาศาลจากเหล่าเบียร์ บุหรี่ รวมทั้งการพนัน หวยเบอร์ และอาจรวมถึงค่าโทรศัพท์มือถือที่กลายเป็นความจำเป็น ผู้ใหญ่วิบูลย์ค่อนข้างมั่นใจว่า รายจ่ายที่ไร้แก่นสารนี้ของแต่ละครัวเรือนสูงไม่น้อย และมีแนวโน้มว่าจะสูงกว่าค่าอาหารที่เลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ผู้ใหญ่วิบูลย์เสนอให้ทุกครัวเรือนควรเริ่มต้นด้วยการทำบัญชีชีวิต “คือต้องจดทำบัญชีรายจ่าย จดให้ละเอียด จดทุกคนในครอบครัว แล้วเอาของทุกคนในบ้านมารวมกัน แล้วความจริงจะปรากฏ” นี่คือเทคนิคการรู้เท่าทัน ทุกคนในครัวเรือนจะหันหน้ามาพูดคุยกัน เรียนรู้ร่วมกัน และหาทางออกร่วมกัน

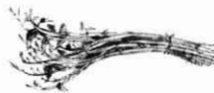
อันที่จริงแล้วชีวิตในชนบทมีค่าใช้จ่ายหลักไม่มากนัก โดยเฉพาะเรื่องอาหาร “ถ้าผมอยู่บ้านไม่ต้องไปไหน วันๆ แทบจะไม่ต้องใช้เงิน หาอยู่หากินง่ายๆ” คุณขวัญชัย รักษาพันธุ์ ยืนยันความ

จริง ด้วยเหตุนี้ ชีวิตที่ไม่ถูกรอปรงำด้วยรายจ่ายเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นั่นคือก้าวย่างแรกของทางเดินสู่วิถีการพึ่งตนเอง

ผู้ใหญ่วิบูลย์ชัดเจนว่า วิถีการพึ่งตนเองต้องเริ่มที่จิตใจ ก่อน ต้องเริ่มที่ความเข้าใจชีวิต ชีวิตควรเป็นอิสระจากอิทธิพลของ เงินตราให้มากที่สุด อิสระจากระบบตลาด คือบรรทัดฐานของการ พึ่งตนเองที่สมบูรณ์ “ไม่ใช่ว่าจะปฏิเสธการใช้เงิน หรือตัดขาดจาก การซื้อขาย แต่เป็นศักยภาพของวิถีชีวิตที่เป็นอิสระจากเงินตรา อยู่ ได้โดยไม่ต้องใช้เงิน อยู่อย่างมีความสุข ถ้าทำได้มากเท่าไร ชีวิตก็ สามารถพึ่งตนเองได้มากเท่านั้น แล้วศักดิ์ศรีจะกลับมา ความสุข ที่แท้จะกลับมา”

ด้วยเหตุนี้ แสงสว่างที่ปลายอุโมงค์ก็เริ่มปรากฏ นั่นก็คือ การหาหนทางในการเลี้ยงชีวิตที่ครอบคลุมปัจจัยสี่ และเหลือเงินทอง สำหรับการจับจ่ายที่จำเป็น ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เสนอทางเลือกหนึ่งที่น่าสนใจ คือประสบการณ์ชีวิตที่เรียนรู้จากผืนดิน ๑ ไร่ ที่ผู้ใหญ่ได้ปลูก พันธุ์ไม้สารพัดจนกลายเป็นป่าย่อมๆ ที่แน่นขนัด เมื่อถึงจุดหนึ่ง ธรรมชาติจากป่าขนาดย่อมนี้ก็สามารถให้ผลผลิต ศักยภาพของการ พึ่งตนเองเริ่มปรากฏชัดขึ้นๆ ผู้ใหญ่วิบูลย์เรียกกวงจรการพึ่งตนเอง ที่ถืออาศัยป่าเล็กๆ นี้เสียใหม่ว่า **วนเกษตร** และชื่อนี้ได้กลายมาเป็น ธงชัยของการต่อสู้เพื่อนำเสนอยุทธศาสตร์การกอบกู้ศักดิ์ศรีของ ชนบทไทยสืบต่อมา

บทที่ 6

วนเกษตร

ศาสตร์และศิลป์ของการพึ่งตนเอง

วนเกษตร เป็นคำที่บัญญัติขึ้นมาใหม่ไม่นานนี้เอง เข้าใจว่ากรมป่าไม้เป็นผู้เริ่มใช้ ในการอธิบายรูปแบบการใช้ชาวบ้าน ให้มาช่วยทางราชการปลูกป่า โดยอนุญาตให้ชาวบ้านปลูกพืชไร่ ระหว่างแนวปลูกป่าในขณะที่กล้าไม้ยังเล็ก ชาวบ้านได้สิทธิทำกิน เป็นการชั่วคราว แลกเปลี่ยนกับการดูแลกล้าไม้ป่าให้เติบโต ดูๆ แล้วเป็นนโยบายที่สวยหรู แต่ในทางปฏิบัติแล้วไม่ง่ายเลย “ดูไร่มัน แถบนี้สี ดันไม้เก่าที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่เสียตายเหลือไว้ รุ่นลูกยัง ไค่นกั๊ง เพราะเงาไม้ไปบังแสงแดดทำให้มันสำปะหลังไม่งาม” ดังนั้น วนเกษตรในรูปแบบของกรมป่าไม้จึงมีข้อกั๊งขา เพราะป่า ที่ให้ชาวบ้านปลูกไม่มีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตชาวบ้าน และไม้ป่า ที่โตใหญ่ยังเป็นปัญหาและอุปสรรคแก่การทำพืชไร่ เพราะในความ

เป็นจริง ป่าคือชุดขัดแย้งโดยธรรมชาติกับวิถีพืชไร่เศรษฐกิจ ป่าจึงคงไม่มีทางเกิดขึ้นได้จากมือของคนที่ไม่มีใจรักป่า และป่าอาจไม่มีทางเกิดขึ้นได้ด้วยแผนนโยบายที่วาดกันอยู่บนกระดาษ และขับเคลื่อนด้วยงบประมาณ

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิมแม้จะไม่เห็นด้วยกับวิธีการของกรมป่าไม้ แต่กลับชอบคำว่า *วนเกษตร* เป็นคำที่ไพเราะงดงาม ความหมายตรงและชัดเจน ง่ายที่จะเกิดจินตนาการ สามารถนำมาเป็นอุดมคติที่สร้างแรงบันดาลใจได้ดี ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงหยิบยืมคำว่า *วนเกษตร* มาอธิบายกิจกรรมแห่งชีวิตของป่า 9 ไร่ในบ้านของผู้ใหญ่เอง แน่นนอนแตกต่างไปจากความหมายวนเกษตรของกรมป่าไม้อย่างสิ้นเชิง

วนเกษตร ในความหมายของผู้ใหญ่วิบูลย์คือวิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่อยู่เคียงคู่กับป่าและความหลากหลายพรรณไม้ใหญ่่น้อย และเรียนรู้ในการหาอยู่หากินอย่างมีความสุข คำจำกัดความข้างต้นนี้มีกุญแจสำคัญ คือ 1 *ป่า* 2 *การเรียนรู้ในการหาอยู่หากินกับป่า* เพื่อทำความเข้าใจวนเกษตรให้ถ่องแท้ ก็จำเป็นต้องทำความเข้าใจขององค์ประกอบทั้งสอง

ป่า คือแหล่งชุมนุมของความหลากหลายทางชีวภาพ ตั้งแต่ต้นไม้ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดเล็ก ไม้คลุมดิน ตลอดจนจุลินทรีย์เซลล์เดียว และรวมถึงนกกา สัตว์เลื้อยคลาน ใส้เดือน หนอนแมลง ฯลฯ เป็นความสำเร็จของธรรมชาติ ที่ความหลากหลายทางพันธุกรรมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเกิดดุลยภาพ ในอดีตมนุษย์ได้อิงอาศัยอยู่กับป่า สร้างฐานทางภูมิปัญญาจนสามารถ

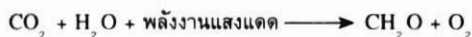
เข้าไปเก็บเกี่ยวโภคผลปัจจัยสี่จากป่าโดยไม่ทำลายดุลยภาพของป่า

“อย่างไรก็ตาม มุมมองของรัฐในอดีต ป่าคือความล้าหลัง คือความเถื่อนที่อันตราย ชำร่วยรัฐมักมองป่าเป็นเพียงตัวเลขทางเศรษฐกิจ เป็นค่าภาคหลวงที่รัฐจะได้รับจากการให้สัมปทานป่าไม้ด้วยเหตุนี้เอง ป่า จึงมีค่าเพียงกองท่อนซุง เป็นเพียงปริมาณคิวบิกเมตรของเนื้อไม้ และผลกำไร ส่วนชาวบ้านก็จ้องมองป่าในฐานะที่เป็นผืนดินที่ทำกินรอกการแผ้วถาง” นี่คือนักคิดของนักวิชาการต่อทัศนคติของคนไทยที่มีกับป่าในช่วงต้นของแผนพัฒนาฯ

ความเป็นจริงแล้ว ผู้ใหญ่วิบูลย์มีความเห็นว่า ป่ามีองค์คุณที่สำคัญซึ่งยังประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างมหาศาล หากรู้จักหาอยู่หากินร่วมกับป่าอย่างไม่ละโมภโลภมาก ป่าก็คือคลังมหาสมบัติที่ใช้อย่างไม่รู้จักหมด(ถ้าใช้เป็น) ป่าคือศักยภาพของชุมชนที่จะพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืนและครบวงจร ทั้งนี้โดยพิจารณาจาก

ป่าให้ผลิตผล ด้วยการที่ป่าประกอบด้วยชนิดของพรรณไม้หลายระดับที่เรียงซ้อนตัวจนแน่น ป่าจึงเป็นกลไกทางธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพสูงสุด ในการดูดซับพลังงานแสงอาทิตย์ที่ตกกระทบเปลือกโลก ด้วยกระบวนการสังเคราะห์แสง ที่นำ CO₂ และ H₂O มาผลิตเป็นสารประกอบอินทรีย์ไฮโดรคาร์บอนพื้นฐาน* ป่าจึงสร้างผลผลิตที่เรียกว่า ชีวมวล (biomass) จำนวนมหาศาล จากงานวิจัยพบว่าป่าที่สมบูรณ์สามารถผลิตชีวมวลตกประมาณปีละ 3 ตันไร่ ซึ่งประกอบด้วยใบ กิ่ง ผล รวมทั้งเนื้อไม้ของลำต้นที่ขยายวงปีใหญ่ขึ้น

* สมการเคมีของกระบวนการสังเคราะห์แสง คือ

ชีวมวลเหล่านี้คือจุดเริ่มต้นของห่วงโซ่อาหารในระบบนิเวศวิทยา
นั่นเอง และมนุษย์มีภูมิปัญญามากพอที่จะเข้าไปเก็บเกี่ยวผลิตผล
จากชีวมวลเหล่านี้ของป่าได้ไม่ยากนัก ซึ่งประกอบด้วย อาหาร
ยาสมุนไพร เชื้อเพลิง รวมถึงเนื้อไม้สำหรับสร้างที่อยู่อาศัยและ
เครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็น

ป่าสร้างอินทรีย์วัตถุ หรือ หน้าดินอันอุดมสมบูรณ์ ก็คือ
biomass ส่วนใหญ่ที่กองอยู่ใต้ผืนป่านั่นเอง ประมาณปริมาตรกว่า
หนึ่งตัน/ไร่ ผู้ใหญ่วิบูลย์ชี้ว่านี่คือขุมทรัพย์ที่หาซื้อไม่ได้ ผู้ใหญ่
อธิบายว่า ธรรมชาติของพืชต้องการแร่ธาตุมากถึง 16 ชนิด มากบ้าง
น้อยบ้าง แต่เกษตรกรรมสมัยใหม่ให้ความสำคัญเพียง 3 ชนิดคือ
N, P, K - ไนโตรเจน ฟอสฟอรัส และโปแตสเซียม หรือปุ๋ยเคมี
สูตรสำเร็จ 3 ตัวอักษร การที่เกษตรกรรมยุคหลังพึ่งพาแต่ปุ๋ยเคมีซึ่ง
มีธาตุอาหารเพียง 3 ชนิด เป็นต้นเหตุให้พืชอ่อนแอ ไม่ทนโรค “ลอง
ไปพลิกดูใต้กองใบไม้ตามป่า ขึ้นแฉะแฉะไหนก็ไม่ค่อยพบเชื้อรา ใน
ป่าไม่เคยมีการระบาดของโรคพืช ต่างกับตามไร่ตามสวนที่ใช้แต่ปุ๋ย
เคมี ผลอ่อนแอเดียวเชื้อรา รากเน่า ใบไหม้ เล่นงานเสียแล้ว
ระบาดลามเร็วอย่างกับไฟลามทุ่ง สาเหตุก็เพราะการขาดความสมดุล
ของแร่ธาตุในดิน โดยเฉพาะที่สำคัญคือธาตุสังกะสี ทองแดง โบรอน
แมงกานีส ซึ่งเป็นตัวควบคุมเชื้อราและแบคทีเรียที่ทำลายพืชไว้
ตามธรรมชาติ” ด้วยเหตุนี้ อินทรีย์สารจากป่าคือขุมทรัพย์ที่ใช้
ไม่มีหมด จากกองเศษใบไม้ที่มีเพิ่มทุกวัน จะค่อยๆ ผุพังแตกตัว
ย่อยสลาย ผ่านการจัดการของไส้เดือนและจุลินทรีย์ จนท้ายที่สุด
กลายเป็นแร่ธาตุอันอุดมปลดปล่อยออกมาอย่างต่อเนื่องกระจายสู่
ผืนดินโดยรอบ

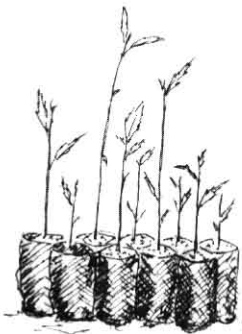
สมดุลงของความชุ่มชื้น ป่าเป็นเสมือนผืนพรหมหนาทึบแผ่ปกคลุมผืนดิน รับพลังแสงอาทิตย์ พายุ ความแปรปรวนของลมฟ้าอากาศที่กระทำต่อพื้นโลก มิงงานวิจัยพบว่า พายุฝนแต่ละครั้งที่ตกลงสู่ผืนป่า น้ำฝนปริมาณ 14 % เกือบอยู่บนเรือนยอดของป่า 14 % เกือบอยู่บนพืชคลุมดิน 43 % ถูกดูดซับไว้จากกองใบไม้ที่ทับถมอยู่เหนือพื้นดิน 19 % ซึมลงไปเป็นน้ำใต้ดิน 6 % ถูกดูดซับจากหน้าดิน มีเพียง 4 % เท่านั้นที่ไหลผ่านป่าลงสู่ที่ต่ำในทันที ด้วยเหตุนี้ป่าจึงเป็นเสมือนฟองน้ำที่ดูดซับเก็บน้ำไว้ทุกครั้งที่ฝนตก นี่เป็นความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับผืนดินที่ปลูกพืชเศรษฐกิจต้นเล็ก ๆ ที่หน้าดินไร้สิ่งปกป้องจากลมพายุ สายฝนและเปลวแดด และในฤดูแล้งเมื่อความชุ่มชื้นจากฝนหมดไป ป่ายังทำหน้าที่ในการดูดความชุ่มชื้นจากน้ำใต้ดินส่งต่อขึ้นไปสู่ยอดก่อนที่ใบจะคายน้ำสู่บรรยากาศป่าเบื้องบน บวกกับการที่เรือนยอดไม้ป่าฟุ้งสูง สามารถดักจับเมฆหมอกไอน้ำ ทำให้ได้ผืนป่ามีความชุ่มชื้นเพียงพอสำหรับพืชพรรณไม้ขนาดเล็กให้ได้ต่อชีวิตตลอดแล้ง

ผู้ใหญ่วิบูลย์ชี้ว่า เวลาดูป่า ดูต้นไม้ เราเห็นแต่ส่วนของลำต้นและกิ่งก้านใบ แต่แท้ที่จริงแล้ว เราเห็นป่าเพียงครึ่งเดียวเท่านั้น เพราะกิจกรรมของป่าอีกครั้งหนึ่งอยู่ที่ใต้ดิน ระบบรากนั้นใหญ่โตและไซซอนกินอาณาเขตไม่แพ้ส่วนที่อยู่เหนือพื้นดิน “เคยเห็นโต๊ะเขียงไม้มะค่าขนาดใหญ่ที่ยังมีขายตามงาน พวกนี้คือส่วนของรากไม้มะค่ายักษ์ที่ถูกโค่นไปนานแล้ว ชาวบ้านรู้ตำแหน่ง ขุดลงไปหลายเมตร เลื่อยตัดขวางยกขึ้นมาทำโต๊ะ แล้วกลบดินซ่อนไว้ ไม้ขนาดสักหลายเมตรรากยังใหญ่ขนาดนี้” รากไม่ได้ทำหน้าที่เพียง

ยึดเกาะดินเพื่อพยุงลำต้นให้ยึดตัวสู่ท้องฟ้ารับแดด แต่รากยังทำหน้าที่ดูดซับแร่ธาตุและน้ำ จากชั้นใต้ดินลึกส่งขึ้นมาสู่ผิวดิน นี่คือโรงงานอุตสาหกรรมผลิตปุ๋ยและความชุ่มชื้นที่เกษตรกรรมสมัยใหม่ มองข้าม

ความลับของป่าที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ความหลากหลายทางชีวภาพที่สามารถอยู่ร่วมกัน เคยมีการสำรวจป่าบนยอดเขาตระกรูป ป่าที่ยังสมบูรณ์ของป่ารอยต่อ 5 จังหวัด พบว่าบนพื้นที่ขนาด 100 ตารางวา มีต้นไม้ใหญ่ที่มีเส้นรอบวงเกิน 10 เซนติเมตรมากกว่า 160 ต้น จำแนกออกมาได้มากกว่า 60 สายพันธุ์ ซึ่งยังไม่นับรวมต้นไม้ขนาดเล็กและไม้คลุมดิน ผู้ใหญ่วิบูลย์ชี้ว่า นี่เป็นธรรมชาติที่แท้จริงของป่า ที่พืชหลากหลายสายพันธุ์จะอยู่ร่วมกันอย่างแน่นหนา รากจะแผ่ขยายหาอาหารในชั้นดินความลึกที่แตกต่างกัน เรือนยอดก็จะช่วงชิงหาแสงอาทิตย์ ไม้ใหญ่ก็จะทิ้งใบสลายตัวให้แร่ธาตุซึ่งรากดูดจากดินระดับลึก ไม้คลุมดินก็จะมีหน้าที่รักษาความสมดุลของผิวดินและความชุ่มชื้น แบ่งปันและส่งต่อแร่ธาตุแก่กัน เพราะพืชแต่ละชนิดต้องการอาหารไม่เหมือนกัน

ผู้ใหญ่วิบูลย์ชี้ว่า วนเกษตรต้องมีความหลากหลาย นี่คือหัวใจสำคัญที่จะช่วยให้พรรณพืชในวนเกษตรได้เติบโตอย่างอิสระและสมบูรณ์ “ต้นไม้ต้องปลูกคละกันจะโตเร็วกว่าสวนที่ปลูกต้นไม้เพียงชนิดเดียว ผมสังเกตต้นไม้มันไม่ชอบกินตัวมันเอง แต่มันชอบแลกเปลี่ยนกันจึงจะโตเร็ว” และยังเพิ่มศักยภาพของการพึ่งตนเอง เพราะการที่

พื้นที่เล็กๆ สามารถปลูกพืชได้หลายชนิดรวมกันอยู่ ครอบคลุมการใช้ประโยชน์ในชีวิตได้ครบถ้วน

สร้างป่าเพื่อวนเกษตร

ความจริงสำคัญข้อหนึ่งที่ขมขื่นก็คือ ทุกวันนี้ไม่มีป่าเหลืออีกแล้วในชนบท แล้ววนเกษตรจะเป็นจริงได้อย่างไร หนทางออกหนึ่งเดียวที่เปิดอยู่ก็คือ ต้องเริ่มต้นกลับมาปลูกป่ากันอีกครั้งหนึ่ง ผู้ใหญ่วิบูลย์มีความเชื่อมั่นว่า การจะฟื้นป่าให้กลับคืน มีความเป็นไปได้ เพราะการปลูกต้นไม้ให้รอด เป็นสัญชาตญาณพื้นฐานที่มีอยู่ในตัวของชาวชนบททุกคน ปัญหาอยู่ที่จะปลูกกันหรือไม่ เพราะชนบทที่มุ่งแต่ปลูกพืชไร่เชิงเดี่ยว ย่อมไม่ตระหนักรู้ถึงคุณค่าและความจำเป็นของป่า และไม่ตื่นตัวถึงศักยภาพของป่าที่จะช่วยกอบกู้ชีวิต

การเริ่มต้นวนเกษตรควรจะต้องวางแผน โดยเริ่มจากพิจารณารูปที่ดิน ลักษณะผืนดิน ความลาดชัน ดินไม่ดั่งเดิม จะเป็นรูปแบบของบ้านสวนที่มีทั้งป่า ไม้ยืนต้น ไม้ผล แปลงผัก รวมอยู่ในบริเวณบ้าน หรือจะเป็นไม้ยืนต้นปลูกรอบคันทนา หรือจะกันพื้นที่พืชไร่ส่วนหนึ่งเป็นป่าเพื่อเริ่มลองวนเกษตร หรือจะเป็นป่าสลับแนวกับไม้ผลเป็นชั้นตามแนวลาดชันของพื้นที่ หรือปล่อยพื้นที่ส่วนหนึ่งของทุ่งเลี้ยงสัตว์เป็นป่าในกรณีเป็นฟาร์มขนาดใหญ่ ซึ่งวนเกษตรสามารถยืดหยุ่นไม่มีลักษณะตายตัว แต่ที่สำคัญก็คือ ต้องมีไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ไม้ผลขนาดกลาง พืชผักสมุนไพร ที่หลากหลายชนิดและสามารถสนองประโยชน์ใช้สอยได้ โดยปลูกคละเติบโตอยู่ร่วมกันในพื้นที่

จากประสบการณ์ของผู้ใหญ่วิบูลย์ การจะเริ่มต้นวนเกษตร มักต้องเผชิญปัญหาเรื่องวัชพืช โดยเฉพาะหญ้าคา ซึ่งมักจะยึดครองพื้นดินทันทีที่ป่าถูกแผ้วถาง หรือปล่อยพื้นที่ให้ทิ้งร้างหลังการเก็บเกี่ยวพืชไร่ ผู้ใหญ่วิบูลย์กลับมองเห็นประโยชน์ของหญ้าคา เพราะช่วยยึดหน้าดินไม่ให้ถูกฝนชะล้าง และยังช่วยเก็บความชุ่มชื้นในดินได้ระดับหนึ่ง วนเกษตรสามารถเริ่มต้นด้วยการแทรกตัวในป่าหญ้าไม่ควรไถผืนดิน เพียง 3-5 ปี เมื่อต้นไม้โต เรือนยอดขยายใหญ่ เกิดร่มเงา หญ้าจะหมดไปเอง แต่ที่สำคัญคือต้องป้องกันไม่ให้ฟอสฟอรัสเข้ามาในหน้าแล้งให้สำเร็จเท่านั้น “2-3 ปีแรก วนเกษตรจะรกหญ้าเหมือนผืนดินทิ้งร้างไม่ได้ทำอะไรเลย ต่อเมื่อยอดไม้โผล่พ้นระดับยอดหญ้าจะค่อยๆ เห็นความเปลี่ยนแปลง เมื่อแผ่ใบคลุมเหนือระดับต้นหญ้านั้นแหละ ภาพของวนเกษตรจะค่อยๆ ปรากฏชัดขึ้น”

ผู้ใหญ่วิบูลย์แนะนำว่า พืชพรรณไม้ในวนเกษตรสามารถปลูกไปพร้อมๆ กัน ไม่มีลำดับก่อนหลัง แต่มีจังหวะของการเก็บเกี่ยวผลที่ต้องพิจารณา

พืชสวนครัว ผู้ใหญ่วิบูลย์ให้คาถาว่า **หยุดการซื้ออาหารจากตลาด ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก** เน้นการบริโภคในครัวเรือน หากเหลือกินจึงรวบรวมออกขาย แต่ต้องไม่ใช่การตั้งเป้าหมายที่ปลูกเพื่อขาย เพราะเท่ากับการวนกลับเข้าสู่วงจรของการตลาดในทันที ความเครียดจะเกิดขึ้น และวนเกษตรจะไม่สนุก เพราะหลักการของการพึ่งตนเองคือหัวใจของวนเกษตร การลดรายจ่ายต้องมาก่อนการเพิ่มรายรับ

ไม้ผล ผลไม้เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางของวนเกษตร ผู้ใหญ่

วิบูลย์ปลูกผลไม้ทุกชนิดที่ขึ้นต้นด้วย 'มะ' จนครบทุกชนิด เป็นการทดลอง ไม้ผลจะเริ่มให้ผลใน 3 ปี โดยทั่วไปจะให้ผลเต็มที่ในปีที่ 5 เรื่อยไปจนถึงปีที่ 10 ด้วยเหตุนี้ ไม้ผลจึงเป็นพืชที่จะให้ประโยชน์หลังปีที่ 3 และจะยาวไปถึงปีที่ 10 ซึ่งช่วยให้สามารถวางแผนชีวิตได้ชัดเจน และค่อนข้างแน่นอน การเน้นปลูกกินเหลือจึงขาย และปลูกคละชนิดกันซึ่งเป็นลักษณะของวนเกษตรนี้ ทำให้ผลผลิตมีคุณภาพเพราะปลอดภัยจากสารเคมี ซึ่งเป็นที่ต้องการของผู้บริโภคมากกว่าผลผลิตผลจากสวนผลไม้เชิงเดี่ยวที่ต้องเน้นปุ๋ยและสารเคมี ซึ่งต้องอยู่ที่การบริหารจัดการที่ดีพอ ในการส่งต่อสินค้าจากวนเกษตรสู่มือผู้บริโภคในเมือง

ไม้ยืนต้น ไม้ขนาดใหญ่ที่นอกจากจะเป็นเสาหลักค้ำยันของวนเกษตร เป็นโรงงานผลิตปุ๋ย ความชุ่มชื้น ยังเป็นหลักประกันของชีวิตที่ไม่อาจมองข้าม เพราะไม้ยืนต้นขนาดใหญ่หากมีการวางแผนล่วงหน้า แก่นไม้ที่เกิดขึ้นจากวงปีของต้นไม้ถือเป็นมูลค่าไม่ใช่น้อย ผู้ใหญ่วิบูลย์ยกข้อมูลจากงานวิจัยในมาเลเซีย ป่าที่สมบูรณ์ 1 เฮกตาร์ (ประมาณ 6 ไร่ 1 งาน) จะสร้างเนื้อไม้ในลำต้นมากถึง 5.1 ตันปี ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ให้ความสนใจในไม้ป่าหลายชนิด เช่น ยางนา ขนุนป่า มะม่วงป่า เพราะเนื้อไม้มีคุณภาพ ลำต้นตรง ผู้ใหญ่วิบูลย์แนะนำว่า ชาวชนบทควรปลูกไว้ตามหัวไร่ปลายนาคือ เป็นของขวัญให้ลูกให้หลานตั้งแต่แรกเกิด เมื่อเด็กครบขวบออกเรือน ต้นไม้อายุ 20 ปีจะโตที่จะตัดไปทำเสาเรือนและเสื่อทำกระดานปลูกเรือนได้พอดี

“คนโบราณ เวลาคิดถึงลูกถึงหลาน ท่านจะปลูกต้นไม้ทิ้งไว้ให้ ตัวอย่างชัดๆ ก็ต้นตาลแถบเพชรบุรี คนปลูกไม่ค่อยได้อยู่ทันกิน ประโยชน์ตกที่ลูกที่หลาน แต่คนสมัยนี้เวลาคิดถึงลูก

ถึงหลาน ไม่ค่อยจะคิดเรื่องต้นไม้ใหญ่ แต่กลับคิดแต่จะโค่นป่าขายซุงเก็บเป็นเงินให้ลูก ความคิดนี้ต้องทบทวน เพราะเวลานี้แทบไม่มีป่าให้ตัดให้โค่นอีกแล้ว” ผู้ใหญ่วิบูลย์ย้ำเสมอว่า มิติเรื่องเวลาของการปลูกต้นไม้ เป็นเรื่องสำคัญที่คนรุ่นปัจจุบันต้องทำความเข้าใจ การรอคอยเวลาสำหรับต้นไม้โตใหญ่ แม้จะต้องกินเวลานานนับปีหรือหลายสิบปี เป็นเรื่องสมเหตุสมผล เพราะลงแรงครั้งเดียวปล่อยให้ธรรมชาติดูแล ใส่ปุ๋ยบ้าง ช่วยรดกึ่งที่ตายค้ำตันออกไปบ้าง นี่เป็นการส่งต่อความมั่นคงที่ยั่งยืนแก่ลูกหลาน และยังเป็นการกอบกู้ระบบนิเวศวิทยาที่กำลังสร้างปัญหาแก่นุชนไปในตัว

วณเกษตร การบริหารจัดการ ศิลปะเพื่อการหาอยู่หากิน

นอกจากพืชสวนครัว ไม้ผล ไม้ยืนต้น ซึ่งเป็นไม้หลักทั้ง 3 นี้แล้ว ผู้ใหญ่วิบูลย์ยังแนะนำว่าสามารถลงพันธุ์ไม้ได้อีกมากมาย แต่ความสนใจ รสนิยม ความพึงพอใจโดยไม่มีข้อจำกัด พืชสมุนไพร ไม้มงคล หัวว่าน ไม้ประดับที่มีราคา รวมทั้งไม้ดอกโบราณที่ตลาดต้องการ เช่น สารภี พยอม พิกุล บุนนาค “มันอยู่ที่การบริหารจัดการ เพราะต้นไม้ที่ปลูกจนแน่น ถึงเวลาหนึ่งต้องเอาออกบ้าง เพราะมิฉะนั้นจะเบียดจนไม้โตหรืออาจตายไปเลย ต้นไม้บางชนิดสามารถขุดล้อมขายเป็นต้นไม้ประดับสวนได้ หรือไม้ก็ตัดเหลาเป็นด้านจอบด้านเสียมไม่ต้องไปซื้อ มันเป็นตัวเงินทั้งนั้น อยู่ที่ว่าวางแผนและบริหารจัดการ” ชาววณเกษตรท่านหนึ่งให้ข้อเสนอแนะที่น่าสนใจ

การบริหารจัดการในวนเกษตร เป็นศิลปะเฉพาะตัว ขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่ แต่ถ้าเริ่มจากการทำอยู่ทำกินเป็นหลัก ชีวิตวนเกษตรไม่ลำบากมากนัก “เช่นถ้ามีบ่อปลา ก็สามารถเลี้ยงปลาปล่อยตามธรรมชาติ เกี้ยวผักเกี้ยวหญ้าให้เป็นอาหาร ทุกเช้าทอดแหไม่กี่ครั้งก็ได้ปลาทำกับข้าว หรือหิ้วไปตลาดขายได้ค่ารถค่าขนม หรือเลี้ยงไก่เลี้ยงเป็ดเก็บไข่เป็นอาหารไม่ต้องซื้อ... แต่ดูเหมือนพ่อผู้ใหญ่ไม่ยอมเลี้ยงไก่สักตัว แปลกดี ” ชาววนเกษตรท่านหนึ่งให้ทัศนะ พร้อมตั้งคำถามถึงผู้ใหญ่ที่ไม่เห็นไก่ในสวนป่า “เคยเลี้ยง แต่รำคาญไก่ชอบมากุ้มมากิจกล้าไม้ป่าที่เพาะไว้ ต้องเสียเวลามาซ่อมกล้าไม้ เลยเล็ก” ผู้ใหญ่วิบูลย์นอกจากเริ่มต้นบุกเบิกวนเกษตร ยังเป็นนักสะสมเพาะพันธุ์กล้าไม้ป่าที่มีคุณค่าเพื่อแจกจ่ายให้ผู้คน que เริ่มสนใจวนเกษตรได้ไปปลูก ต่อมากลายเป็นอาชีพของลูกๆ ที่เพาะกล้าไม้ขายเป็นรายได้เลี้ยงชีพ

คำถามที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ต้องตอบอยู่เสมอๆ ทุกครั้งที่มีผู้สนใจเรื่องวนเกษตรมาแวะเวียนก็คือ ศิลปะในการบริหารจัดการวนเกษตร จากคำตอบในต่างกรรมต่างวาระของผู้ใหญ่วิบูลย์ พอจะเก็บตัวอย่างเรื่องราวที่น่าสนใจมาให้เห็นขั้นตอนและรายละเอียดของการบริหารจัดการวนเกษตรได้บ้าง

- ต้องเชื่อมั่นในวิธีการพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพิงตลาด และหยุดความคิดที่จะร่ำรวยจากพืชไร่เศรษฐกิจ ต้องทบทวนเรียนรู้ตนเอง ความสุขจากชีวิตที่ไร้หนี้สิน พอลู่พอกิน
- ต้องรู้จักอดทนรอคอยเวลา เพราะวนเกษตรต้องมีเวลาของการเติบโตตั้งลำของต้นไม้ใหญ่หน่อย ก่อนที่จะเห็นผลจริงจัง

อย่างน้อย 3 - 5 ปี แต่เมื่อวานเกษตรเริ่มตั้งตัวได้ ชีวิตก็จะ
ได้เก็บเกี่ยวผล “อย่างสวนผมมีมะม่วงอยู่ไม่กี่ต้นที่ปลูก
ตามธรรมชาติ เคยเก็บผลขังลงบัญชี พบว่าต้นหนึ่งให้ผลต่ำ
สุด 100 กิโล สูงสุดได้ถึง 600 - 700 กิโลต่อต้น ขายได้เงิน
ไม่น้อย และยังสามารถแปรรูปเป็นมะม่วงกวนเพิ่มมูลค่าขึ้นไปอีก” ผู้ใหญ่วิบูลย์ยกตัวอย่างจากสวนของตนเอง

- บางครั้งก็ให้บทบาทแก่ธรรมชาติเข้าไปจัดการ “สวนผมมี
นกเข้ามาอาศัยหากินราว 30 ชนิด ต้องยอมเผื่อแผ่ผลไม้ให้
นกกินบ้าง ซึ่งช่วยลดปริมาณหนอนแมลงอย่างคุ่มค่า แต่ก็
มีประโยชน์ทางอ้อมที่คาดไม่ถึง ก็คือนกช่วยปลูกพืชที่มี
ประโยชน์หลายอย่าง เช่น ตำลึง มะแว้ง ชัก้า มะเขือพวง
มะระขี้นก ที่พิเศษก็คือพริกขี้นก ตลาดต้องการมาก
เพราะไม่มีคนปลูก มีเท่าไรรับซื้อหมด ขายได้กิโลละ 80-
100 บาท บางวันเก็บได้ตั้ง 2 กิโล”
- วนเกษตรต้องมีเวลาให้พอสมควร ไม่ใช่ปลูกแล้วทิ้งขว้าง
แบบทำไร่มัน ดันไม้ในวนเกษตรต้องการการดูแลเอาใจใส่ใน
ระดับหนึ่ง ถ้าผู้ใหญ่วิบูลย์อยู่บ้าน ก็มักจะใช้เวลาส่วนใหญ่
อยู่ในสวน เดินเท้าเปล่าสำรวจตรวจตราต้นไม้ไปทั่ว มี
กรรไกรตัดกิ่งไม้อย่างดีติดตัวอยู่ตลอดเวลา คอยตัดแต่งกิ่ง
ให้ต้นไม้ได้เติบโตเต็มที่ “ผมเคยเห็นพ่อผู้ใหญ่ลากสายยาง
รดน้ำทั้งสวน ช่วงต้นหนาว ซึ่งเป็นเวลาที่เริ่มเข้าหน้าแล้ง
ต้นไม้เริ่มจะผลัดใบทิ้ง แต่พ่อผู้ใหญ่บอกว่านี่เป็นช่วงเวลา
ทองของต้นไม้ เพราะถ้าได้น้ำจะเติบโตอย่างเต็มกำลังอีก
รอบหนึ่ง เพราะเป็นช่วงที่มีแสงแดดตลอดวัน ดันไม้จะ

สะสมอาหารให้มากที่สุดเป็นครั้งสุดท้ายก่อนความแห้งแล้งจะมาถึงจริง” นี่เป็นอีกเทคนิคการเร่งต้นไม้ให้โตที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่เคยหวงแหนลิขสิทธิ์

- แปรรูปต่อยอดผลผลิต ผู้ใหญ่วิบูลย์มีความเชื่อว่า หากวนเกษตรขยายวงออกไปมากขึ้น ผลผลิตสามารถนำมารวบรวมแปรรูปเป็นอุตสาหกรรมชุมชนได้ไม่ยากนัก แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อม และความถนัดของแต่ละบุคคล “อย่างต้นข่อยที่ขึ้นเกาะกะชามบ้านต้องพันกิ่งเป็นประจำก็สามารถนำมาทำยาสีฟัน ทำน้ำยาบ้วนปากสูตรโบราณ และยังขายดีเสียด้วย มีวนเกษตรบางครัวเรือนสามารถปลดหนี้สินนับแสนได้จากข่อย” แม้แต่ครอบครัวของผู้ใหญ่วิบูลย์เอง ผู้ใกล้ชิดได้ออกมาเปิดเผยว่า อยู่ได้ด้วยการผลิตแปรรูปสมุนไพรชาย ที่โด่งดังก็คือ ยาต้มโคคลาน ขมิ้นชัน ลูกกลอน แต่ต้องรู้วิธีบริหารจัดการ เพราะเถาโคคลานกว่าจะตัดมาทำยาต้องมีอายุ 3 ปี ตัวยาจึงจะแรงพอให้ใช้ ขมิ้นชันลูกกลอนของผู้ใหญ่วิบูลย์ขายดี มีลูกค้าต่างถิ่นต้องย้อนกลับมาซื้อถึงบ้าน เพราะผู้ใหญ่วิบูลย์ใช้กรรมวิธีการผลิตที่รักษาสรรพคุณทางยาได้ดีกว่าท้องตลาด “ไม่ใช่ความลับอะไร แต่เสียเวลายุ่งยากมากกว่า”
- ความสุขสงบของชีวิต ผู้ใหญ่วิบูลย์มองเห็นความเชื่อมโยงในวิถีวนเกษตรที่ใกล้ชิดกับหลักสันโดษธรรมในพระพุทธศาสนา เพราะวิถีวนเกษตรนำไปสู่การเรียนรู้ ฝึ้มองติดตามความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมของโลก ของชีวิต ซึ่งมีจังหวะเวลาให้หยุด ได้คิดพิจารณา

“การปลูกแบบพึ่งตนเองนั้นไม่มีฤดูกาล มันไม่มีเวลาจำกัด ปลูกได้เรื่อยๆ ฆ่าหน้อยก็ได้.....น่าจะใช้เวลา 5-10 ปี ต้นไม้จะแน่น มันน่าจะจบแล้ว ก็คิดว่าถ้าจบแล้วมันแทบไม่ ต้องทำอะไรอีก.....ตลาดก็ไม่ต้องไปจ้อ อยากขายก็เก็บ ขาย ไม่ว่างขายก็ปล่อยให้คาสนไว้ ไม่ไปไหน” วนเกษตร จึงตรงกันข้ามกับชีวิตในกระแสปิซไร้ ที่ปีแล้วปีเล่าที่ต้อง เดินตามจังหวะของปิซไร้และการตลาด โดยต้องแบกรับ ความเสี่ยงของราคาพีชผล และดอกเบี๋ยที่รุ่มเร็ว

ผู้ใหญ่วิบูลย์ชัดเจนว่า วนเกษตรคือรากฐานของชีวิต รากฐานของครัวเรือนในชนบทไทย และยังเป็นรากฐานของประเทศชาติด้วย “ความล่มสลายทางเศรษฐกิจปิซไร้ภาคชนบท ผู้ได้ ประโยชน์คือเมือง ทั้งนี้เพราะแรงงานราคาถูกจากชนบทที่เข้าไป รองรับภาคอุตสาหกรรม ชนบททุกวันนี้อยู่ได้ด้วยการขายแรงงาน ลูกหลานในเมืองส่งเงินกลับมาจนเจือ จะเกิดอะไรขึ้นถ้าภาค อุตสาหกรรมเจอวิกฤตต้องปิดโรงงาน ชีวิตผู้คนทั้งประเทศจะไม่มี ที่ไป” ด้วยเหตุนี้วนเกษตรจึงเป็นรากฐาน เป็นหลักประกันของบ้าน เมืองในยามวิกฤต

ปัญหาใหญ่อีกประการของชนบทไทยก็คือ การแย่งชิง ทรัพยากรที่มีจำกัด คนชนบทที่ยากจนจำนวนไม่น้อยยังมีไม่ละเลิก ความคิดในการบุกเบิกทำลายป่าหาที่ทำกินใหม่ๆ ซึ่งเป็นแรงกดดัน มหาศาลที่ทำให้พื้นที่ป่าลดจำนวนลงทุกวัน ซึ่งวนเกษตรคือหนทาง ในการหยุดยั้ง เพราะวนเกษตรคือรูปแบบที่ลงตัวในการใช้ทรัพยากร

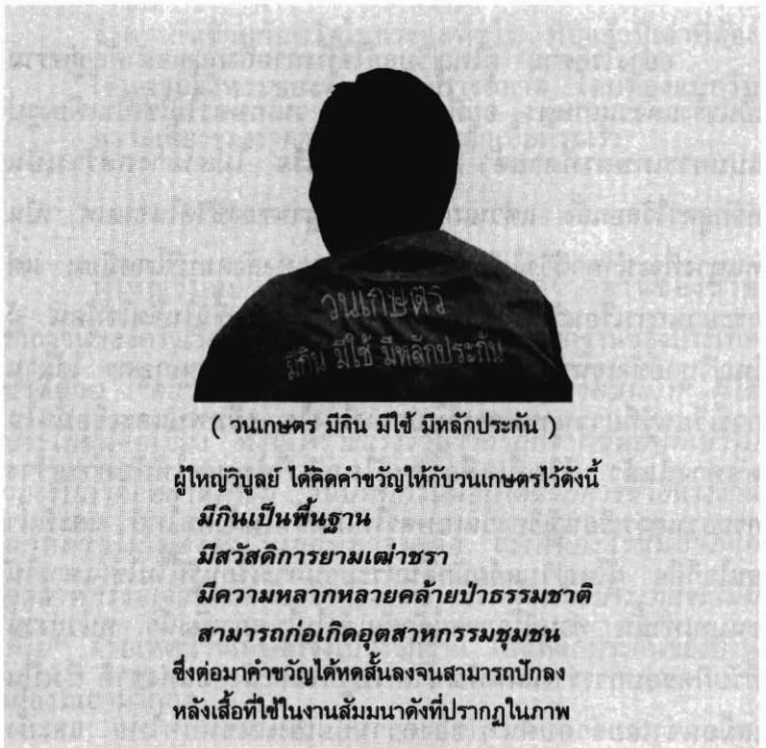
ที่มีอยู่จำกัดได้อย่างเกิดผลสูงสุดสำหรับชนบทไทย จากการวิถีการทำพืชไร่ที่ต้องมุ่งเน้นการทำลายป่า มาสู่วิถีที่กลับมาอยู่กับป่าสร้างป่าเพิ่มพื้นที่ความชุ่มชื้นให้กลับคืน ถ้าวนเกษตรได้รับการต้อนรับและแพร่กระจายจนกลายเป็นกระแสหลักของชนบทไทย เสถียรภาพทางสังคมที่มั่นคงยั่งยืนจะกลับคืนสู่ประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ทึ่งทลายถึงบุญแจสำคัญสู่ความเป็นจริงแห่งวนเกษตร อยู่ที่การเรียนรู้ วนเกษตรไม่ใช่เป็นเพียงรูปแบบการเกษตรที่ตายตัว ไม่มีสูตรสำเร็จ ไม่สามารถสร้างเป็นหลักสูตรไว้สอนสั่ง แต่วนเกษตรคือรากฐานของชีวิตในชนบท เป็นหนทางที่จะนำพาชีวิตให้หลุดพ้นจากบ่วงแห่งสังคมบริโภคนิยม แต่กระบวนการเรียนรู้นี้เป็นเรื่องยากที่จะทำให้เกิดขึ้นในจิตใจผู้คน ผู้ใหญ่วิบูลย์ชัดเจนว่า กว่าที่ตัวเองจะค้นพบวิถีแห่งวนเกษตร ได้ผ่านการเรียนรู้ที่ยาวนานและเจ็บปวดเพียงไร เมื่อพบและเชื่อมั่นในหนทางนี้แล้ว ชีวิตที่เหลือของผู้ใหญ่จึงได้ทุ่มเทให้กับการสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรให้เกิดขึ้นในสังคมไทย และที่น่าสนใจก็คือ ผู้ใหญ่วิบูลย์ผลักดันกระบวนการเรียนรู้นี้ไม่ใช่เฉพาะในชนบทเท่านั้น ท่านมีโอกาสผลักดันเข้าไปในสภาพพัฒนฯ หน่วยงานที่รับผิดชอบการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นเสมือนจำเลยลำดับต้นๆ ของความยับเยินในชนบทไทย และยังผลักดันถึงในรัฐสภา ในการกำหนดกรอบนโยบายหลักของประเทศ

ปี พ.ศ. 2549 วนเกษตรได้ขยับเข้าสู่ความจริงอีกขั้นหนึ่ง ที่สามารถผลักดันเข้าสู่นโยบายของรัฐ โดยเปลี่ยนชื่อเสียงเรียงนามใหม่ว่า โครงการปลูกต้นไม้ใช้หนี้ และได้กลายเป็นวาระแห่งชาติ ในรัฐบาล พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ มีผู้เข้าร่วมนำร่องนับหมื่นครัว

เรื่อน รวมพื้นที่กว่าแสนไร่ ใช้หลักการและองค์ความรู้นเกษตรของ
ผู้ใหญ่วิบูลย์แทบจะถ่ายสำเนาทั้งฉบับ แต่เปลี่ยนชื่อและเปลี่ยนวิธี
การนำเสนอเท่านั้น

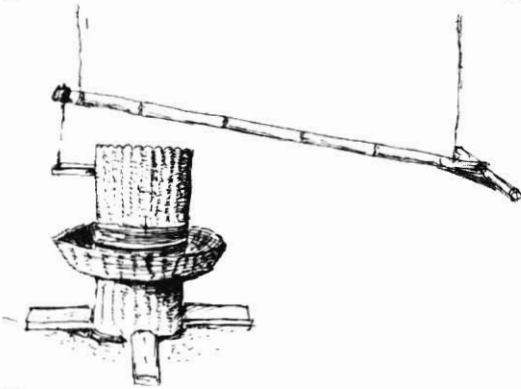

บทที่

7

งานชุมชน กับกระบวนการเรียนรู้

ช่วงต้นทศวรรษ 2520 บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์คือศูนย์กลางของชุมชนบ้านห้วยหิน และอาจรวมไปถึงชุมชนรอบๆ ที่อยู่ในกลุ่มเกษตรกรพืชไร่ตำบลค้อชัยหมีซึ่งมีผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นประธาน การมีตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านและประธานกลุ่มเกษตรกรช่วยป้องกันข้อหาปลุกระดมคอมมิวนิสต์ได้ในทางนิตินัย แต่โดยพฤตินัยแล้วไม่อาจล่วงรู้ได้ เพราะผู้ใหญ่วิบูลย์คือเป้าที่ถูกรางราชการเฝ้ามองตรวจตรา ทั้งนี้เพราะที่บ้านผู้ใหญ่คือศูนย์กลางของการพบปะในทุกเรื่องราวของชุมชน “ช่วงนั้นผู้ใหญ่วิบูลย์บุกงานชุมชนอย่างไม่รู้เหนี่ยวงานการของตนเองไม่ค่อยได้ทำ มีแต่งงานส่วนรวม หนี้สินมันถึงไม่มีทางสางให้สิ้น” คือคำบอกเล่าของเพื่อนที่ใกล้ชิด “ถ้าใครได้ไปหาผู้ใหญ่ในเวลานั้นจะพบว่าบ้านผู้ใหญ่คือศูนย์กลางของกิจกรรมทั้งหมด มาประชุมหาหรือกันดึกดื่นยันเช้าก็มี ผู้ใหญ่นี้อยู่ทนที่สุด

ไม่รู้แกเอาแรงมาจากไหน สมัยนั้นปัญหาของทุกบ้านคือต้อง
ดิ้นรนหาเงินใช้หนี้ จึงมีการตั้งกลุ่มปลูกผักทบทวี รวมกลุ่มชาวบ้าน
ปลูกผักนำผลผลิตมารวมกันบ้านผู้ใหญ่ จัดบัญชีตัดแต่งผักเตรียม
ขายที่ตลาดสนามชัยตอนเช้า เชื่อกันว่าชาวบ้านเกี่ยงกัน ไม่มีใคร
ยอมไปขายผักที่ตลาด มันอายเพราะไม่เคยขายของกัน ยุคนั้น
แม้ค้าในตลาดมีแต่เจ๊กทั้งนั้น คนไทยเพิ่งมาเริ่มหัดขาย ผู้ใหญ่
นี่แหละคนเริ่ม สอนให้รู้จักวิธีการจัดการ ชั่งผักจดลงบัญชี พอขาย
ได้เงินมาตกเย็นนั่งนับเงินกันก็เริ่มสนุก แต่ไปๆ มาๆ ก็ทะเลาะกัน
เพราะตอนแบ่งเงินกันนี่แหละ บางคนปลูกได้ผักบ้าง จะเอาส่วนแบ่ง
เท่ากันคนที่ตั้งใจปลูก มันเลยกินใจทะเลาะกันใหญ่โต ในที่สุดก็
แยกตัวกันไปทำ และก็เลิกไปในที่สุด” คุณทองแดง ชูชาติวัฒน์
เล่าถึงวันเวลาที่ผ่านไปกว่า 2 ทศวรรษ และยืนยันว่าผู้ใหญ่วิบูลย์
ได้ทำทุกอย่างเพื่อชุมชนช่วยเหลือ และทำอย่างทุ่มเททั้งร่างกายและ
ความคิด

ยุคนั้นในบ้านช่วยเหลือผู้ใหญ่วิบูลย์มีกลุ่มเพื่อนบ้านที่รู้จัก ร่วม
กันลงงานชุมชนหลายคน ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มปลูกผักทบทวี
ซึ่งทั้งหมดก็เพื่อหาหนทางต่อสู้เพื่อปลดหนี้สินที่ทุกครัวเรือนประสบ
“ผมว่าผู้ใหญ่วิบูลย์รู้จักชุมชนบ้านช่วยเหลือดีมาก ผมเคยร่วมกับ
ผู้ใหญ่เดินสำรวจข้อมูลทีละครัวเรือน พบว่ามีเพียงไม่กี่ครอบครัวที่
ไม่มีหนี้ พวกนี้จะปลูกเพียงเล็กๆ หลบผู้คนที่ย้ายหมู่บ้าน คือพวก
นี้จนสุดๆ หรือไม่กี่ป่วยไม่สมประกอบ มีสภาพย่ำแย่จนไม่มีใครคิด
จะให้กู้ จึงกลายเป็นคนกลุ่มเดียวที่ไม่มีหนี้สินในช่วยเหลือ มันเป็นเรื่อง
ที่พวกเราเอามาขบคิดกัน เพราะเวลานั้นคนที่จนที่สุดกลับกลายเป็น
คนที่รวยที่สุดในหมู่บ้าน ส่วนบ้านอื่นมีหนี้สินติดลบเป็นแสนๆ”

คุณทองแดงเล่าถึงสภาพสังคมและเศรษฐกิจบ้านห้วยหินในอดีต

ปี พ.ศ.2525 เมื่อผู้ใหญ่วิบูลย์ถูกกลุ่มเจ้าหน้าที่ฟ้องเรียกคืนหนี้ทั้งหมดจนถึงขั้นจวนเจียนจะล้มละลาย บ้านก็พลอยเจี๊ยบเหงาหมดความคึกคัก งานชุมชนต้องหยุดหรือจำกัดบทบาทลง ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้พลิกวิกฤตินี้ให้เป็นโอกาส ใช้เวลาที่ว่างนี้สำหรับการครุ่นคิดให้ความคิดอ่านและประสบการณ์ชีวิตได้ตกตะกอน และในที่สุดได้หันเหชีวิตสู่วิถีการพึ่งตนเอง ซึ่งเวลานั้นเป็นเรื่องใหม่ที่ไม่คุ้นหูผู้คนเอาเสียเลย ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงเริ่มแปลกแยกจากชุมชน กลายเป็น ‘ฤษี’ ในมุมมองของชาวบ้าน และต่อมาเมื่อคนกรุงเทพฯ เริ่มเข้าหาผู้ใหญ่วิบูลย์มากขึ้น บ้านผู้ใหญ่ที่เริ่มเขียวครึ้มเป็นปาย่อมๆ จึงถูกขนานนามใหม่จากเพื่อนบ้านในละแวกว่า ‘วัดหัวโค้ง’

ช่องว่างทางความคิดและกิจกรรมระหว่างผู้ใหญ่วิบูลย์กับชุมชนบ้านห้วยหินได้ขยายกว้างขึ้นๆ ความคิดอ่านของผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ทิ้งห่างไปไกลเกินกว่าที่ชาวบ้านจะตามทัน ผู้ใหญ่วิบูลย์กลายเป็นปัญญาชนท้องถิ่นในระดับแนวหน้าของสังคมไทย มีผู้รู้หรือผู้เฝ้าหาความรู้เดินทางมาบ้านผู้ใหญ่มากขึ้นทุกวัน รวมถึงนักการเมืองผู้บริหารประเทศระดับสูงสุดก็ยังเข้าหาถึงบ้าน ยิ่งเป็นการขยายช่องว่างทางความรับรู้ระหว่างผู้ใหญ่กับชุมชนจนเหมือนอยู่กับคนละภพละภูมิ และต่อมาได้กลายมาเป็นประเด็นที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ถูกตั้งคำถามถึงความละเลยในการผลักดันกิจกรรมและความเคลื่อนไหวในชุมชนของตนเอง “ผมว่าต้องพิจารณาให้เป็นธรรม เพราะมีปัญหาชนท้องถิ่นหลายคนที่ไม่สามารถทำงานในชุมชนของตนเอง แม้แต่วัดสายปฏิบัติที่ทำงานพัฒนาและมีคนกรุงเทพฯ เข้าหากันมาก ก็ยังมีช่องว่างกับชุมชนรอบวัด ยิ่งผู้ใหญ่วิบูลย์กลายเป็นเสาหลักของ

สังคมในหลายต่อหลายเรื่อง เช่นเรื่องสมุนไพรรื่องการพึ่งตนเอง เรื่องป่าวนเกษตร ก็ต้องมีภาระที่ต้องรับผิดชอบมากขึ้นเป็นธรรมดา ต้องเดินทางไปเป็นวิทยากรอยู่บ่อยๆ และยิ่งเจองานนโยบายระดับชาติ มันไม่มีตัวที่สามารถขึ้นไปแทนที่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ก็ต้องหมดเวลากับภาระทางสังคมพวกนี้ มันช่วยไม่ได้” อาจารย์สุริชัย หวันแก้ว ได้พูดทิ้งท้ายว่า “เป็นเรื่องที่สังคมไทยควรจะได้รับผิดชอบ เพราะเป็นการไปเด็ดยอดจากชนบทเข้ามาใช้งานในเมือง ปัญญาชนในชนบทหลายต่อหลายคนเจอปัญหานี้อยู่ ทำจนเขาแทบจะหลุดไปจากฐานชุมชนตัวเอง”

แม้ว่าผู้ใหญ่วิบูลย์จะห่างหายกิจกรรมชุมชนในบ้านห้วยหินแดงงานชุมชนกลับไปปรากฏและหยั่งรากผลิดอกออกผลในต่างพื้นที่ ปี พ.ศ. 2530 เมื่อมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชแห่งประเทศไทย ได้เริ่มโครงการพัฒนาชนบทเพื่อการอนุรักษ์รอบอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่(KEAM) เพื่อพัฒนาหมู่บ้าน 10 แห่งรอบป่าเขาใหญ่ ในพื้นที่อำเภอวังน้ำเขียว นครราชสีมา และอำเภอนาดี ปราจีนบุรี โดยตั้งเป้าหมายให้หมู่บ้านเหล่านี้เป็นพื้นที่กันชน (Buffer Zone) เพื่อป้องกันการบุกรุกอุทยานทั้งจากพืชไร่และขบวนการลักลอบตัดไม้หาของป่า คุณนิคม พุทธา เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิคุ้มครองฯ ผู้รับผิดชอบโครงการได้เล่าว่า “ในเวลานั้นกระแสพืชไร่ยึดครองพื้นที่รอบเขาใหญ่ เมื่อชาวบ้านขาดทุนจากพืชไร่ก็เข้าไปหาของป่ามาขาย และยังมีกรรูกกล้าแนวเขตอุทยานขยายพืชไร่รุกป่าเข้าไปทุกปี ตอนนั้นกระแสการพัฒนาที่ยั่งยืนยังไม่เกิดในเมืองไทย แต่อ่านเจอแนวคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์นี่น่าสนใจ เรื่องการพึ่งตนเอง และเรื่อง

วนเกษตรที่เริ่มเป็นรูปเป็นร่าง ผมจึงเดินทางไปหาพ่อผู้ใหญ่ถึงบ้านไปโดยไม่มีกำหนดหมายล่วงหน้า ต้องถามทางไปเรื่อยจนพบ..... พ่อผู้ใหญ่รับฟังโครงการของพวกเราแล้วรับปากช่วยอย่างไม่มีสิ่งตอบแทนได้ช่วยวางแผนการทำงาน มีการพาชาวบ้านจากพื้นที่โครงการมาดูงานและพูดคุยกับพ่อผู้ใหญ่ถึงบ้านห้วยหิน และพ่อผู้ใหญ่ได้เดินทางไปจัดอบรมถึงวังน้ำเขียว”

โครงการ KEAM นับเป็นจุดเริ่มต้นของการขยายตัวในฐานะคิดเรื่องวนเกษตร มีหลายครัวเรือนรับแนวคิดนี้ไปปฏิบัติอย่างจริงจัง หลังจบโครงการในปี พ.ศ. 2535 รอบป่าเขาใหญ่ได้เกิดครอบครัววนเกษตรที่แปลงบ้านให้เป็นบ้านป่าเป็นหย่อมๆ ซึ่งบางแห่งต่อมาได้กลายเป็นหน่วยเรียนรู้ของทางราชการและสถานศึกษา ดังกรณีบ้านของคุณโชคดี ปรโลกานนท์ อย่างไรก็ดีตามเพียง 3 ปีให้หลังโครงการ KEAM ได้ส่งผลที่ไม่คาดคิดกับการฟื้นฟูป่าเขาแผงม้า ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ เพราะชาวบ้านที่ผ่านการอบรมโดยผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เป็นกำลังสำคัญในการฟื้นฟูป่าเขาแผงม้า ซึ่งตามมาด้วยการกลับมาของฝูงกระทิงที่เป็นข่าวใหญ่ในแวดวงการอนุรักษ์ที่โด่งดังไปทั่วโลก

หลังโครงการ KEAM ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ช่วยเหลืองานชุมชนของคุณนิคมอย่างต่อเนื่อง อาทิ การอบรมพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ (ปี พ.ศ.2532-2535) ซึ่งเป็นโครงการที่ร่วมมือกับหลายหน่วยงานเพื่อการถวายเป็นบุญและสร้างเครือข่ายของพระภิกษุสงฆ์ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัดให้เป็นป่า โครงการนี้ได้เชื่อมโยงให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้พบหลวงพ่อบุระจักษ์ พระนักอนุรักษ์แห่งป่าดงใหญ่ จ.บุรีรัมย์ แม้ว่าผู้ใหญ่วิบูลย์จะไม่ได้ทำงานร่วมกับหลวงพ่อบุระจักษ์ แต่ข่าว

คราวของท่านที่ถูกบีบจนต้องยุติบทบาทถึงกับต้องสีกาลาเพศ คือ बादผลของสังคมไทยที่ต้องจาริกไว้ในประวัติศาสตร์ภาคประชาชน ได้สร้างความปวดร้าวแก่ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่น้อยเลย หนึ่งในโครงการที่ต่อเนื่องกับคุณนิคมก็คือ โครงการธรรมชาติยาดรรอบป่า รอยต่อ 5 จังหวัด ซึ่งเป็นกิจกรรมของพระและฆราวาสเดินธุดงค์ จาริกรอบผืนป่าลุ่มต่ำแห่งนี้ ซึ่งเป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุน จากคณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา กลุ่มพระสงฆ์เสขิยธรรม และมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าฯ มีการจัดเดินธุดงค์กันหลายครั้ง กินเวลาข้ามปี กว่าจะได้เดินได้ครบรอบป่า

“ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดนี้มีความสำคัญต่อผู้ใหญ่วิบูลย์ เป็น ป่าลุ่มต่ำผืนสุดท้ายของประเทศไทย และจริงๆ แล้วมันก็คือป่าที่ต่อ เป็นผืนเดียวกับป่ารอบหมู่บ้านที่ผู้ใหญ่เคยได้เที่ยวเล่นในวัยเด็ก จากที่กว้างถึง 5 ล้านไร่ในปี 2510 ทุกวันนี้ป่าผืนนี้ถูกไร่มันรุก ถอยร่นจนเหลืออยู่เพียงหนึ่งล้านไร่ และการเผาป่ายังไม่เคยหยุดใน ทุกหน้าแล้ง ป่านี้จึงแคบเข้าไปทุกปี ผมคิดว่าผู้ใหญ่คงมีพันธะทาง ใจกับป่าผืนนี้อยู่ลึกๆ อีกสาเหตุหนึ่งก็คือมันใกล้บ้านผู้ใหญ่มาก ไม่ก็สืบทอดโลกถึงขอบชายป่าแล้ว ทั้งยังเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์มาก มีช้างเป็นฝูง เสือโคร่ง เสือลายเมฆยังมีเหลือ” ผู้ใกล้ชิดผู้ใหญ่ได้ให้ ทักนะ ด้วยเหตุนี้งานชุมชนของผู้ใหญ่วิบูลย์จึงได้ตั้งเป้าหมายลงบน หมู่บ้านรอบป่าแห่งนี้ “ซึ่งพวกเราเรียกกันเองว่า ป่าตะวันออก”

การธุดงค์รอบป่าตะวันออกแท้ที่จริงแล้วก็คือ การสำรวจ เรือนรู้ระบบนิเวศวิทยา พันธุ์พืช ชุมชน และความเป็นอยู่ของผู้คน ที่อยู่รายรอบผืนป่า เป็นการรวบรวมข้อมูลเพื่อหาช่องทางในการสาน กิจกรรมด้านวนเกษตรกับชุมชนรอบป่าแห่งนี้ ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์เคย

ร่วมในลักษณะเดียวกันที่ป่าเขาใหญ่ การเดินชุดงัดแต่ละช่วงต้องมีการสำรวจเส้นทางและเตรียมวางแผนล่วงหน้า เพราะแต่ละครั้งมีผู้เข้าร่วมทั้งพระและฆราวาสหลายสิบชีวิตที่ต้องดูแล และในการสำรวจครั้งหนึ่งได้กลายเป็นตำนาน เมื่อผู้ใหญ่วิบูลย์หลงป่าจนใกล้จะค่ำ และไปพบหมู่บ้านอพยพของคนอีสานที่ซ่อนตัวอยู่ในป่า เมื่อผู้ใหญ่วิบูลย์เข้าไปถามทาง ก็พบว่าคนทั้งหมู่บ้านเมาเหล้ากันทุกคนไม่เว้นแม้แต่พระ และเป็นครั้งแรกที่ผู้ใหญ่วิบูลย์พบผู้ช่วยเสียมบุตรจันทา (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านนาอีสาน อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา) ซึ่งอยู่ในสภาพเมามายถึงขนาดคอบชื้อหมู่บ้านของตนเองไม่ถูก และผู้ช่วยเสียมแห่งบ้านนาอีสานคนนี้แหละต่อมาได้กลายเป็นหนึ่งในกำลังสำคัญของเครือข่ายวนเกษตรแห่งป่าตะวันออก

ภารกิจงานชุมชนแห่งป่าตะวันออกของผู้ใหญ่วิบูลย์นั้น เป็นเรื่องที่มาด้วยรายละเอียดและกินเวลายาวนาน เป็นกิจกรรมที่เริ่มดำเนินงานโดยไม่มีองค์กรและแหล่งทุนรองรับ นับเป็นกิจกรรมส่วนตัวของผู้ใหญ่วิบูลย์โดยแท้จริง โดยช่วงแรกได้ประสานงานกับคณะครูที่อยู่รอบป่าก่อนที่จะขยับขยายสู่ชาวบ้าน การทำงานทั้งหมดอิงอยู่กับโครงการในลักษณะสำรวจวิจัยที่หน่วยงานของรัฐหรือองค์กรอิสระที่ผ่านเข้ามา อาทิ (ปี พ.ศ. 2539-2543) โครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (BRT) ที่ต้องการวิจัยด้านพันธุ์พืช วิจัยองค์ความรู้ของชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการอยู่ร่วมกับป่า (ปี พ.ศ. 2544-254) โครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคกลาง ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว) โดยผู้ใหญ่วิบูลย์รับโครงการเหล่านี้มาดำเนินการ เพื่อใช้เป็นสะพานเชื่อมโยง

เข้าสู่พื้นที่ อาศัยเงินทุนของโครงการเหล่านี้สร้างกระบวนการเรียนรู้ และแทรกแนวคิดเรื่องวนเกษตรและการพึ่งตนเอง เป็นกิจกรรมที่ไม่มีกรอบของเวลาเข้าปีบริด แต่จุดประกายกระบวนการเรียนรู้ไปเรื่อยๆ จนเกิดการตื่นตัวในระดับปัจเจก และระดับของชุมชน และสามารถพัฒนากลายเป็นรูปแบบของเครือข่าย ซึ่งต่อมาได้จัดตั้งเป็น เครือข่ายวนเกษตรและป่าชุมชนรอบป่าตะวันออก หรือเรียกกันสั้นๆ ว่า เครือข่ายป่าตะวันออก ซึ่งปัจจุบันเครือข่ายนี้มีชุมชนรอบป่ารอยต่อ 5 จังหวัดเข้าร่วมกิจกรรมราว 30 หมู่บ้าน และมีการพบปะและสานฝันกิจกรรมร่วมกันทุกวันเสาร์-อาทิตย์สุดท้ายของเดือนที่บ้านผู้ใหญ่

หลังปี พ.ศ.2539 ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้กำลังหนุนสำคัญ เป็นบัณฑิตจากร่วมมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คุณศรัณยา คำพิลา (ตาย) และปี พ.ศ.2542 คุณศักดิ์ชัย ชาดาดิ (ชัย) ได้มาสมทบ “ตายเขามาอยู่ก่อนแล้ว เป็นเจ้าหน้าที่ของ BRT ส่วนผมตามมาศึกษางานใจคิดจะกลับไปทำงานที่บ้าน สนใจแนววนเกษตรอยู่ แต่ไปๆ มาๆ อยู่ช่วยงานพ่อผู้ใหญ่ติดลมอยู่ยาวมาจนครบ 10 ปี”

หนังสือ **วิถีคนบนป่าตะวันออกผืนสุดท้าย**

จากรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ “ประวัติศาสตร์
วัฒนธรรมท้องถิ่น ชุมชนบ้านป่าต้นน้ำคลอง
ระบบ-สียัด”

ศึกษาและรายงานโดยนายวิบูลย์ เข็มเฉลิม
และทีมงาน

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.) จัดพิมพ์ ปี พ.ศ.2548

ทั้งตายและซัยเป็นคณะทำงานหลักของผู้ใหญ่วิบูลย์ เพราะปี พ.ศ.2539 ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้รับการแต่งตั้งเป็นสมาชิกวุฒิสภา ต้องเข้ากรุงเทพฯ สัปดาห์ละหลายวัน กลับบ้านดึกเป็นประจำ ภารกิจของคนทั้งสองต้องทำงานด้านเอกสาร เป็นเสมือนเลขานุการประจำบ้านของผู้ใหญ่ ประธานและสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่ายป่าตะวันออก ดูแลบริหารจัดการคณะทัศนศึกษาดูงานศูนย์เรียนรู้ในบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ รวมทั้งรับผิดชอบโครงการศึกษาวิจัยซึ่งเป็นแหล่งทุนสำคัญหล่อเลี้ยงกิจกรรมทั้งหมดในบ้าน “ผมว่าพ่อผู้ใหญ่จัดระบบการเงินค่อนข้างชัดเจน ทำให้สบายใจไม่เกิดปัญหา งานขายต้นไม้ขายสมุนไพรเลี้ยงครอบครัวของพ่อได้ไม่เดือดร้อน ของแม่ได้พิเศษจากค่าอาหารที่จัดเตรียมให้คณะดูงานที่บ้าน เงินเดือน สว. ของพ่อผู้ใหญ่หมดไปกับสวนวนเกษตร ซึ่งแต่ละเดือนมีค่าใช้จ่ายหลายหมื่นมันต้องรดน้ำให้เต็มที่ จำเป็นต้องให้เขียวขจีเพราะมีผู้คนแวะเวียนไม่เคยเว้นแต่ละวัน งานปรับปรุงภายในวนเกษตรพ่อผู้ใหญ่ทำอยู่ตลอดเวลา ส่วนพวกเราอาศัยเงินโครงการที่รับทำอยู่” คุณซัยเล่าถึงโครงสร้างการจัดการภายใน ที่ต้องอยู่กันอย่างเรียบง่าย เพราะบางช่วงเวลาที่หมดโครงการ ก็ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด

“พ่อผู้ใหญ่เป็นนักคิด มีจินตนาการกว้างไกล พวกเราอยู่กันนานจนรู้นิสัยใจคอ ว่าเวลาไหนที่ผู้ใหญ่เฝ้าจดจ้องอะไรนานเป็นพิเศษ คอยดูเถอะ เดี่ยวจะมีเรื่องใหม่ๆ เสนอให้ต้องมาขบกัน บางครั้งพวกเรากรี๊ดไม่ไหว เพราะงานที่มีอยู่ก็ล้นมือ ต้องหลบหน้ากันก็มี..... เคยถามตัวเองเหมือนกันว่าอยู่กันได้อย่างไรตั้ง 10 ปี พ่อผู้ใหญ่เป็นคนทำงานด้วยยาก แต่พวกเรานั้นใจว่าที่อยู่มาช้านานนี้ไม่ใช่เพราะยึดติดที่ตัวบุคคล แต่เป็นเรื่องแนวคิดต่างหาก

ที่มันทำลาย เหมือนกับยังทำไม่เสร็จ เพราะแนวคิดเรื่องขบวนการเรียนรู้ของพ่อผู้ใหญ่นี้สำคัญ” คุณตายพูดถึงความผูกพันในภารกิจที่มีร่วมกัน และที่สำคัญที่สุดก็คือ การสร้างกระบวนการทัศน์ของการเรียนรู้ ในเรื่องวนเกษตรและการพึ่งตนเอง

กระบวนการเรียนรู้

ความไม่สัมฤทธิ์ผลครั้งแล้วครั้งเล่า ของการผลักดันงานชุมชนในเรื่องวนเกษตรและการพึ่งตนเอง ไม่เคยบั่นทอนความตั้งใจของผู้ใหญ่วิบูลย์ สำหรับคนช่างคิดช่างวิเคราะห์ การแก้ปัญหาคือเรื่องทำลาย และเมื่อถึงจุดหนึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ตกผลึกทางความคิดและจับได้ว่าจุดอ่อนของงานชุมชนคือการขาดกระบวนการเรียนรู้ที่เข้มแข็งและจริงจัง

“นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 ผู้ใหญ่หันมาให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ เพราะกระบวนการเรียนรู้คือรากฐานของการพึ่งตนเอง ถ้าไม่มีการเรียนรู้ วนเกษตรก็กลายเป็นเพียงรูปแบบที่อ่อนด้อยในเนื้อหา” แต่อย่างไรก็ตาม กระบวนการเรียนรู้ก็คือนามธรรม ไม่สามารถเขียนเป็นตำราให้ท่องจำ ไม่ใช่ก่อนความคิดที่ยัดเยียดให้แก่กันได้ และไม่ใช่อุดมคติหรือลัทธิที่ชี้้นำได้ด้วยความเชื่อหรือแรงศรัทธา แต่กระบวนการเรียนรู้ก็คือความตื่นตัวด้วยปัญญา คือความรู้เท่าทันตัวทุกข์ และเหตุแห่งทุกข์ทางสังคม คือการเรียนรู้ที่จะหาหนทางปลดปล่อยทุกข์ที่กดทับชีวิต คือความสามารถในการจัดลำดับความสำคัญและการเชื่อมโยงเหตุและผล ให้สามารถก้าวพ้นกับดักที่สังคมทุนและบริโภคนิยมวางล่อไว้ เพื่อไปสู่วิถีชีวิตที่มีอิสระ

และคงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และก่อเกิดภูมิปัญญาที่สามารถหาอยู่หากินได้อย่างเพียงพอและมีความสุข

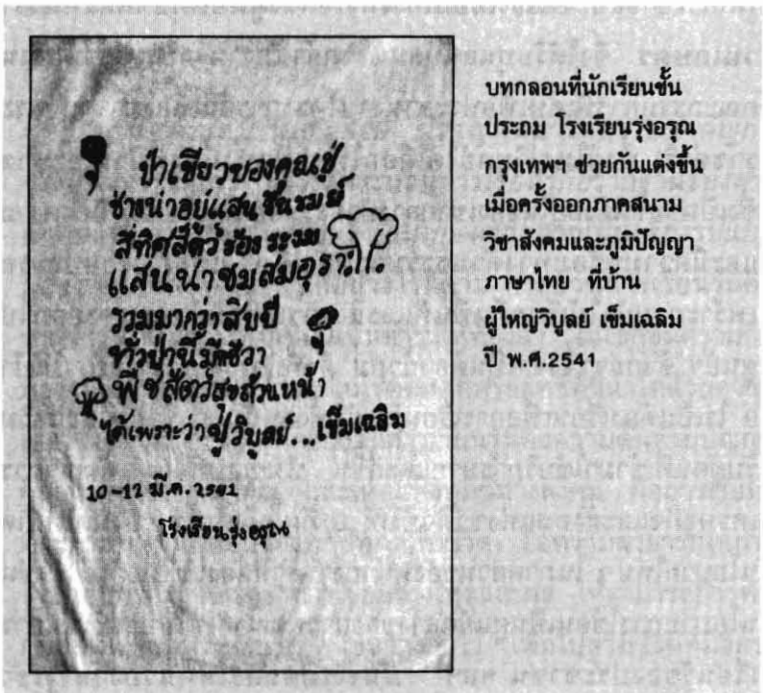
กลไกในการสร้างสรรค์กระบวนการเรียนรู้ในระยะแรกก็คงไม่พ้นวิธีการที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ต้องออกแรงด้วยตัวเอง ทั้งในการสนทนาและเวทีอบรมสัมมนา พุดอรรถาธิบาย แจงสี่เบี้ย ตั้งประเด็นให้คิด ตั้งใจทักให้แก้ ตั้งคำถามให้ได้แย้ง จนถึงขั้นยั่วให้โกรธ และท้าทายให้ไปลองปฏิบัติ และไม่ใช้กระบวนการที่ทำได้จบในครั้งเดียว แต่เป็นกระบวนการที่ต้องมีการต่อเนื่องยาวนาน ด้วยเหตุนี้กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นภารกิจที่ต้องใช้เวลาและแรงงานสูง แต่ผลสัมฤทธิ์ดูจะไม่สมดุลกับความทุ่มเทที่ผู้ใหญ่ออกแรงเท่าไรนัก

ปี พ.ศ. 2539 เมื่อมีโครงการจัดตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนา
วนเกษตร ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงาน กปร. (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ) ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เลือกให้ศูนย์แห่งนี้ตั้งที่บ้านเขาขาด ซึ่งเป็นชุมชนตั้งอยู่ในช่องเขากลางป่าตะวันออก เป็นชัยภูมิที่งดงามและมีความพร้อมทางด้านธรรมชาติดั้งเดิม แต่ต้องพบอุปสรรคเพราะกรมป่าไม้เรียกคืนพื้นที่และสั่งการเคลื่อนย้ายชุมชนออกไป ศูนย์ฯ ดังกล่าวจึงจำเป็นต้องย้ายมาตั้งที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ ใช้ป่า 9 ไร่เป็นห้องเรียนเพื่อการเรียนรู้ นับตั้งแต่นั้นมา บ้านผู้ใหญ่ก็เริ่มรับผู้คนที่เข้ามาใช้บริการมากและถี่ขึ้น ประกอบกับแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 มีผลบังคับใช้ ยังผลให้เกิดนโยบายใหม่ๆ ในภาคส่วนของหน่วยงานรัฐที่ต้องรับไปปฏิบัติ เช่น นโยบายการใช้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา นโยบายที่เน้นการเรียนรู้ของประชาชน ฯลฯ “มันจึงเปิดช่องให้หน่วยงานรัฐเข้า

สวมรอย ใช้บริการบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ มันง่ายที่จะได้ใช้งบประมาณ ได้สร้างกิจกรรมตามนโยบาย ได้เขียนเป็นผลงานของบเพิ่ม จึงเกิดมหกรรมแห่กันไปดูงานบ้านผู้ใหญ่มากมาย ถึงขนาดตามไปทำวิทยานิพนธ์ จบกันไปหลายเล่ม”

อย่างไรก็ตาม ศูนย์เรียนรู้ที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ได้สร้างคุณูปการไม่น้อยต่อสาธารณะในหลายระดับ อ.อรศรี งามวิทยาพงศ์ แห่งสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร (บ.อ.) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีพันธกิจผูกพันกับศูนย์เรียนรู้ ในทุกปี ที่ต้องพาคณะจิตอาสาสมัครไปใช้บริการบ้านผู้ใหญ่มาก่อนลงสนามจริง “ไม่ใช่แค่สถานที่ที่ช่วยเรื่องบรรยากาศ แต่ตัวผู้ใหญ่วิบูลย์สามารถสื่อเรื่องยากๆ ของชนบท

บทยกย่องที่นักเรียนชั้นประถม โรงเรียนรุ่งอรุณ กรุงเทพฯ ช่วยกันแต่งขึ้น เมื่อครั้งออกภาคสนามวิชาสังคมและภูมิปัญญาภาษาไทย ที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ปี พ.ศ.2541

ให้กับบรรดา บ.อ. ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนชั้นกลางให้สามารถเข้าใจ และเกิดการเรียนรู้ที่แท้จริงในมิติที่ห้องบรรยายสี่เหลี่ยมทำไม่ได้ ตัวผู้ใหญ่เองก็มีความเปลี่ยนแปลง มีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา เพราะจากการสังเกต เรื่องเดิมๆ ที่ผู้ใหญ่เล่าทุกปีนั้นมันมีมิติใหม่ๆ เพิ่มขึ้นทุกครั้ง”

แต่ในอีกด้านหนึ่ง ก็มีทัศนะจากเพื่อนผู้ห่วงใย “ผมสงสาร ผู้ใหญ่ คงเหนื่อยไม่น้อย เพราะถ้าอยู่บ้านก็ต้องออกมาทักทาย พบปะกับผู้คน มันคงยากที่จะไปปฏิเสธ ยิ่งนิสัยคนไทยก็คงยากที่จะได้พบได้คุยกับผู้ใหญ่ที่เริ่มเป็นคนมีชื่อเสียงมากขึ้น เคยเป็นถึง ท่าน สว.ผมเคยเห็นผู้ใหญ่ออกไปบรรยายให้กลุ่มซีมาขณะเดินชมสวนป่าหลังบ้าน ไม่รู้ว่าเป็นใครมาจากไหนด้วยซ้ำ ดูแล้วเสียเวลามากๆ หรือผู้ใหญ่คิดว่าจะมีคนอย่างผู้ช่วยเลี่ยมหลงมาอีกสักคนหรือสองคน?”

ปี พ.ศ. 2543 มีการประชุมร่วมกันของทีมงานที่บ้าน ผู้ใหญ่วิบูลย์ เป็นการสรุปการทำงานเรื่องกระบวนการเรียนรู้ มีการระดมความคิดและประสบการณ์ในเรื่องการพึ่งตนเองและวงเกษตร จนในที่สุดสามารถสรุปเป็น สรุปสาระใหม่ของกระบวนการเรียนรู้ เพื่อการพึ่งตนเอง ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอน 5 เรื่อง และ 3 แผน ซึ่งต่อมากลายเป็นที่ติดปากของคนวงในว่า แผนอบรม 3-5-3 ซึ่งสามารถแจกแจงรายละเอียดดังนี้

3 ขั้นตอนการเรียนรู้

คือกระบวนการทำความเข้าใจตนเองและชุมชน ในเรื่อง ปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่ซับซ้อน คือเข้าใจทุกข์ และสาเหตุ แห่งทุกข์ของตัวเองและของชุมชน เท่าทันเล่ห์เหลี่ยมของสังคม ทุนนิยมและบริโภคนิยม เท่าทันกระแสค่านิยมที่มากับการโฆษณา ในโลกธุรกิจ อันตรายและความไม่ชอบธรรมของระบบเกษตรเชิง ธุรกิจอุตสาหกรรม ความเสียเปรียบของชนบทที่ถูกนักธุรกิจ การเมืองช่วงชิงทรัพยากรฯลฯ ซึ่ง 3 ขั้นตอนดังกล่าวประกอบด้วย

1. การเรียนรู้ตัวเอง
2. การเรียนรู้ปัญหา
3. การเรียนรู้ทรัพยากร

5 เรื่องราวที่ต้องเรียนรู้

คือกระบวนการเริ่มต้นทำความเข้าใจร่วมกันในปัจจุบันนี้ บวก กับผืนดิน ซึ่งผืนดินก็คือที่มาของปัจจัยสี่ เพราะในปัจจุบันชนบทได้ แปรเปลี่ยนไปเป็นเพียงหน่วยผลิตสินค้าเกษตรพืชไร่เชิงเดี่ยว ชีวิต ชนบทจึงหลุดลอยไปจากวิถีของปัจจัยสี่ ดังนั้นการหันกลับมา ทำความเข้าใจ จึงเป็นการเริ่มต้นเรียนรู้ศักยภาพของชุมชนที่จะมี อิสระและไม่ตกเป็นทาสทางเศรษฐกิจ ซึ่งรวมทั้งกลับมาทำความเข้าใจผืนดิน เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติ อยู่ร่วมกับแม่พระธรณี ในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูสรรพชีวิตบนแผ่นดินนี้ ซึ่ง 5 เรื่องที่ต้องเรียนรู้ประกอบด้วย

1. ข้าว
2. อาหาร
3. ยาสมุนไพร
4. ข้าวของเครื่องใช้
5. ดิน

ซึ่งหมายถึงการอนุรักษ์และฟื้นชีวิต ของผืนดิน เรื่องจูลินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ เป็นต้น

3 แผนการที่ต้องคิดค้นปฏิบัติ

คือการสร้างสรรค์แผนการที่จะลงมือปฏิบัติ เพื่อก้าวสู่วิถีของการพึ่งตนเองได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งประกอบด้วย 1. แผนชีวิตและครอบครัว 2. แผนชุมชน 3. แผนจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

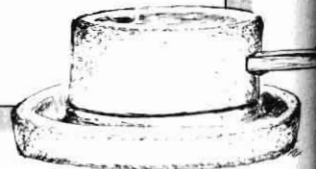
กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง 3-5-3 นี้ ถูกนำมาใช้ในการฝึกอบรมครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2544 ในการอบรมเกษตรกรในโครงการพักชำระหนี้ ที่จัดโดย ธกส. และมีการจัดติดต่อกันมา 3 ครั้ง รูปแบบการอบรมไม่ใช่การมานั่งฟังวิทยากรบรรยาย แต่ใช้วิธีที่ผู้ร่วมอบรมต้องมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นจนจบ ต้องแบ่งปันประสบการณ์และเรื่องราวจริงของชีวิตตนเอง และช่วยกันขบคิดในประเด็นที่ตั้งขึ้น มีการแบ่งกลุ่มกันลงมือปฏิบัติและนำผลสรุปมาเล่าสู่กันฟัง “พ่อผู้ใหญ่เอากล้วยมาวางไว้กลางวงหนึ่งเครือ แล้วให้ผู้เข้าร่วมอบรมคิดหาวิธีทำประโยชน์จากกล้วยเครือนี้ สามารถระดมรูปแบบของผลิตภัณฑ์จากกล้วยแตกยอดออกมาได้เกือบร้อยรายการ ทั้งอาหารคาว หวาน แป้งกล้วยอื่นๆ อีกสารพัด” การอบรมสัมมนา ยังมีภาคปฏิบัติ เลือกตัวอย่างผลิตภัณฑ์มาทำจริงจนได้เป็นของฝากติดมือกลับบ้าน รวมทั้งมีการปรุ่ยาสมนุไพรด้วย นับเป็นการสร้างมิติใหม่ของการอบรมสัมมนาที่สามารถจุดประกายการเรียนรู้ได้ในระดับหนึ่งที่น่าพอใจ

นัดสำคัญทุกสิ้นเดือนของเครือข่ายวนเกษตร และป้าชุมชนภาคตะวันออก

เป็นที่รู้กันว่าทุกวันเสาร์อาทิตย์สุดท้ายของเดือน สมาชิกของเครือข่ายป่าตะวันออก ซึ่งประกอบด้วยชุมชนจากหมู่บ้านรอบป่ารอยต่อ 5 จังหวัด จะมีการนัดหมายครั้งสำคัญสำหรับผู้ใส่ใจเรื่องสมุนไพรที่จะมาชุมนุมกันที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ และบ่อยครั้งที่จะมีผู้สนใจจากที่อื่นๆ เข้าร่วม แต่ละครั้งผู้ใหญ่วิบูลย์จะนำเสนอตำหรับยา หรือสูตรการทำผลิตภัณฑ์ที่น่าสนใจให้สมาชิกพิจารณา เพื่อทำการระดมแลกเปลี่ยนความคิด ก่อนที่จะเริ่มลงมือปรุงสูตร จนได้ผลผลิตจากความร่วมมือของทุกคน แล้วจัดแบ่งปันกันเพื่อนำกลับไปใช้ และเป็นที่รู้กันว่า จะมีการประเมินผลเพื่อการปรับปรุงพัฒนาสูตรในการพบปะกันครั้งต่อไป ด้วยเหตุนี้ทุกเสาร์-อาทิตย์สิ้นเดือน จะมียอดความรู้ชุดใหม่เกิดขึ้นที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ลงมือปฏิบัติร่วมกัน ทดลองพัฒนาปรับปรุง จนเป็นองค์ความรู้ที่ใช้งานได้จริง ซึ่งเท่าที่มีการจดจำกันพบว่า มีสูตรยาที่น่าสนใจผ่านเข้ามาในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันนั้นนับสิบตำหรับ และมีบางตำหรับได้กลายเป็นสินค้าที่สมาชิกนำไปผลิตจนเป็นที่รู้จักจดจำ อาทิ กากฝากรักษาเบาหวาน ยาเขียวใหญ่ลดไข้ ยาประสะจันทร์แดงลดไข้ น้ำมันพริกแกงเห็บขา น้ำมันชันกระเทียมรักษาไฟไหม้น้ำร้อนลวก ยาสีฟันและน้ำยาบ้วนปากจากต้นช้อย แชมพูมะกรูด คริมกระเม็งใส่ผม เพื่อให้ตกตำ ยาธาตุน้ำเปลือกอบเชย ยาแก้ไอน้ำฝรั่ง ยาแก้ไอต้นเสนียดฯลฯ

บทที่ 8

ป่า และการฟื้นฟูป่า

จากภาพถ่ายทางดาวเทียม ปัจจุบันเมืองไทยเหลือพื้นที่ป่าอยู่ไม่ถึง 20 % นี้นับรวมสวนยาง สวนปาล์ม น้ำมัน สวนผลไม้เข้าไปอีก ป่าที่แท้จริงคงน้อยกว่านี้ นับว่าเป็นภาวะวิกฤตที่อันตรายอย่างยิ่ง เพราะหากสมดุลย์ทางระบบนิเวศถูกทำลายจนเลยขีดความสามารถของธรรมชาติที่จะฟื้นตัวเอง เมืองไทยอาจกลายเป็นทะเลทราย “อย่านึกว่าเป็นเรื่องเหลวไหล มันมีตัวอย่างมาแล้ว เช่นที่พื้นที่ใจกลางคาบสมุทรบางแห่ง ที่พวกฝรั่งนักล่าอาณานิคมเข้าไปทำลายป่าเพื่อปลูกพืชไร่ เพียงปีเดียวลมทะเลพัดหอบหน้าดินไปหมด เหลือแต่พื้นกรวดกลายเป็นทะเลทรายอย่างถาวร หรือใจกลางประเทศอเมริกา ทะเลทรายก็เกิดจากเทคโนโลยีรถไถที่มนุษย์นำ

เข้าไป ไถทุ่งหญ้าโบราณทิ้ง เปิดผืนดินให้โล่งเพื่อทำไร่ข้าวสาลี
โซคร้ายพายุทอณาโดเข้าถล่ม หอบหน้าดินไปหมด อเมริกาได้ทะเล
ทรายเพิ่มอีกโข.....เมืองไทยต้องขอบคุณหญ้าคา เพราะ
หญ้าคาเป็นพืชมหัศจรรย์ มันจะขึ้นคลุมพื้นดินแทบจะในทันทีที่ป่า
ถูกทำลายเปิดให้มีแสงแดดตกกระทบพื้น บวกกับความชื้นเพียงเล็ก
น้อย หญ้าคาจะงอกยึดครองพื้นที่ในทันที ระบบรากของหญ้าคา
แข็งแรงมากและยังซ้อนกันเป็นตาข่ายยึดดินลึกเกือบฟุตไว้อย่างแน่น
หนา ทั้งยังทนไฟแตกต้นใหม่ทันทีและยังงามกว่าเก่า เป็นโชคของ
แผ่นดินไทย เพราะหากไม่มีหญ้าคา เมืองไทยอาจเป็นทะเลทรายไป
แล้วก็ได้”

ทุกวันนี้ป่าที่เหลืออยู่น้อยนิดกลายเป็นสมบัติล้ำค่าที่คนไทย
กลับมาหวงแหน กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ฟังดูสวยหรู
“คิดๆ แล้วน่าสมเพทเวทนา สมัยก่อนออกจากหมู่บ้านเดินตัดทุ่งนา
ไปไม่ทันเหนื่อยก็เป็นป่าแล้ว มันสวยและสดไม่แพ้วนอุทยานที่คน
ยุคนี้ตื่นเต้นกัน” ที่จริงแล้วสมัยก่อนเมืองไทยทั้งประเทศเป็น
วนอุทยาน บรรยากาศเช่นงานกรวีของเจ้าฟ้ากัณฑ์ได้ง่ายไม่ต้องไป
ไกลเมืองหลวง บันทึกของฝรั่งที่สำรวจเมืองไทยในยุครัชกาลที่ 4
รัชกาลที่ 5 เล่าไว้ชัดเจนมาก.....คิดแล้วเศร้าที่กระแสน้ำไหลทำลาย
ป่าเสียหายหมดประเทศ”

หลังจากที่ผู้ใหญ่วินบูลย์ขายที่ดินแปลงใหญ่ทุกแปลงชำระ
หนี้สินธนาคารและหนี้นอกระบบจนหมด เหลือแต่หนี้ที่ไม่ต้องเร่งรัด
ที่เพื่อนพ้องให้หยิบยืม ผู้ใหญ่วินบูลย์มีเวลาหายใจหายคอ และ
เริ่มต้นฟื้นฟูผืนดิน 9 ไร่ที่เหลืออยู่สุดท้าย โดยต้องรบกกับกองทัพ
หญ้าคาที่คลุมพื้นดินจนแน่น ต้นไม้ Nähr้อยๆ สายพันธุ์ถูกปลูกต้น

แล้วต้นเล่างท่อมกลางกอหญ้าคา ทั้งไม้ป่าที่เป็นไม้ประธานหลักของพื้นที่ ไม้ผลทุกชนิดที่รู้จัก และอีกสารพัด เพียงไม่กี่ปีป่าก็เริ่มปรากฏ แสงเงาของเรือนยอดไม้ป่าที่โตวันโตคืนปิดบังให้หญ้าคาค่อยๆ ตายจากไปจนหมด หมอสุพจน์*ได้เข้ามาทันยุคที่ผู้ใหญ่เริ่มต้นฟื้นฟูป่า และเริ่มงานสมุนไพรร่วมๆ กัน ได้เล่าความพิเศษของผู้ใหญ่วิบูลย์ว่า “พี่บุนเป็นคนที่ sensitive เรื่องต้นไม้ เหมือนกับว่าแกคุยกับต้นไม้รู้เรื่อง แกรู้เลยว่าต้นไม้แต่ละต้นกำลังอยู่ในภาวะอย่างไร ต้องการความช่วยเหลืออะไรบ้าง พี่บุนจะต้องมีการไถ่ตัดกิ่งไม้ที่คมกริบติดมือตลอดเวลา จะตัดแต่งลิดกิ่ง และสามารถอธิบายได้ว่าทำไมไปเพราะอะไร”

ป่าในบ้านค่อยๆ เติบโตและแน่นขึ้น พันธุ์ไม้ใหม่ๆ ต้องมีติดมือกลับมาทุกครั้งที่ได้เดินทางไปต่างถิ่นเพื่อประชุมสัมมนา หรือไปเป็นวิทยากรอบรมเรื่องสมุนไพรร ยิ่งหากใครชวนเดินป่าก็ยิ่งชอบ “ตอนไปเที่ยวป่า พี่บุนนี้เตรียมอุปกรณ์เก็บพรรณไม้ไปเพียบ ถุงพลาสติก กระดาษหนังสือพิมพ์หอบใหญ่ แกมีวิธีง่ายๆ ใช้หนังสือพิมพ์ชุบน้ำห่อกล้าไม้กิ่งชำไว้เพื่อรักษาความชุ่มชื้น อยู่ได้หลายวันไม่ตาย จำได้ว่าพี่บุนเป็นคนเก็บพรรณไม้มากที่สุดในคณะ จนต้องช่วยแกหอบ เป็นช่วงเวลาที่แกมีความสุขมาก” คุณทองแดง ชูวาทิวัฒน์ เล่าถึงการเดินป่าแถบแม่ฮ่องสอนเมื่อกว่า 20 ปีที่แล้ว “ต้นไม้ในบ้านพี่บุนมันมากขึ้นๆ จนวันหนึ่งก็รู้ว่า นาข้าวราว 2 ไร่ หลังบ้านพี่บุนหายไปแล้ว กลายเป็นป่า พี่บุนคงเลือกที่จะยอมซื้อข้าวสารกิน ขยายป่าให้เต็มพื้นที่ ผมว่ามีอีกกี่สิบไร่ก็คงไม่พอ

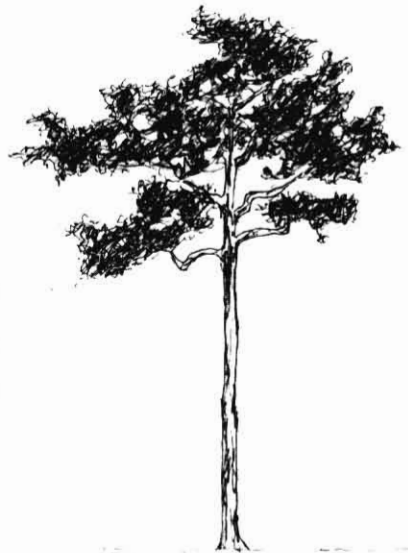
* เกษชกร สุพจน์ อัครพันธ์ธนกุล ผู้บุกเบิกและก่อตั้งโครงการสมุนไพรรักษาตนเอง ในปี พ.ศ. 2523

สำหรับป่าของพี่บัน” ผู้ใหญ่วิบูลย์มีความจดจำเรื่องต้นไม้ดีมาจดจำไม่ได้ทุกต้น มาจากไหน ใครให้มา “ใครได้ฟังผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าเรื่องราวขณะพาเดินชมป่าของแก รับรองว่ามีเรื่องให้จดให้จำไม่หวั่นไม่ไหว” ป่าผืนของผู้ใหญ่ยังเป็นแหล่งรวมมิตรภาพของผู้คน มีบุคคลสำคัญหลายท่านที่ได้ร่วมปลูกไม้ยืนต้นฝากไว้กับผืนป่าเล็กๆ แห่งนี้ ส่วนของฝากที่เป็นพรรณไม้ที่ช่วยกันหอบหิ้วกันมา ซึ่งเป็นสิ่งที่มีค่าอย่างยิ่งสำหรับผู้ใหญ่วิบูลย์ และยังเป็นความทรงจำไปอีกยาวนาน เช่น ใผ่สีทองของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

“ต้นไม้ในป่านี้ พ่อผู้ใหญ่หวงทุกต้น ใครอย่าไปแตะต้องเลยทีเดียว มีครั้งหนึ่งน้องที่มาช่วยงานไม่รู้ เห็นกิ่งไม้แกนๆ เหลือใบไม้ก็ไปไผ่ลั่นจากดิน รู้สึกเกะกะส่ายตาจึงฟันทิ้ง วันดีคืนดีพ่อผู้ใหญ่เอ็ดลั่น เพราะมันคือเป็นต้นหมุยเทศ ไม้กินยอดที่อร่อยมากได้จากทางบักซ์ได้ พ่อแค้นไปหลายวัน เพราะเสียดายยังไม่ทันได้ขยายพันธุ์” ผู้ใกล้ชิดผู้ใหญ่เล่าถึงเหตุการณ์ที่เป็นบทเรียนต้องจำไว้หากจะทำงานที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์

ด้วยเวลาเพียง 10 ปี บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ก็กลายเป็นป่า ที่แน่นและมีความหลากหลายสมบูรณ์ใกล้เคียงกับสภาพป่าในธรรมชาติ จนเป็นที่รับรู้ไกลไปถึงมหาวิทยาลัยในญี่ปุ่น ด้วยความต้องการที่จะ

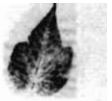
ศึกษาสภาพนิเวศของป่าที่มนุษย์สร้างขึ้น ปี พ.ศ. 2539-41 มหาวิทยาลัยเอฮีเม่ ติดต่อมาขออนุญาตส่งนักวิจัยมาศึกษาสภาพป่าของบ้านผู้ใหญ่ มาติดต่อกัน 3 ปี อยู่กันครั้งละหลายวัน ศึกษาสายพันธุ์ วัดขนาดการเติบโต โดยใช้เครื่อง GPS ระบุตำแหน่งต้นไม้แต่ละต้นที่ศึกษา ทั้งนี้เพราะว่าป่าของผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นตัวอย่างที่มีค่าสำหรับใช้ศึกษาระบบนิเวศและอัตราการเติบโตของต้นไม้ในป่าที่มนุษย์ปลูก ซึ่งสามารถเปรียบเทียบกับระบบนิเวศของป่าในธรรมชาติ เป็นงานวิจัยที่ช่วยพัฒนาองค์ความรู้เรื่องศักยภาพและความเป็นไปได้ของป่าที่สร้างด้วยมือมนุษย์ จากเอกสารงานวิจัยที่ทางญี่ปุ่นมอบไว้ พบว่าในป่าของบ้านผู้ใหญ่มิพันธุ์ไม้มากกว่า 450 สายพันธุ์ (ล่าสุดผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่าน่าจะถึง 700 สายพันธุ์แล้ว)

คุณขวัญชัย รักษาพันธุ์ ได้กล่าวถึงผู้ใหญ่วิบูลย์สรุปไว้อย่างน่าสนใจว่า ป่า 9 ไร่ที่ผู้ใหญ่ปลูกและพุ่มพริกมากับมือนี้ คือมรดกแห่งชีวิตที่สำคัญที่สุดของผู้ใหญ่วิบูลย์ ที่จะมอบแก่แผ่นดินไทยและอนุชน มันเป็นเครื่องยืนยันว่า ป่าฟื้นตัวได้ เป็นหลักฐานที่มีชีวิตระบุช่วงเวลาของการเติบโตได้แน่นอน เป็นความหวังที่ไม่เลื่อนลอย มันสัมผัสจับต้องได้สำหรับทุกคนที่ไปเยือนบ้านผู้ใหญ่ และต้องไม่ลืมว่าแต่ละปีมีคนไปบ้านผู้ใหญ่หลายพันคน และป่าทั้ง 9 ไร่ยังครอบคลุมขบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร เรื่องสมุนไพร เรื่องการพึ่งตนเองที่ยั่งยืน เป็นทางรอดของเกษตรกรไทยที่เป็นไปได้มากที่สุด และอาจนับรวมได้ว่าเป็นทางรอดของประเทศไทยด้วย “ผมว่านี่คืองานที่สำคัญสุดยอดของผู้ใหญ่ อย่างอื่นมันตามมากับป่า 9 ไร่นี้ ทั้งเรื่องการพัฒนา เรื่องวนเกษตร รวมทั้งเรื่องสมุนไพร”

ปี พ.ศ. 2537 เมื่อรัฐบาลในเวลานั้นได้ประกาศโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติล้านไร่ ให้หน่วยงานภาครัฐและเอกชนเข้าร่วมโครงการ คุณนิคม พุทธา เจ้าหน้าที่ภาคสนามของมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ได้เข้ายื่นแสดงความจำนงขอร่วมโครงการกับทางกรมป่าไม้ และได้รับการจัดสรรพื้นที่ปลูกป่าจำนวน 11,250 ไร่ บริเวณพื้นที่อำเภอวังน้ำเขียวติดกับอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าสงวนถูกชาวไร่บุกรุกทำลาย จนมีสภาพเป็นดงหญ้าคาติดขอบอุทยานป่าเขาใหญ่ “ผมขอร่วมโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติในนามมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าฯ ทั้งๆ ที่รู้ว่ามูลนิธิไม่มีเงินสนับสนุน แต่เชื่อว่าน่าจะขอทุนจากภาครัฐก็ทึ่งใจได้ ผมเลือกพื้นที่บริเวณเขาแผงม้า เพราะถ้าทำสำเร็จก็จะเป็นการสร้างพื้นที่ป่ากันชนให้กับอุทยานเขาใหญ่ ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นมากที่เขาใหญ่ต้องมี”

คุณนิคมได้เล่าว่า “ที่จริงพวกเรารู้เฉพาะแต่เรื่องสัตว์ป่า เพราะทำงานด้านนี้มานาน แต่เรื่องป่า เรื่องต้นไม้ก็กลับไม่มีความรู้เอาเลย การปลูกและฟื้นฟูป่านี้มันยากและไม่รู้จะเริ่มอย่างไร จึงคิดถึงพ่อผู้ใหญ่ เห็นป่า 9 ไร่ของพ่อประสบความสำเร็จ เมื่อนำเรื่องนี้ไปหารือกับพ่อผู้ใหญ่ พ่อผู้ใหญ่จึงตามมาดูของจริงด้วยตาตัวเองถึงวังน้ำเขียว เดินสำรวจอยู่รอบหนึ่ง พ่อผู้ใหญ่ฟันธงเลยว่า ทำได้ ลุยเลย พวกเราจึงใจขึ้น เพราะพ่อผู้ใหญ่ยอมเป็นที่ปรึกษาทั้งทางเทคนิคและทางปฏิบัติ” คุณนิคมเล่าถึงช่วงเวลาการเริ่มต้นโครงการที่เขาแผงม้า “ชื่อพ่อผู้ใหญ่นี้ขายได้ ในฐานะที่ปรึกษาโครงการเวลาขอทุนจากภาคเอกชน พอเขาเห็นชื่อก็ง่าย

“ได้เงินมาครบสามารถทำโครงการได้” และแล้วแผนงานการปลูกป่าได้เริ่มขึ้น โดยมีผู้ใหญ่วิบูลย์ร่วมวางแผน ด้วยประสบการณ์จากการฟันป่า 9 ไร่ บวกกับความเป็นคนช่างสังเกตธรรมชาติและชอบจินตนาการคิดเติมแต่ง แผนงานปลูกป่าจึงจึงมีลำดับขั้นที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับวิธีการปลูกป่าของเดิมๆ ที่กรมป่าไม้ปฏิบัติกันในช่วงเวลานั้น

โดยทั่วไปในช่วงเวลานั้นการปลูกป่าจะเป็นงานมหกรรมการแสดง โดยการไถผืนดินจนโล่งเตียน กวาดเศษซากใบไม้จนแทบจะไม่เหลือ นำกล้าไม้จากกรมป่าไม้มาตั้งเรียง กางเตนท์รอ แล้วก็นัดหมายกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจที่ร่วมทุนในกิจกรรมปลูกป่า มาเดินแถวถือกล้าไม้ลงปลูกตามหลักที่ปักกรอเป็นแถวเป็นแนว รดน้ำด้วยฝักบัวให้ดูชุ่มชื้น ถ่ายรูปเป็นที่ระลึก มีพิธีการกล่าวส่งมอบภารกิจและขอบคุณกันตามระเบียบ การปลูกป่าก็ดูเหมือนจะเสร็จสมบูรณ์ แต่ลับหลังไปไม่ถึงเดือนเชื่อได้เลยว่าหญ้าคาขึ้นคลุมจนหากกล้าไม้ไม่พบเมื่อแล้งมาเยือนก็ต้องเสี่ยงดวงกับไฟป่าที่ชาวบ้านชอบจุดลามไล่กันแทบทุกปี

หญ้าคาเป็นเรื่องใหญ่มากสำหรับการปลูกป่า ดูเหมือนกันจะไม่มีทางเอาชนะมันได้เลย ไถก็ไม่ตาย ไฟไหม้ก็ไม่ตาย สารเคมีไม่ต้องพูดถึง ผู้ใหญ่วิบูลย์มีประสบการณ์ลุยกับหญ้าคามาก่อนในบ้านของตนเอง และรู้ว่าทางออกที่น่าจะอยู่ที่ถั่วมะแฮะ* ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์

* ถั่วมะแฮะ ไม้ท้องถิ่นทางเหนือของประเทศไทย พืชตระกูลถั่วลำต้นสูงประมาณ 2 เมตร ปลูกด้วยการหยอดเมล็ดในหลุมตื้นๆ ลำต้นยึดตัวอย่างรวดเร็วจะพ้นระดับยอดหญ้าคา แล้วจึงแตกกิ่งก้านและใบเหนือยอดหญ้าคา หากปลูกกันแน่นๆ สามารถสร้างร่มเงากันแสงแดดจนหญ้าคาไม่สามารถเติบโตได้ มะแฮะยังมีประโยชน์ในฐานะที่เป็นพืชตระกูลถั่วที่บริโภคได้ เป็นอาหารที่สัตว์ป่าชอบ และยังช่วยเพิ่มธาตุไนโตรเจนให้กับดินได้ดี

เคยใช้ได้ผลมาแล้วที่บ้าน หากปลูกกันดีๆ สามารถคุมหญ้าคาได้ “ธรรมชาติของดงหญ้าคาหากไม่โดนไฟไหม้ จะมีพืชตระกูลสาปเสื่อ เข้าพันคลุมยอด ตามมาด้วยกล้วยป่าที่กระจายตัวเข้ารักษาหน้าดิน และความชุ่มชื้น หลังจากนั้นจึงจะเป็นเวลาของพืชเบิกไพร พวก ปอหู ปอแดง ปอกระสา ตะกูด ลิ่นกระบือ ซึ่งเป็นพืชยืนต้นสูงไม้เนื้ออ่อนโตเร็ว แล้วจึงปิดท้ายด้วยไม้ป่า มันเป็นระบบนิเวศ 5 ชั้นตอน ซึ่งธรรมชาติต้องใช้เวลาไม่น้อยกว่า 10 ปี กว่าจะถึงเวลาของไม้ป่า”

คุณโชคดี ปรโลกานนท์ หัวหน้าทีมงานปลูกป่าเขาแผงม้า ได้เล่าว่า ผู้ใหญ่บุญลย์เสนอทางลัดที่น่าสนใจ คือนำระบบนิเวศทั้ง 5 ชั้นตอนมารวมกัน โดยใช้ตัวช่วยคือถั่วมะแฮะหยอดในกอหญ้าคาให้ถี่ เพื่อสร้างร่มเงาลดการเจริญเติบโตของหญ้าคา พร้อมๆ กับนำหน่อและเมล็ดกล้วยป่าเข้ามากระจายพันธุ์เพื่อเก็บรักษาความชุ่มชื้น นำกล้าไม้ป่าซึ่งกรมป่าไม้จัดเตรียมให้เป็นภาคบังคับมาปลูกพร้อมๆ กันไป และผู้ใหญ่บุญลย์ยังเพิ่มไม้ยืนต้นที่ให้ผล เช่น ไทร หว้า ปลูกเพื่อเป็นอาหารเรียกนก ซึ่งนกจะเป็นการช่วยกระจายพันธุ์ไม้ป่าจากการขนถ่ายมูลสู่แปลงปลูก โดยวิถีธรรมชาติ ซึ่งจะได้ความหลากหลายทางชีวภาพโดยไม่มีเหนื่อยแรง การปลูกด้วยวิธีของผู้ใหญ่จะไม่มีการไถกลบหญ้าคา ใช้แต่ไม้ซุงกดทับ

หญ้าคาให้หักرابไปตามพื้นก่อนหยอดและปลูกลงในไม้ที่เตรียม
“มันยุ่งยากแต่ได้ผลดี หญ้าคาที่หักทับกันชะลอการฟื้นตัวของ
หญ้าคาได้ช่วงเวลาหนึ่ง”

ผู้ใหญ่วิบูลย์ยังเสนอให้สังเกตพืชประจำถิ่น น่าจะค้นหาและ
นำมาขยายปลูกเพราะเป็นสายพันธุ์ที่ปรับตัวกับสภาพพื้นที่ได้ดีอยู่
แล้ว และยังเป็นการทำเอกลักษณ์ของระบบนิเวศเฉพาะพื้นที่ ซึ่งก็
พบไม้ป่าตระกูลยางแดงจากบริเวณยอดเขาแผงม้า เป็นไม้ยางที่มี
เฉพาะบนพื้นที่สูง มีใบมันเงาโดดเด่น เกือบเมล็ดพันธุ์มาเพาะกล้าง
ปลูกตั้งแต่ปีแรกๆ ปัจจุบันไม้ยางแดงเป็นต้นไม้ป่าที่โดดเด่นที่สุดบน
เขาแผงม้า

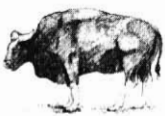
ที่สำคัญที่สุดก็คือ การป้องกันไฟป่า ผู้ใหญ่วิบูลย์ย้ำอย่างยิ่ง
ว่าต้องกันให้สำเร็จ เพราะมีฉะนั้นแล้วต้องเริ่มต้นนับหนึ่งใหม่ทุกปี
ไฟป่าจะทำลายทุกอย่าง ยกเว้นหญ้าคา ที่มีลำต้นซ้อนตัวอยู่ใต้ดิน
พร้อมจะแตกใหม่ทันทีที่พื้นดินเย็นตัวลงและรับน้ำค้างสักวันสองวัน
เท่านั้น คุณโชคดีเล่าถึงผลงานในรอบปีแรกว่า “ผมว่าพวกเราโชคดี
เพราะที่ทีมงานทั้งหมดที่เขาแผงม้า คือกลุ่มชาวบ้านที่เคยผ่านการ
อบรมวนเกษตรของพ่อผู้ใหญ่ มีความเข้าใจเรื่องป่าจากพ่อผู้ใหญ่ใน
ระดับที่คุยกันรู้เรื่อง รู้ใจกันไม่ต้องพูดมาก พวกเรากระจายกันปลูก
เพียงอยู่ตามขอบเป็นแนวรั้วที่มัน เพื่อกันไฟ กันพวกบุกรุก และ
พวกลอบล่าสัตว์” ด้วยความมุ่งมั่น โครงการเขาแผงม้าผ่านหน้า
แล้งแรกไปได้โดยสามารถกันไฟป่าได้สำเร็จ และยังกันพวกลักลอบ
ล่าสัตว์เก็บของป่าได้ และก็ได้รับผลที่คุ้มค่าต่อความเหนื่อยยาก
เพราะเริ่มปรากฏร่องรอยของสัตว์ป่าออกจากเขาใหญ่เข้ามาหาอาหาร
บริเวณเขาแผงม้า เพราะเมื่อปลอดการรุกรานของผู้คน บวกกับมี

แหล่งอาหารมากขึ้น นกกาก็เริ่มบินเข้ามาหาอาหาร ตามมาด้วย หมูป่า ชะมด อีเห็น เข้ามาหากินนาร่อง

ย่างเข้าฤดูฝนในปี พ.ศ. 2538 ซึ่งเป็นปีที่ 2 ของโครงการ ราวเดือนสิงหาคมมีผู้พบครอบครัวกระทิง 3 ตัว* พ่อแม่ลูก เดินหากินจากป่าเข้าสู่บริเวณพื้นที่เขาแผงม้า เพื่อกินอาหารโปรดคือ เถาเครืออีเฒ่า “เมื่อมีการยืนยันหนักแน่นว่าตาไม่ฝาด ไม่ใช่วัว ชาวบ้านแน่ๆ มันก็กลายเป็นข่าวใหญ่ เพราะการปรากฏตัวของ กระทิงไม่ใช่เรื่องเล็ก เป็นสัตว์ใกล้สูญพันธุ์ที่เจอตัวแสนยาก นี่มัน เดินออกมาโชว์ตัวกันเลย กระทิงมาช่วยพวกเราอย่างคุ้มค่า เหนื่อย เพราะมันช่วยตอบโจทย์ทางสังคมได้ วิธีการปลูกป่าที่ พิสดารไม่เหมือนใคร และที่สำคัญคือปัญหาอิทธิพลท้องถิ่น เพราะ พื้นที่ทั้งหมดที่กรมป่าไม้จัดสรรให้นี้แม้จะเป็นป่าสงวน แต่มีการ จับจองไว้หมดแล้ว คุณนิคมเหนื่อยที่สุดต้องไปสู้รบตบมือ จาก 11,250 ไร่ที่ได้รับจากกรมป่าไม้ เอาเข้าจริงๆ เหลือพื้นที่ให้พวกเรา พื้นป่าได้เพียง 5,000 ไร่ นี่นับว่าโชคดีนะ ถ้ากระทิงไม่โผล่มาช่วย คงเหลือเพียง 2,000 ไร่ก็เก่งแล้ว”

ผ่านเวลามากกว่า 10 ปี เขาแผงม้ากลายเป็นป่าที่แท้จริง แม้ต้นไม้จะยังไม่โตได้ขนาดของป่าที่สมบูรณ์ แต่ความรก ความ หลากหลายทางชีวภาพมีสูง “มันเป็นโอกาสดีที่ทำให้เราได้ศึกษา

* กระทิง (Gaur) วัวป่าที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของประเทศไทย ความยาว ลำตัว 250-300 ซม. สูงจากพื้นถึงหัวไหล่ 170-185 ซม. น้ำหนัก 650-900 กิโลกรัม ในอดีตกระจายพันธุ์ตั้งแต่อินเดีย พม่า ไทย อินโดจีน ถึงจีนตอนใต้ มีพฤติกรรมชอบอยู่เป็นฝูง อาจมากถึง 60 ตัว หากินอยู่ตามป่าโปร่งที่ไม่ไกลน้ำ สถานภาพปัจจุบันเป็นสัตว์ป่าคุ้มครอง ประเภท 2 คือมีความเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ในพื้นที่ธรรมชาติ

ชีวิตกระทั่งได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด ตอนนีเรารู้แล้วว่าเขาแวงม้ามี่พืชที่เป็นอาหารของกระทั่งอยู่อย่างน้อย 88 ชนิด เพราะพวกเราสามารถติดตามศึกษาการเพาะเลี้ยงของฝูงกระทั่งได้ทุกวัน รู้ว่ากระทั่งที่แท้จริงไม่ใช่สัตว์ที่อยู่ป่ารกทึบ แต่ใช้ป่าเป็นที่หลบภัย เวลาหาอาหารกลับชอบป่าโปร่ง”

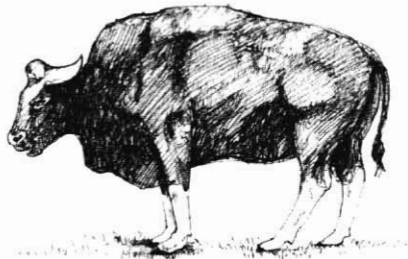
ปี พ.ศ. 2545 โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติแห่งเขาแวงม้ามี่ได้เสร็จสิ้นภารกิจ และส่งมอบพื้นที่คืนให้กับกรมป่าไม้ ป่าที่มีการฟื้นตัวที่นับว่าสมบูรณ์ รกด้วยความหลากหลายทางชีวภาพของพืชพรรณไม้ และยังมีของแถมที่ล้ำค่า คือฝูงกระทั่งกว่า 200 ตัวที่เข้ามาจับจองยึดครองพื้นที่ ในจำนวนนี้เป็นกระทั่งที่เกิดใหม่จากแหล่งหากินเขาแวงม้ามี่รวม 100 ตัว และทุกปีจะมีกระทั่งเกิดใหม่ในอาณาบริเวณเขาแวงม้ามี่ประมาณ 20 ตัว นี่นับเป็นความสำเร็จที่เกินความคาดหมาย ในขณะที่ทีมงานปลูกป่าเปลี่ยนบทบาทมาเป็นกลุ่มอนุรักษ์เขาแวงม้ามี่ เป็นกิจกรรมของชุมชนเสริมความมั่นคงแก่การอนุรักษ์ให้กับทางราชการอีกแรงหนึ่ง

“ผมพูดได้เต็มทีเลยครับ ว่าความสำเร็จของเขาแวงม้ามี่ต้องยกเครดิตให้กับพ่อผู้ใหญ่วิบูลย์” เป็นเสียงยืนยันเดียวกันทั้งจากคุณนิคม และคุณโชคดี “ผมเองถือตัวเองว่าเป็นลูกศิษย์ทางความคิดของพ่อผู้ใหญ่ เขาแวงม้ามี่เป็นหลักฐาน ส่วนตัวผมเองก็เปลี่ยนจากที่เคยทำพืชไร่มาเป็นวนเกษตรอย่างสมบูรณ์แบบ ยังมีชาวบ้านแถวนี้อีกร่วม 10 รายที่ทำวนเกษตรอย่างจริงจังและเห็นผล บ้านผมตอนนี้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องวนเกษตรไปแล้ว ช่วยสานต่อภารกิจในการขยายฐานการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรให้กับพ่อผู้ใหญ่ ทุกวันนี้บ้านผมมีคนมาแวะเวียนดูงาน มาประชุมสัมมนาเป็นประจำ

ดีกว่าของพ่อผู้ใหญ่ชนิดหนึ่งคือมีของแถมได้ดูฝูงกระทิงที่เขาแผงม้า ลึกเข้าไป 9 กิโลเมตร” คุณโชคดีกล่าวทิ้งท้ายอย่างอารมณ์ดี

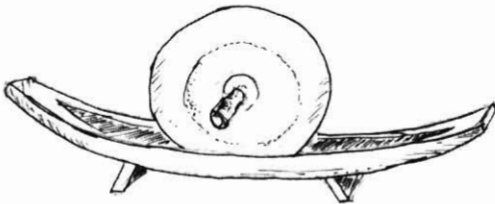
หากแปลงป่าวนเกษตร 9 ไร่ของบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ คือ ประจักษ์พยานของความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมที่ชาวชนบทสามารถ ผืนป่าเล็กๆ และสามารถหาอยู่หากินร่วมกับป่าอย่างมีความสุข ผืนป่าแห่งเขาแผงม้าขนาด 5,000 ไร่ ก็คือประจักษ์พยานของ ความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมที่มนุษย์สามารถผืนป่าขนาดใหญ่ เพื่อ เพิ่มพื้นที่ให้ธรรมชาติได้กลับมามีบทบาท กอบกู้สมดุลย์ทางระบบ นิเวศวิทยาให้กลับคืน

บทที่ 9

สมุนไพรกับการพึ่งตนเอง

ช่วงต้นทศวรรษ 2520 ระบบสาธารณสุขไทยถูกการแพทย์ตะวันตกครอบงำโดยสิ้นเชิง สังคมไทยยังไม่รู้จักคำว่า แพทย์อายุรเวท แพทย์พื้นบ้าน แพทย์ทางเลือก แพทย์องค์รวม สมุนไพร จึงเป็นเรื่องล้าหลังหมดสมัยไร้พื้นที่ในความนึกคิดของสาธารณสุขน บางเวลาสมุนไพรกลายเป็นเรื่องน่าอับอาย เป็นเรื่องหลอกลวงไสยศาสตร์มนตร์ดำ สมุนไพรยังคงมีหลงเหลืออยู่อย่างอ่อนแรงตามวัดวาอาราม และร้านขายยาไทยที่เปิดตัวอย่างสงบเสงี่ยม หากอยู่หากินกับการรับกวาดยาตามชอกมุมของชุมชน

เภสัชกรสุพจน์ อัสวพันธ์ธนกุล หรือที่รู้จักกันในนาม หมอสุพจน์ ผู้ก่อตั้งโครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง* ได้อธิบายช่วงจังหวะของการแจ้งเกิดใหม่อีกครั้งของการแพทย์สมุนไพร

นี้ว่า แม้ในเมืองไทยจะมีการวิจัยทางด้านสรรพคุณของสมุนไพรไทย อยู่บ้าง ตามคณะเภสัชกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยสำคัญ แต่เป็นการ วิจัยเพื่อสกัดตัวยาและศึกษาหาฤทธิ์ทางยาตามกรรมวิธีวิทยาศาสตร์ เป็นงานวิจัยที่ตัดขาดจากองค์ความรู้พื้นบ้าน ตัดขาดจากภูมิปัญญา ดั้งเดิม ด้วยเหตุนี้ การจะนำสมุนไพรมาดัดมกินจึงเป็นเรื่อง เสื่อมเสียอย่างมากในเวลานั้น แต่อย่างไรก็ตาม กระแสการแพทย์ ทางเลือก รวมทั้งการตื่นตัวด้านการรักษาโรคด้วยสมุนไพรได้เกิดขึ้น แล้วในประเทศตะวันตก

สิ่งที่หมอสุพจน์สนใจในเวลานั้นก็คือ การศึกษาภูมิปัญญา การแพทย์โบราณทั้งระบบ เพราะกำลังอ่อนล้าใกล้จะสูญหายตาย จาก และหาหนทางที่จะนำภูมิปัญญานี้กลับมามีชีวิตมีบทบาท มีพื้นที่ในสังคมไทยอย่างมีศักดิ์ศรี “มันยากมากเพราะดูเหมือน มันตายไปหมดแล้ว ไม่รู้จะเริ่มที่ตรงไหนและอย่างไร ท้อแท้หน้า สิ้นหวัง” หมอสุพจน์เล่าถึงบรรยากาศในเวลานั้น หมอสุพจน์ต้อง สอบถามความหาแหล่งความรู้ไปทุกแห่ง “จำได้ว่ารู้จักผู้ใหญ่วิบูลย์ จากพี่ขวัญชัย (รักษาพันธุ์) แนะนำ เจอกันที่บ้านอาจารย์ ส.ศิริรักษ์ พี่ขวัญชัยบอกว่าผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นทายาทของหมอโบราณที่เก่งและมีชื่อเสียง และยังมีตำรับยาเหลือเก็บไว้อยู่” นี่เป็นจุดเริ่มต้น ก่อประกายความหวัง

ปี พ.ศ. 2523 หมอสุพจน์เดินทางไปหาผู้ใหญ่วิบูลย์ถึงบ้าน เป็นครั้งแรกตามคำแนะนำของคุณขวัญชัย รักษาพันธุ์ ถนนแดงที่

- โครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง เริ่มต้นโครงการในปี พ.ศ.2523 ช่วงเริ่มแรกอยู่ภายใต้รม เยาวอุดมดิโกมล คิมทอง นอกจากหมอสุพจน์ ซึ่งทำหน้าที่ด้านการศึกษา ค้นคว้ารวบรวมและจัด ระเบียบข้อมูล ยังมีผู้ร่วมบุกเบิกอีกหลายคน อาทิ รสนา โตสิตระกูล รับผิดชอบด้านการประสาน งานฐานข้อมูลและแหล่งทุนจากต่างประเทศ

เป็นผู้นำในยามแล้ง เป็นโคลนแดงชั้นเหนียวในหน้าฝน คือภาพของถนนทางเข้าบ้านผู้ใหญ่ในเวลานั้น หน้าบ้านผู้ใหญ่มีตู้ใส่ยาของธนาคารยา ที่มงานสาธารณสุขจังหวัดนำมาจัดตั้งไว้เพื่อให้ชาวบ้านมาพึ่งพายามป่วยไข้ “มีแต่ยาฝรั่งไม่มีร่องรอยของสมุนไพรแม้แต่ชนิดเดียว” สร้างความฉงนสงสัยว่าจะมาถูกที่แล้วหรือ กับการจะมาหาความรู้ด้านการแพทย์แผนโบราณ แต่จากการได้แนะนำตัวแลกเปลี่ยนทำความรู้จัก ไม่นานนักหมอสุพจน์รู้ได้ทันทีว่า ได้พบแล้วกับบุคคลที่จะใช้เป็นแหล่งความรู้เรื่องสมุนไพรที่แท้จริง หมอสุพจน์ได้อธิบาย ความรู้สึกในเวลานั้นว่า

1. “สำคัญที่สุดคือผู้ใหญ่วิบูลย์รู้จักต้นไม้ดี ดีมากด้วย เพราะทุกครั้งที่ไปหาผู้ใหญ่ ระหว่างทางผมเดินเด็ดต้นไม้ใบไม้ที่ยังไม่รู้จักเป็นกองใหญ่ ผู้ใหญ่วิบูลย์สามารถแยกแยะและบอกได้เลยว่าเป็นต้นอะไร ใช้ทำอะไร มีประโยชน์และความพิเศษอย่างไร นี่เป็นความรู้ที่สำคัญมาก” หมอสุพจน์ยังยืนยันความพิเศษของผู้ใหญ่วิบูลย์ ทั้งนี้เพราะ งานอนุกรมวิธาน หรือการจำแนกชนิดของพันธุ์พืช คือก้าวสำคัญของการสืบค้นองค์ความรู้ด้านตำรับยาโบราณ ยิ่งผู้ใหญ่วิบูลย์รู้จักต้นไม้ในชื่อท้องถิ่น และยังพอรู้จักชื่อจีนที่จดจำจากพ่อได้บ้าง จึงเป็นเรื่องน่าตื่นเต้นมาก
2. การที่ผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นผู้รักษาและสืบทอดตำรายาของพ่อ ผ่านเรื่องราวจากการได้ติดตามพ่อเข้าป่าเก็บตัวยามาได้ช่วยพ่อปรุงยา และติดตามพ่อเวลาไปรักษาคคนไข้ ทำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์มี

ความรู้และคุ้นเคยในเรื่องตำรับยา ซึ่งหมายถึง ความสามารถในการรู้จักแยกแยะสมุนไพรเป็นรายตัวในตำรับยา รุ้สรรพคุณและหน้าที่ของสมุนไพรแต่ละชนิด รู้แหล่งที่จะไปเก็บตัวยารู้กรรมวิธีและขั้นตอนในการปรุงยา และรู้ถึงสรรพคุณในการรักษา แต่สิ่งที่สำคัญก็คือผู้ใหญ่วิบูลย์รู้ซึ่งถึงวิถีชีวิตและความป่วยไข้ในท้องถิ่นชนบท ด้วยเหตุนี้เองผู้ใหญ่วิบูลย์จึงมีประสบการณ์มากพอที่จะวินิจฉัยขั้นต้นว่ายาแต่ละตำรับมีประโยชน์ต่อยุคปัจจุบันมากน้อยเพียงไร ซึ่งต่อมาท่านได้นำมาทดลองปรุงและใช้จริง และประเมินสรรพคุณจากการตอบรับของผู้ใช้ จนสามารถคืนชีพตำรับยาหลายต่อหลายขนาน ให้ฟื้นกลับมามีบทบาทในชนบท “ที่โดดเด่นที่สุดก็คือ ตำรับยาแก้ปวดหลังปวดเอว ประกอบด้วย โคลสาน โดไม่รู้ล้ม และทองพันชั่ง ซึ่งกินเห็นผลทันตา ชาวบ้านชอบกันมาก ชาวบ้านเป็นกันมาก จากการตรากตรำทำงานหนักในไร่นา”

3. ผู้ใหญ่วิบูลย์มีความจดจำที่ดีเลิศ ถึงประสบการณ์ในการใช้สมุนไพรในละแวกบ้าน ว่าชาวบ้านบ้านไหนเคยป่วยไข้ด้วยโรคอะไร และรอดตายและหายจากความเจ็บป่วยด้วยการใช้สมุนไพรอะไร ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลขั้นต้นที่สำคัญยิ่ง ของการทำงานในยุคบุกเบิกของโครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง “ไม่แปลกที่เอกสารเผยแพร่ชุดแรกๆ ของโครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง จึงอาศัยแหล่งอ้างอิงความรู้จากละแวกบ้านในสนามชัยเขตเป็นส่วนใหญ่ จำได้ว่าเล่มแรกคือ พริกชี้ฟ้าชุบน้ำคาวปลา ก็มีต้นแหล่งจากความรู้และความ

ทรงจำของพี่บูน(ผู้ใหญ่วิบูลย์) ว่ามีการใช้กันจริงในแถวบ้าน
แกมาก่อน”

4. ผู้ใหญ่วิบูลย์มีความชัดเจนและแน่วแน่ในแนวคิดเรื่องการ
พึ่งตนเอง สมุนไพรมีความสำคัญอย่างยิ่งในรายละเอียด
ของวิถีแห่งการพึ่งตนเอง สมุนไพรเป็นทั้งเป้าหมาย และ
กระบวนการนำไปสู่เป้าหมาย สมุนไพรยังเป็นเครื่องมือ
จุดประกายแก่กระแสรับรู้และความตื่นตัวต่อวิถีการ
พึ่งตนเอง “เรื่องแนวคิดการพึ่งตนเองของพี่บูนนี้ชัดมาก
ทำให้เราคุยกันรู้เรื่อง ความชัดเจนของพี่บูนนี้เอง ที่เป็น
ที่มาของชื่อโครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง ที่ก่อตั้ง
โครงการในปี พ.ศ. 2523 อยู่ภายใต้สังกัดของมูลนิธิโกมล
คิมทองในระยะเริ่มต้น ทำหน้าที่ค้นคว้า เผยแพร่ และส่งเสริม
การใช้สมุนไพรให้กลับมามีบทบาทในสังคมไทยอีกครั้ง”

กิจกรรมใน 2-3 ปีแรกของโครงการสมุนไพรเพื่อการ
พึ่งตนเอง คือการศึกษาเก็บข้อมูลการใช้สมุนไพรในหมู่บ้านไทย ทั้ง
ในเมืองและชนบท นำมาวิจัยจัดหมวดหมู่ และสรุปเป็นเอกสาร

หนังสือ รวมตำรายาไทย ในพจนานุกรมสารคาม
ของหมอจันดี เข็มเฉลิม บ.ก., บ.ว.

มูลนิธิโกมล คิมทอง จัดพิมพ์
เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพหมอจันดี
(บิดาของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม)
ณ วัดห้วยหิน ค.เกาะขนุน
อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา
15 มิถุนายน 2523

ผลิตด้วยแทนโรเนียวแบบง่าย ๆ เป็นการนำเสนอข้อมูลสมุนไพร เป็นรายตัว แนะนำสรรพคุณการรักษาโรคจากสมุนไพร โดยอ้างอิง จากประสบการณ์ในชุมชน ใครใช้ ใช้อย่างไร ผลการรักษาเป็น อย่างไร “งานนี้ให้ชาวบ้านเป็นพระเอก” แล้วจึงค้นคว้าสรรพคุณ ทางคลินิกจากการวิจัยทางเภสัชศาสตร์เสริมเพิ่มเติม ทำอยู่ 16 เล่ม หรือสมุนไพร 16 ชนิด แรกๆ หมุนโรเนียวเป็นหลักร้อย แจกกัน ในวงสัมมนา ถวายความรู้แก่พระและชาวบ้าน เอกสารในช่วงต้น พวกนี้แม้จะดูไร้ค่า แต่กลับมีผู้สนใจจำนวนหนึ่ง และมีกระแส ตอบรับที่ดี มีผู้อ่านแจ้งข้อมูลประสบการณ์จริงจากการใช้สมุนไพร มีคำแนะนำและท้วงติงที่มีประโยชน์ ในที่สุด จากยอดพิมพ์โรเนียว ขยับยอดจนเป็นหลักพันฉบับในช่วงท้าย

“สำหรับผม ยืนยันได้ว่า ถ้าไม่มีพี่ผู้ใหญ่วิบูลย์ ก็คงไม่มี โครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง เพราะเวลานั้นต้องการคนรู้จริง ที่สามารถยืนยันประสบการณ์ พวกเราต้องการความมั่นใจทั้งในเรื่อง แหล่งข้อมูลและคุณค่าที่แท้จริงของสมุนไพร เรื่องนี้พี่บั้นมีให้ เป็น เสาหลักเป็นร่มเงาให้ในทางประสบการณ์จริง.....มันเป็นจังหวะที่

วารสารข่าวสารสมุนไพร

ที่จัดพิมพ์ด้วยระบบหมุนโรเนียวในช่วงปี พ.ศ.2524-2525

พอดีกัน พี่บูนกำลังเล็งที่จะรื้อฟื้นการใช้สมุนไพรในชุมชน เป็นการ
 ปักธงเรื่องการพึ่งตนเอง แต่ก็คงไม่ได้จังหวะและไม่รู้จะเริ่มอย่างไร
 ส่วนพวกเราก็กำลังต้องการเริ่มต้นโครงการ มันเสริมกันพอดี เลย
 ได้ร่วมแรงเสริมกันผลักดันให้แจ้งเกิดได้สำเร็จ”

คุณธวัชชัย โตสิตระกูล ทีมงานชุมชนของโครงการ
 สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง ได้ขยายภาพให้ชัดเจน “ผลงานในช่วง
 แรกของโครงการสมุนไพรได้ผลในระดับหนึ่ง แต่ยังจำกัดอยู่มาก
 เพราะเอกสารเผยแพร่ได้น้อย คนไทยไม่ค่อยอ่านหนังสือ แต่
 กระนั้น คุณค่าของสมุนไพรที่นำเสนอออกไปได้รับการตอบรับไม่ใช่น้อย
 สมุนไพรหลายต่อหลายตัวเป็นที่ยอมรับและความรู้ด้านสรรพคุณ
 แพร่หลายมากขึ้น อาทิ ขมิ้นชันกับโรคกระเพาะ ฟ้าทลายใจ
 กับอาการร้อนในและไข้หวัดระยะเริ่มต้น ว่านหางจระเข้กับ
 แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก เป็นพระเอกในยุคนั้น จนแทบทุกบ้าน
 จะต้องมีว่านหางจระเข้ปลูกทิ้งไว้ และยังก่อให้เกิดธุรกิจสมุนไพร
 สำเร็จรูปวางขาย มีคนรวยขึ้นมาจากการขายสมุนไพรไปหลายคน
 จนเกิดเสียงเรียกร้องให้โครงการฯ ทำสมุนไพรสำเร็จรูปที่ได้
 มาตรฐานออกมาบริการ จะให้แต่ละบ้านต้องปลูก แล้วเด็ดมาดม
 ต้มกินกันสดๆ ไม่สะดวก”

นี่เป็นสาเหตุให้โครงการสมุนไพรฯ เริ่มโครงการผลิตยา โดย
 ขอความช่วยเหลือจากผู้ใหญ่วิบูลย์ ตั้งโรงเรียนในพื้นที่หลังบ้าน
 ผู้ใหญ่ ตั้งเครื่องบด ส่งเจ้าหน้าที่โครงการฯ จากกรุงเทพฯ ไปเป็น
 ผู้ผลิต ผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นผู้ดูแลให้คำแนะนำ ผลผลิตของโครงการ
 สมุนไพรฯ ที่ได้มาตรฐานจึงได้เผยแพร่สู่สาธารณชน และในเวลา

เดียวกัน ผู้ใหญ่วิบูลย์ก็เริ่มผลิตยาสมุนไพรของตนเอง เพื่อวางจำหน่ายและเผยแพร่ที่หน้าบ้าน และใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่วิचारเรื่องการศึกษาของตัวเองอีกด้วย

คุณรัชชัยได้เล่าถึงความสำคัญของผู้ใหญ่วิบูลย์ว่า แม้ในการตั้งโรงเรียนเพื่อการผลิต ซึ่งมีรายละเอียดมากมาย สำเร็จได้ด้วยแรงสนับสนุนของผู้ใหญ่ ตั้งแต่การแนะนำแหล่งวัตถุดิบซึ่งต้องใช้ครั้งละจำนวนมาก การเก็บรักษาไม่ให้เสียหาย การทำความสะอาด ฯลฯ เป็นเวลาร่วม 2 ปี ที่มีการผลิตอย่างต่อเนื่องที่บ้านผู้ใหญ่ แต่ก็ต้องเลิกเพราะความไม่สะดวก อีกทั้งสมุนไพรสำเร็จรูปที่มีคุณภาพเริ่มแพร่หลายในตลาด โครงการสมุนไพร ต่อมาได้ปรับเปลี่ยนการทำงาน โดยหันไปส่งงานรณรงค์ด้านสุขภาพของประชาชน และในที่สุดกลายสภาพมาเป็นมูลนิธิสุขภาพไทยในปี พ.ศ. 2538 “พวกเรายังอุ่นใจอยู่ เพราะแม้พวกเราจะหยุดบุกงานด้านสมุนไพร แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์ยังไม่หยุด และไม่เคยหยุด สมุนไพรเป็นทัพหน้าของขบวนการเรียนรู้ที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ใช้นำเสนอเรื่องวณกษตร และการพึ่งตนเองตลอดมาไม่เคยเปลี่ยน รวมทั้งมีการพัฒนาตำรับยาสมุนไพรอย่างต่อเนื่อง ไม่เคยหยุด ทำกันทุกเสาร์อาทิตย์สิ้นเดือน จะเป็นที่รู้จักว่าทุกวันเสาร์อาทิตย์สิ้นเดือนจะมีของดีที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์”

คุณรัชชัยได้เล่าประสบการณ์ที่ได้ร่วมงานกับผู้ใหญ่วิบูลย์ว่า “งานของพวกเราส่วนหนึ่งก็คือการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ พาผู้ใหญ่วิบูลย์ไปเป็นวิทยากรต่างถิ่น หรือพาชาวบ้านไปดูงานบ้านผู้ใหญ่ สมุนไพรจึงเป็นทั้งเครื่องมือและเนื้อหาในการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดที่ดีเยี่ยม บางครั้งพาชาวบ้านนั่งรถตะลอนมานับ 10 ชั่วโมง

เพื่อมาดูงานบ้านผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่วิบูลย์รู้ว่าคงปวดเมื่อยมาเต็มที จึงต้มน้ำสมุนไพรโคคลานรอกทำ พอชาวบ้านได้ดื่มก็ต้องตื่นเต้นกับสรรพคุณของยาต้มโคคลาน นำไปสู่การเรียนรู้ ค้นหาพันธุ์ต้นโคคลานนำกลับไปปลูก แล้วตามมาด้วยเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรและความหลากหลายของพันธุ์พืช..... เวลาผู้ใหญ่เดินทางไปเป็นวิทยากร ก็มักจะไปสืบค้นตำรับยา หาพันธุ์ไม้ใหม่ๆ ดิดมือกลับบ้าน จนเป็นที่รู้กันว่า ทุกครั้งที่เดินทางไปต่างถิ่น ต้องมีพันธุ์ไม้ใหม่ๆ อย่างน้อย 1 ชนิดกลับบ้านเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ เวลาที่หน่วยงานหรือชุมชนไหนจัดกิจกรรมขึ้นเขาเดินป่าศึกษาสมุนไพรไม่ว่าจะจัดกันไกลขนาดไหน ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่เคยไม่ว่าง”

เกษียรหญิงสุภาภรณ์ ปิตินทร หรือที่รู้จักกันในนามหมอต่อม แห่งโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งเป็นทัพบกการณรงค์เพื่อการพึ่งตนเองด้านยาในระดับประเทศ (สำหรับโรคพื้นฐาน) ในฐานะที่เป็นสถานพยาบาลที่มีแผนกสมุนไพรไทยในการรักษาโรค เป็นผู้ผลิตและทำการตลาดยาสมุนไพรที่ได้มาตรฐานในระดับแถวหน้าของสังคมไทย หมอต่อมได้ย้อนถึงการเริ่มต้นกิจการด้านสมุนไพรของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร แม้จะอิงแนวคิดและแรงบันดาลใจจากหมอสุพจน์และโครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง ไม่ได้พึ่งพิงผู้ใหญ่วิบูลย์โดยตรง แต่ก็รู้ว่าเบื้องลึกแล้ว งานสมุนไพรในยุคแรกของประเทศอาศัยคุณูปการจากผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ต่อมาเมื่อเริ่มงาน ต้องมีการรณรงค์

อภัยภูเบศร

ทำความเข้าใจเรื่องสมุนไพรในระดับชุมชน ก็ต้องอาศัยผู้ใหญ่วิบูลย์ เป็นวิทยากรและพาชาวบ้านไปดูของจริงที่บ้านผู้ใหญ่ “แรกๆ ไม่มีงบประมาณเลย เรียนพ่อผู้ใหญ่ไป บอกว่าไม่เป็นไร มาเถิด แล้ว พ่อผู้ใหญ่มีต้มข้าวต้มเลี้ยง” หมอต่อมเล่าถึงความประทับใจ

หมอต่อมได้สรุปความสำคัญของผู้ใหญ่วิบูลย์อย่างน่าสนใจว่า “พ่อผู้ใหญ่เป็นเสมือนโรงงานผลิตแนวคิด วนเกษตรเป็นนวัตกรรมทางความคิดที่สำคัญที่สุดโดยมีเรื่องยาสมุนไพรเป็นส่วนสำคัญสำหรับในเรื่องสมุนไพรพ่อผู้ใหญ่มีความชัดเจนอยู่ 2 เรื่องคือ 1.ชัดเจนทั้งด้านแนวคิดเรื่องการพึ่งตนเอง และ 2.ชัดเจนทั้งองค์ความรู้และประสบการณ์จริงด้านการใช้สมุนไพรรักษาโรคจากชุมชนในอดีต ความชัดเจนทั้ง 2 ประการนี้เสริมให้สามารถนำความรู้ด้านสมุนไพรกลับมามีบทบาททางสาธารณสุขในระดับชุมชน และนำไปสู่วิถีการพึ่งตนเองได้อย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน”

หมอต่อมยังได้กล่าวถึงบทบาทของผู้ใหญ่วิบูลย์ในการส่งเสริมสมุนไพรไทย โดยสรุปเป็นประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

- “- พ่อผู้ใหญ่สร้างความเชื่อมั่นต่อภูมิปัญญาไทย ด้วยองค์ความรู้ด้านสมุนไพรที่ผ่านประสบการณ์จริงจากชุมชนในอดีต สามารถนำเสนอประโยชน์ของสมุนไพรอย่างเป็นรูปธรรม และสัมผัสรับรู้และใช้รักษาได้จริง
- พ่อผู้ใหญ่เป็นผู้ให้ ให้ความรู้ด้านสมุนไพรอย่างไม่หวง ให้นำหนักการเผยแพร่ความรู้มากกว่าการแสวงหาประโยชน์เข้าตน แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับวิถีแห่งเภสัชศาสตร์สมัยใหม่ที่เน้นธุรกิจ เน้นการสร้างผลกำไรจากการเอาเปรียบกันในวิชาชีพ

- พ่อผู้ใหญ่นี้มีความเป็นครู ให้เวลาและความอดทนในการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านสมุนไพรอย่างรอบด้านในทุกมิติ จนสามารถนำไปใช้ได้จริงในทางปฏิบัติ
- พ่อผู้ใหญ่คือผู้สืบทอดและพัฒนาตำรับยาที่สำคัญยิ่ง มีการรวมกลุ่มศึกษาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วม ทดลองปรุงยา แจกจ่ายใช้จริง สรุปประเมินผลการใช้ นำไปสู่การพัฒนาตำรับยา จนได้ตำรับยาที่สามารถนำมาผลิตเพื่อใช้จริง รวมทั้งผลิตเป็นสินค้าเพื่อจำหน่าย เป็นการสืบสานองค์ความรู้ด้านตำรับยาที่ได้ครบวงจรอย่างสมบูรณ์
- พ่อผู้ใหญ่คือผู้สร้างและผลักดันกระแสของการฟิตตนเองที่เป็นจริง โดยเฉพาะเรื่องยารักษาโรค หนึ่งในปัจจัยสี่ที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต เป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญที่ก่อแนวคิดเรื่องการฟิตตนเองด้านยาในระดับประเทศ จนถูกบรรจุอยู่ในนโยบายสาธารณสุขของประเทศ เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับภูมิปัญญาไทยด้านสมุนไพร
- พ่อผู้ใหญ่เป็นผู้จุดประกายกระแสการอนุรักษ์ ให้ชุมชนตื่นตัวในเรื่องคุณค่าของความหลากหลายทางพันธุกรรม มองเห็นประโยชน์และรู้สึกหวงแหน ตลอดจนร่วมกันคิดหาวิธีการในการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายอย่างยั่งยืน”

หมอด้อยมได้ยกตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมที่ค่อนข้างจะโดดเด่นก็คือ ตำรับยาน้ำมันพุทธรักษา* ซึ่งเป็นตำรับยาที่ปรุงจากหัวว่านนับสิบชนิด สกัดโดยการเคี่ยวในน้ำมันเป็นเวลาข้ามวันข้ามคืน

* ผู้ใหญ่วิบูลย์ไปได้ตำรับยานี้จาก พระอาจารย์จรณี แห่งวัดประชาชุมพล อ.กุตชุม จ.ยโสธร

กิจกรรมนี้ต้องอาศัยกำลังของผู้คนจำนวนมาก ในการรวบรวมหัว
ว่าน ทำความสะอาด เตรียมการมากมาย ก่อนที่จะตั้งไฟนำว่านลง
เคี้ยวในน้ำมันก้นยาวนาน มีการนิมนต์พระมาสวดพระสัฏกัตวา 108
จบในระหว่างการปรุงยา หรืออีกตำรับที่น่าสนใจคือยาเขียวใหญ่ ที่
ต้องใช้ใบไม้ 50 ชนิด รวมกับแก่น ดอก ผลอีก 20 ชนิด คือต้องหา
เก็บกันทั้งป่าว่าจะครบ ดังนั้นเวลาจะปรุงยาแต่ละครั้งจึงนับเป็น
มหกรรมระดับชุมชนที่ทั้งชุมชนรับรู้และเข้าร่วม เป็นการสร้าง
เงื่อนไขของการมีส่วนร่วม ในการเรียนรู้อย่างมีนัยสำคัญ จนกลายเป็น
พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์และมีความหมาย หมอต่อมอธิบายว่า ปกติ
แล้วพืชสกุลว่านจะมีสรรพคุณทางยาที่เด่นชัด ในการลดอาการ
อักเสบฆ่าเชื้อ มีสรรพคุณในการรักษาแผล ลดอาการชาบวม แต่
กระบวนการการเรียนรู้และมีส่วนร่วมทางสังคมกลับมีคุณค่ายิ่งกว่า
และยังเป็นการจุดเชื้อไฟแห่งการอนุรักษ์และสร้างกระแสการรับรู้เรื่อง
ความหลากหลายทางชีวภาพในระดับชุมชนที่ชัดเจน

หมอสุพจน์ได้ย้อนคิดทบทวนความเป็นไป กว่า 2
ทศวรรษที่สมุนไพรรเริ่มเป็นที่ยอมรับ เป็นส่วนหนึ่งที่จำเป็นในชีวิต
ประจำวันของผู้คน ก่อกระแสจนหน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่ส่งเสริม
สนับสนุนอย่างเป็นตัวเป็นตน และที่สำคัญ กิจกรรมและองค์ความรู้
ด้านสมุนไพรรไทยได้สร้างกระแสเงินตราหมุนเวียนภายในประเทศ
นับร้อยนับพันล้านในแต่ละปี เป็นการลดการพึ่งพิงด้านสาธารณสุข
จากต่างชาติ “คงพูดไม่ได้ว่าผู้ใหญ่วิบูลย์คือผู้จุดกระแส เพราะ
กระแสสมุนไพรรนี้ก่อตัวอยู่ก่อนแล้วในประเทศทางตะวันตก อย่างไรก็ตาม
ก็ตามกระแสนี้ก็กำลังจะเข้ามาในประเทศไทย ช้าหรือเร็วเท่านั้น
มันเป็นจังหวะที่กระแสนี้กำลังก่อตัว ต้องยอมรับว่าผู้ใหญ่วิบูลย์มีส่วน
อย่างสำคัญในจังหวะนี้ อยู่ร่วมการก่อตัวของกระแสนี้พอดี”

บทที่ 10

งานนโยบาย: ภารกิจที่ปลายขอบฟ้า

ผู้ใหญ่วิบูลย์นับเป็นปัญญาชนจากชนบทคนแรกๆ ที่สามารถเปิดพื้นที่ทางสังคม นำเสนอวาทะกรรมเรื่องการพึ่งตนเอง ตั้งแต่ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2530 ซึ่งกลายเป็นประเด็นที่มีถกเถียงกันในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะในหมู่นักวิชาการและปัญญาชนในเมือง มีทั้งผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย นักวิชาการที่เห็นแย้งได้เสียดสีผู้ใหญ่วิบูลย์ว่า “จะมีคนไทยจำนวนหนึ่งต้องงูไขว้ไม่ทันแล้ว” กระแสโต้แย้งทางความคิดในช่วงเวลาดังกล่าว ได้ชักนำให้ผู้สนใจไปศึกษาของจริงกันถึงที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ ซึ่งมีทั้งนายแพทย์ ข้าราชการ นักวิชาการใส่ใจในปัญหาของชนบทไทย เพื่อไปดูป่า 9 ไร่และความเป็นไปได้ในการพึ่งตนเองที่ผู้ใหญ่ได้นำเสนอ การพบปะเสวนาได้สร้างสัมพันธภาพและความยอมรับจากผู้นำทางสติปัญญาของสังคม

ไทยจำนวนหนึ่ง ดังอาทิ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล อ.โฆสิต บัณฑิตวิทยาลัย โดยเฉพาะอ.โฆสิตได้ชักนำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ มีโอกาสนำเสนอและแลกเปลี่ยนความคิดกับคณะทำงานของคณะกรรมการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติ ในช่วงเวลาที่กำลังร่างแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8

โอกาสที่ได้ขึ้นไปสู่เวทีและแวดวงของผู้มีบทบาทในการกำหนดนโยบายของรัฐ ทำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เรียนรู้และมองเห็นโอกาสที่ภาคชนบทจะมีปากมีเสียงและมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายของรัฐ ไม่ใช่ชาวชนบทซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศจะเป็นเพียงผู้รองรับสนองนโยบายแต่ฝ่ายเดียว “ช่วงปี 2535 ท่าทีของพี่บ๊นอ่อนลง จากยุคต้นๆ ที่นำเสนอเรื่องการพึ่งตนเอง ที่เคยมีทัศนะว่า ‘ต่อไปชาวนาปลูกข้าวไว้กินเอง ไม่ต้องขายให้มันมายกมือกราบขอซื้อข้าวกิน’ ช่วงหลังพี่บ๊นก็ยอมลดความแข็งกร้าวลง ‘ต้องเข้าไปช่วยคนดีๆ เขาทำงาน ต้องทำงานกับระบบบ้าง ไม่ใช่ด่าระบบอย่างเดียว’ ผู้ใหญ่วิบูลย์เริ่มเปลี่ยนความคิด” ผู้ใกล้ชิดและช่วยงานผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เล่าถึงความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่เครือข่ายผู้นำภาคชนบทเริ่มมีบทบาทและเข้มแข็งขึ้น มีการประสานติดต่อกันระหว่างเครือข่ายต่างพื้นที่ และในหลายพื้นที่สามารถรวมตัวกันเพื่อจัดการฐานทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนของตนเอง ชนบทจึงก่อรูปเป็นกลุ่มพลังทางสังคม เป็นฐานคะแนนเสียงนักรการเมืองต้องให้ความสำคัญ

ปี พ.ศ. 2535 ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เข้าไปมีส่วนร่วมงานด้านนโยบาย เมื่อ อ.โฆสิต ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงเกษตรฯ ในยุครัฐบาลอานันท์ ปันยารชุน ปี พ.ศ.2536 เมื่อมีการเลือกตั้งหลังยุค

รชช. และพลเอกสุจินดา คราประยูร ได้เป็นนายกรัฐมนตรีและกำลังจัดตั้งคณะรัฐมนตรี ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้รับการทาบทามให้เป็นที่ปรึกษา นายกรัฐมนตรีด้านการเกษตร พร้อมๆ กับพ่อบัวศรี ศรีสูง ผู้นำชาวบ้านจากภาคอีสาน “เวลานั้นเพื่อนๆ ทั้งในวงวิชาการและนักพัฒนาองค์กรเอกชนไม่มีใครเห็นด้วย ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงต้องคิดหนัก และในที่สุดผู้ใหญ่ตัดสินใจรับ เหตุผลของผู้ใหญ่ก็คือ ตั้งใจจะเข้าไปทำเรื่องเดียว คือเข้าไปเอากองทุนพัฒนาชนบทออกจากระบบราชการ เงินเป็นพันๆ ล้านในเวลานั้นควรทำประโยชน์ให้มากที่สุดกับชาวบ้าน ส่วนพ่อบัวศรีก็คิดคล้ายๆ กัน บอกว่าอยากได้ลูกเสือก็ต้องเข้าถ้าเสือ” นี่เป็นก้าวแรกของผู้ใหญ่วิบูลย์กับบทบาทอย่างเป็นทางการในการกิจที่ต้องไปข้องเกี่ยวกับการเมืองระดับบน แต่นับว่าเป็นการตัดสินใจที่เปลืองตัว เพราะรัฐบาลชุดนี้อายุสั้นนิดเดียว โดยที่คณะที่ปรึกษานายกฯ ที่ได้รับการแต่งตั้งยังไม่ทันได้เริ่มงาน แม้แต่การประชุมครั้งแรกก็ยังไม่ทันได้นัดหมาย “งานนี้ผู้ใหญ่โดนด่าข้ามปี” คุณวิจิต นันทสุวรรณเล่าถึงวันหลงในยุคนั้น

ที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ ยังมีเหตุการณ์สำคัญที่ต้องบันทึกก็คือ

ปี พ.ศ. 2535 เดือนพฤษภาคม พลเอกสุจินดา คราประยูร นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น เดินทางไปเยือนถึงบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ หลังจากผู้ใหญ่รับเป็นที่ปรึกษานายกรัฐมนตรีแล้ว

ปี พ.ศ. 2539 นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น เดินทางไปเยือนผู้ใหญ่วิบูลย์ถึงที่บ้าน

ปี พ.ศ. 2541 เดือนมีนาคม พลตรีสนั่น ขจรประศาสน์ ในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เดินทางไปเยือนผู้ใหญ่วิบูลย์ที่บ้าน

ปี พ.ศ. 2541 เดือนกรกฎาคม นายชุมพล ศิลปอาชา ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เดินทางไปเยือนผู้ใหญ่วิบูลย์ที่บ้าน

ปี พ.ศ. 2541 เดือนธันวาคม พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก มาเยือนผู้ใหญ่วิบูลย์ที่บ้านห้วยหิน

ปี พ.ศ. 2550 เดือนพฤษภาคม พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ อดีตนายกรัฐมนตรี เดินทางไปเยือนผู้ใหญ่วิบูลย์ที่บ้าน

การมาเยือนของผู้นำทางการเมืองระดับสูง ทำให้ผู้ใหญ่วิบูลย์ กลายเป็นเป้าสายตาของสาธารณชน แต่ที่แน่ๆ ก็คือ ความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ ทำให้สถานภาพของผู้ใหญ่วิบูลย์เปลี่ยนแปลงไปด้วยหลากหลายมุมมอง “ตอน(พลเอก)สุจินดา มาบ้านผู้ใหญ่ ได้ยืนยันว่าข้าราชการในอำเภอดึงกับมีน ต้องเปลี่ยนท่าทีกับผู้ใหญ่วิบูลย์ ชนิดที่ต้อง u-turn กันแทบไม่ทัน” แต่สำหรับสังคมทั่วไป ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้กลายเป็นผู้นำชนบทไทยที่ทางการยอมรับ หรือผู้ใหญ่วิบูลย์กลายเป็นหมอกเบี่ยงทางการเมืองที่ถูกใช้เพื่อสร้างภาพลักษณ์ หรือผู้ใหญ่วิบูลย์คือความหวังที่ภาคชนบทจะมีตัวแทนเป็นปากเป็นเสียงในเวทีการเมืองระดับชาติ หรือผู้ใหญ่วิบูลย์ กลายเป็นตราประทับจากภาคชนบทที่การเมืองไทยใช้เป็นเครื่องมือ

ปี พ.ศ. 2539 ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นวุฒิสมาชิก เป็นตัวแทนของประชาชนในชนบทในวุฒิสภา ซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีอายุ 4 ปี (พ.ศ. 2539-2543) สิ่งเปลี่ยนแปลงมากที่สุดของชีวิตผู้ใหญ่อีกคือ ต้องใส่ชุดสูทไปประชุมสัปดาห์ละหลายวัน มีคุณวิชิต นันทสุวรรณ เพื่อนร่วมกิจกรรมชุมชนจากมูลนิธิหมู่บ้าน เป็นเลขานุการประจำตัว ช่วยงานด้านเอกสารและระบบข้อมูล มีคุณครรชิต เข็มเฉลิม บุตรชายเป็นสารทึประจำ ในรถกระบะสีแดงเก๋ๆ มีสติ๊กเกอร์ตัวโตติดว่า **วนเกษตร** อยู่หน้ารถ นับเป็นสิ่งแปลกแยกของลานจอดรถในรัฐสภายุคนั้น สำนักงานของมูลนิธิหมู่บ้านซึ่งเป็นทาวน์เฮ้าส์ในซอยวิภาวดี 2 กลายมาเป็นทั้งที่พักในกรุงเทพฯ เป็นสำนักงานและจุดนัดพบประชุมหารือ “ผมว่าบรรยากาศที่มูลนิธิหมู่บ้านมันคล้ายสมัยชมรมนักพัฒนา เพราะที่นี้เป็นที่ชุมนุมของผู้นำท้องถิ่นจากทุกภาคเวลาเข้ามาทำธุระในกรุง ผู้ใหญ่ได้สนทนาแลกเปลี่ยนข่าวสารความคิดกันทุกครั้ง”

ทั้งคุณวิชิตและคุณครรชิต คือผู้ที่รับรู้เรื่องราวในรัฐสภาจากผู้ใหญ่วิบูลย์มากที่สุด ส่วนใหญ่แล้วมีแต่เสียงบ่นถึงความผิดหวังเชิง นำเปื้อน “บ่อยครั้งที่ผู้ใหญ่หลุดตัวตอนที่แท้จริงออกมา ‘ไอ้ห.. คุยกันไม่รู้เรื่องสักทีคิดแต่เรื่องรักษาอำนาจตัวเอง”’ แต่ผู้ใหญ่มักไม่ยอมเล่ารายละเอียด เก็บความอึดอัดไว้คนเดียว ผมว่าตำแหน่ง สว. นี้ผู้ใหญ่ต้องใช้ความอดทนอย่างมาก แกมีเป้าหมายอยู่ในใจ เพราะอย่างน้อย การที่มีพวกเราอยู่ในสภามันมีประโยชน์ รู้ความเคลื่อนไหวใน” คุณวิชิตเล่าถึงบรรยากาศการทำงาน สว. บทบาทของผู้ใหญ่วิบูลย์ที่ไม่อาจมองข้ามก็คือ โอกาสที่สามารถเข้าถึงเอกสารข้อมูลสำคัญๆ เพื่อรักษาประโยชน์ของผู้คนในชนบท

ผู้ใหญ่ยังเป็นคนที่กล้าเสนอแย้งอย่างตรงไปตรงมาแต่ด้วยวิธีที่
นิ่มนวล นโยบายไหนที่ไม่เห็นด้วย หรือเป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติ
ผู้ใหญ่วิบูลย์จะแย้งโดยไม่ลังเล พร้อมกับนำเสนอข้อมูลในอีกด้าน
หนึ่งของผู้คนระดับล่างที่ฝ่ายนิติบัญญัติไม่ค่อยสนใจรับรู้ แต่การ
ผลักดันนโยบายที่จะเกิดประโยชน์ต่อคนชนบทส่วนใหญ่ นั้นเป็นสิ่งที่
ทำได้ยากยิ่ง เรื่องที่น่าผิดหวังที่สุดของผู้ใหญ่ก็คือ ความล้มเหลว
ในการผลักดัน พรบ. ป่าชุมชน ซึ่งโดยเนื้อหาสอดคล้องกับแนวคิด
วนเกษตร

ในช่วงที่เป็น สว. ผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นกรรมาธิการการเกษตรและ
สหกรณ์ ผลงานชิ้นสำคัญในขณะนั้นก็คือ การเสนอแปรญัตติเพื่อจัด
ทำรายงานการศึกษาในหัวเรื่อง แนวทางการพัฒนาเกษตรกรราย
ย่อยในพื้นที่ชนบท รายงานฉบับนี้นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์
ของสถาบันนิติบัญญัติแห่งชาติ ที่เปิดพื้นที่ให้กับชีวิตและความเป็น
อยู่ของเกษตรกรรายย่อยได้เข้าอยู่ในสารบบของรายงานการศึกษา
ในรัฐสภา เพราะที่ผ่านมาแม้การศึกษาในเชิงมหภาค ที่ชีวิตผู้คน
ในชนบทเป็นเพียงตัวเลขทางสถิติ ไร่ซึ่งชีวิตและเลือดเนื้อ รายงาน
ของผู้ใหญ่วิบูลย์ฉบับนี้เมื่อตีพิมพ์เสร็จ ได้เป็นที่สนใจและถกถามหา
อย่างมา โดยเฉพาะในหน่วยงานภาครัฐแทบทุกหน่วยที่ต้อง
เกี่ยวข้องกับนโยบายชนบท “เพียง 3 วันรายงานฉบับนี้หมดเกลี้ยง
พิมพ์มาตั้งพันเล่ม นี่เป็นเรื่องแปลกเพราะรายงานฉบับอื่นกองเหลือ
กันเต็มห้อง” คุณวิชิต นันทสุวรรณ เลขานุการประจำตัว สว. ผู้ใหญ่
วิบูลย์เล่าความหลัง แต่อย่างไรก็ตาม รายงานฉบับดังกล่าวนี้แม้จะ
มีหน่วยงานภาครัฐถามหากันมากเพียงไร แต่ก็ยังเป็นเพียงเอกสาร
ที่สุดแล้วก็จะจบอยู่ในชั้นกองเอกสาร ไม่มีผลอะไรในทางปฏิบัติ เคย

สอบถามไปตามหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ก็ได้คำตอบที่ผู้ใหญ่ไม่แปลกใจเลย “ก็ดี..... เราก็อายุอยู่แล้ว!”

บทสรุปจากการเป็นวุฒิสมาชิกในสภา คือความไม่สามารถในการผลักดันนโยบายที่เอื้อประโยชน์ต่อภาคชนบทได้อย่างแท้จริง เมื่อกระแสทุนในกลุ่มการเมืองครอบงำและมีพลังกำลังเหนือสามัญสำนึก หลายต่อหลายครั้งที่การไล่ให้ทันสมัยที่ระบบทุนใหญ่ข้ามชาติเข้าฉกชิงทรัพยากรของชนบทก็ทำเอาเหนื่อยแล้ว ดังกรณีทรัพยากรน้ำของผืนดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถูกระบบทุนครอบครองไปเกือบจะหมดทุกหยาดหยดแล้ว “มีอย่างที่ไหน ถ้าดีความตามกฎหมายอย่างถึงที่สุดแล้ว น้ำที่ตกลงมาขณะลอยอยู่บนฟ้าเป็นของทุกคน แต่เมื่อตกถึงดินแล้วไหลลงอ่าง เป็นของบริษัทที่รับสัมปทาน ประชาชนไม่มีสิทธิใช้ ต้องจ่ายเท่ากับที่โรงงานอุตสาหกรรมจ่าย ชาวบ้านปลูกผักรอบอ่างเก็บน้ำ ไม่สามารถตักน้ำในอ่างขึ้นมารดผัก กฎหมายฉบับนี้มีไว้ก็เพื่อรองรับการบริหารจัดการน้ำในธรรมชาติทั้งหมดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อป้อนนิคมอุตสาหกรรม” นี่คือความจริงที่เกิดขึ้นด้วยผลของกฎหมายจัดการทรัพยากรที่ตราขึ้นมาเพื่อประโยชน์ของธุรกิจข้ามชาติ และกฎหมายพวกนี้หลายต่อหลายฉบับที่ผ่านสภา โดยที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้แต่เฝ้าดูอย่างเจ็บปวด แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์ก็ยังยืนยันว่า ต้องมีคนอยู่ในสภาเฝ้าดูเพื่อให้รู้เท่าทัน

หลังปี พ.ศ. 2540 เมื่อมีความเคลื่อนไหวทางการเมืองครั้งสำคัญของกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ที่ยื่นจดทะเบียนก่อตั้งพรรคการเมืองใหม่ ที่มาพร้อมกับการประกาศนโยบายคิดใหม่ทำใหม่ มีการเปิดพื้นที่เชื้อเชิญนักกิจกรรมทางสังคมเข้าร่วมร่างนโยบายพรรค ผู้ใหญ่

วิบูลย์ถูกชักชวนโดยเพื่อนพ้องในกลุ่มนักพัฒนาจากองค์กรเอกชนที่เคยร่วมงานกันมา นี่เป็นโอกาสที่หาได้ยาก เพราะแทนที่จะต้องไปผลักดันนโยบายในรัฐสภาซึ่งจากบทเรียนที่ผ่านมาั้นแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย แต่ครั้งนี้เป็นการทำงานนอกสภา นำความผันทั้งหมดไปบรรจุลงไว้ในนโยบายของพรรคตั้งแต่การเริ่มต้นก่อตั้ง ให้กลไกของพรรคที่มีแนวโน้มจะชนะการเลือกตั้งเข้าไปขับเคลื่อน ด้วยเหตุนี้แนวคิดเรื่องการพึ่งตนเอง เรื่องวนเกษตร เรื่องวิสาหกิจชุมชน และอีกมากมายได้ถูกบรรจุไว้ในนโยบายของพรรค และยังเป็นนโยบายที่ถูกนำเสนอสู่รัฐสภา และผ่านการรับรองให้สามารถบริหารราชการแผ่นดินจากเสียงข้างมากในรัฐสภาเสียด้วย

แต่อีกนั้นแหละ นโยบายก็เป็นเพียงตัวอักษรที่เรียงกันอย่างสวยหรู คล้ายๆ กับผักชีที่ประดับหน้าเท่านั้น และที่ซ้ำร้ายนโยบายที่สร้างสรรค์โดยนักเคลื่อนไหวทางสังคมกลุ่มนี้ ถูกแปรเจตนาที่แท้จริงนำไปใช้เป็นกลยุทธ์ดึงงบประมาณออกจากระบบราชการ เข้าสู่โครงสร้างการบริหารจัดการอย่างใหม่ที่นักการเมืองควบคุมได้โดยตรง ประโยชน์ที่ลงสู่ประชาชนระดับท้องถิ่นรากหญ้านั้นมีอยู่จริง แต่สัดส่วนที่แท้จริงมีเท่าใดต้องเฝ้ามองอย่างไม่ต้องกระพริบตา แต่ที่แน่ๆ ก็คือ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นการเสริมสร้างนโยบายประชานิยมให้ทรงพลัง ด้วยเหตุนี้เอง นโยบายที่สร้างสรรค์โดยกลุ่มนักเคลื่อนไหวในช่วงก่อตั้งพรรค ได้กลายเป็นเครื่องมือที่ดูคดเข้มนิยมจากชนบทรากหญ้าในหลายต่อหลายท้องที่ กลุ่มทุนการเมืองที่ไม่เคยรู้สึกคุ้นกับความทุกข์ยากของชนบท จึงแปลงโฉมมาเป็นตัวแทนความหวังอันบรรเจิดของชนบทรากหญ้า นี่นับเป็นความสำเร็จอย่างน่าอัศจรรย์ของนักเคลื่อนไหวทางสังคม แต่น่าเสียดายที่

ผลลัพธ์เป็นคนละเป้าหมาย และความสำเร็จนี้
ยังได้พัฒนาไปเป็นความขัดแย้งทางการเมือง
ระดับชาติที่ซับซ้อนและไร้ทางออกในเวลาต่อมา

แม้ว่าผู้ใหญ่วิบูลย์จะไม่ได้ยืนอยู่ในแถว
หน้าของการขับเคลื่อนดังกล่าว แต่ได้เข้าร่วม
เสวนาและเสนอแนวคิดเพื่อประโยชน์ของชนบทเป็นหลัก แต่ความ
แตกแยกทางการเมืองที่ตามมากับนโยบายประชานิยม ผู้ใหญ่วิบูลย์
ก็หนีไม่พ้นที่ต้องถูกตั้งคำถามถึงจุดยืน ทั้งต่อหน้าและลับหลังตาม
ธรรมชาติของสังคมไทย ทั้งนี้เพราะว่า เลี้ยวหนึ่งของโครงการตาม
นโยบายประชานิยมผ่านเข้ามาที่บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ นั่นคือโครงการ
พักชำระหนี้ของ ธกส. “จริงๆ แล้วพ่อผู้ใหญ่ไม่เห็นด้วยเลยกับ
นโยบายนี้ เพราะมันไม่ได้พัฒนาการเรียนรู้ของชาวบ้านเลย ไม่ยก
ระดับสติปัญญา และยังไม่ได้แก้ปัญหาด้วย แต่พวกเราสรุปกันให้รับ
โครงการนี้ เพราะมันพร้อมทุกอย่าง มีงบประมาณพร้อม มีผู้คน
พร้อมที่จัดเตรียมมาให้ฝึกอบรม สถานที่ก็พร้อม และหลักสูตรการ
ฝึกอบรมก็คิดเตรียมไว้นานแล้ว ยังไม่ได้มีโอกาสใช้จริงสักที ก็เลย
รับ” เป็นคำบอกเล่าของผู้ปฏิบัติงานด้านการอบรมของผู้ใหญ่ ซึ่งได้
นำหลักสูตรการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองที่พัฒนาขึ้นมาเป็น 3 ขั้นตอน
5 หัวเรื่อง และ 3 แผน หรือกระบวนการเรียนรู้ 3-5-3* มาใช้เป็น
ครั้งแรก และได้ผลที่น่าพอใจ

ปี พ.ศ. 2549 ในรัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ผู้ใหญ่
วิบูลย์ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ หรือ สนช.

* มีรายละเอียดอยู่ในบทที่ 7 หน้า 125-127

ซึ่งทำหน้าที่ด้านนิติบัญญัติในช่วงเวลาของรัฐบาลรักษาการณ สนช. ไม่ค่อยมีบทบาทมากนัก และที่สำคัญผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่แข็งแรงเหมือนเดิม เริ่มมีอาการป่วยด้วยโรคความดันโลหิตสูง จนล้มป่วยด้วยอาการอัมพฤกษ์ชนิดชั่วคราวถึง 2 ครั้ง มีครั้งหนึ่งอาการป่วยของผู้ใหญ่ฯ กำเริบบนเครื่องบินขณะกลับจากราชการทางใต้

ยังมีอีกภารกิจหนึ่งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยก็คือ คณะกรรมการผู้นำชุมชนแห่งชาติ ซึ่งประกาศแต่งตั้งตั้งตั้งแต่ปี พ.ศ.2548 คณะกรรมการชุดนี้รู้จักกันในชื่อที่ไม่เป็นทางการว่า 'สภาผู้นำชุมชน' ประกอบด้วยผู้นำชุมชน 50 คนจากทั่วประเทศ ซึ่งรวมทั้งผู้ใหญ่วิบูลย์ด้วย ทำหน้าที่ผลิตนโยบายเพื่อนำเสนอต่อรัฐบาลให้พิจารณา และหนึ่งในนโยบายสำคัญที่มีการขับเคลื่อนอย่างเป็นทางการก็คือ **โครงการปลูกต้นไม้ใช้หนี้** ซึ่งก็คือชุดความคิดเรื่องวนเกษตรของผู้ใหญ่วิบูลย์นั่นเอง โดยนำเนื้อหาดวนเกษตรทั้งหมดมาปิดเป้าเปลี่ยนชื่อให้ดูแปลกเท่านั้น โดยมีผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นประธานที่ปรึกษา โครงการนี้ได้รับการอนุมัติตั้งแต่ยุครัฐบาลทักษิณ เมื่อเข้าสู่รัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ โครงการปลูกต้นไม้ใช้หนี้ได้กลายมาเป็นวาระแห่งชาติ เป็นเรื่องสำคัญเร่งด่วนที่ต้องดำเนินการให้แล้วเสร็จ โดยมี 42,000 ครัวเรือนเข้าร่วมนำร่องจากทั่วประเทศ โดยแต่ละครัวเรือนจะกันพื้นที่ 2-3 ไร่เพื่อปลูกต้นไม้ใช้หนี้ หากรวมกันแล้วนับแสนไร่

ความพิเศษของโครงการปลูกต้นไม้ใช้หนี้ก็คือไม่มีการจัดซื้อจัดจ้าง แต่กลับเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ โดยมีข้อแม้ว่าให้ปลูกต้นไม้ 7 กลุ่มในพื้นที่เดียวกัน ตั้งแต่ไม้ป่าชั้นบน ชั้นกลาง ชั้นล่าง ไม้หน้าดิน ไม้หัวใต้ดิน ไม้เกาะเกี่ยว และไม้น้ำ ซึ่งว่าไปแล้ว

ก็ไม่ต่างจากป่า 9 ไร่ของผู้ใหญ่วิบูลย์ มีการระดมแลกเปลี่ยนองค์ความรู้เรื่องพันธุ์ไม้ แจกถุงเพาะกล้า เก็บเมล็ดพันธุ์ มีโครงการธนาคารต้นไม้ติดตามมาในหลายพื้นที่ ซึ่งจากการติดตามประเมินผลโครงการหลังการดำเนินงานมาครบปีพบว่า มีครัวเรือนราวร้อยละ 20 ที่ทำกันอย่างจริงจังเห็นผล และจากการสอบถามทุกคนเข้าใจเนื้อหาของโครงการนี้

โครงการปลูกต้นไม้ใช้หนี้ นับเป็นความเคลื่อนไหวที่น่าพอใจที่สุด ที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ร่วมขับเคลื่อนผ่านทางนโยบายภาครัฐ เพราะอย่างน้อยก็เป็นการปลดปล่อยแนวคิดเรื่องวนเกษตรซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์ได้ทุ่มเทมาทั้งชีวิต ได้มีโอกาสขับเคลื่อนเข้าสู่แผนงานและนโยบายของรัฐ แม้ว่าจะไม่มีคำว่า **วนเกษตร** ปรากฏอยู่เลยก็ตาม

ส่วนหนึ่งจากสมุดลงนามผู้มาเยือนของบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์

14/6/34

ศรีอ้น นามที่ ได้ ๗๐ มร. นวรัตน์ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

วิบูลย์ ๗๖๖๖๖

๕ ๒๖๓๓ ๒๕๓๕

พ.ศ. ๒๕๓๕
วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๕
ที่ บ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

๗๓๐ ๕-๖
๗๖๖๖๖๖๖

วันที่ 6 มีนาคม ๒๕๓๕

ข้าพเจ้าได้มีโอกาสมาเยี่ยมและรับทราบประวัติความเป็นมาของบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ ซึ่งได้มีคุณวิบูลย์ เป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการมาโดยตลอด ข้าพเจ้าได้มีโอกาสมาเยี่ยมและรับทราบประวัติความเป็นมาของบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ ซึ่งได้มีคุณวิบูลย์ เป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการมาโดยตลอด ข้าพเจ้าได้มีโอกาสมาเยี่ยมและรับทราบประวัติความเป็นมาของบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ ซึ่งได้มีคุณวิบูลย์ เป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการมาโดยตลอด

นาย อ. ๗๖๖๖๖
(ชื่อ นามสกุล)
ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านใหม่

บันทึกของผู้เขียน

ผมไปบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์ครั้งแรกเมื่อปี 2523 ในยุคที่ตลาดสนามชัยเขตเป็นเรือนแถวไม้เรียงอยู่สองข้างถนนลึบกว่าห้องบรรยากาศเหมือนเมืองในหนังควาบอย ฝุ่นแดงจากถนนดินคลุมทุกสรรพสิ่งหาจนไม่เห็นสีเดิม ที่บ้านผู้ใหญ่และต้นไม้หน้าบ้านก็ฉาบด้วยฝุ่นแดงเช่นกัน ผู้ใหญ่วิบูลย์ในยุคนั้นเป็นเสมือนสิ่งมหัศจรรย์ของชนบทที่เพิ่งถูกค้นพบ ด้วยบุคลิกที่พิเศษ ความคิดอ่านที่ไม่เหมือนผู้ใหญ่บ้านทั่วไป ยิ่งได้สนทนาด้วยจะรู้สึกถึงความแตกต่างได้ชัดเจน ไม่กี่ปีให้หลัง ผู้ใหญ่วิบูลย์เริ่มกลายเป็นดาวเด่นของงานอบรมประชุมสัมมนาที่เกี่ยวข้องกับชนบท โดยเฉพาะการประชุมอบรมระดับผู้นำชุมชน แทบจะทุกครั้งที่คุณใหญ่วิบูลย์คือตัวเลือกแรกๆ ที่ถูกเชิญมาเป็นวิทยากร

ปลายทศวรรษ 2520 เป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านห้วยหินจำเป็น

ต้องทยอยขายที่ดินเพื่อใช้หนี้ ผู้ใหญ่วิบูลย์ตระหนักถึงอันตรายของกลุ่มทุนขนาดใหญ่ที่จ้องจะเข้ามา บ้านห้วยหินจะกลายเป็นสวนทะเลทรายยุคาลิปต์สุดลูกหูลูกตา หรือไม่ก็นิคมอุตสาหกรรมเนาเหม็น ผู้ใหญ่วิบูลย์จึงเชื่อเชิญคนกรุงเทพฯ ที่รู้จักให้รับเข้ามาตัดหน้าซื้อที่ดิน เพื่อกระจายจุดขวางกลุ่มทุน นี่เป็นสาเหตุให้ละแวกบ้านห้วยหินมีคนแปลกหน้ามากขึ้น จนขนาดที่มีหน่วยงานมูลนิธิและองค์กรพัฒนาเอกชนไปสร้างสาขางาน ผมก็เป็นคนหนึ่งไปร่วมซื้อที่ดินด้วยหนึ่งแปลง เพราะลึๆ ผมหลงเสน่ห์สวนป่าของบ้านผู้ใหญ่ และฝันจะมีส่วนร่วมเพิ่มพื้นที่ป่าให้กับแผ่นดินเกิดด้วยมือตนเอง แต่เอาเข้าจริงกลับเหน้อยเปล่า สูบแรงหญ้าคากับไฟลามทุ่งที่ชาวบ้านจุดเผาไม้ไผ่ และที่สึดก็รู้ความจริงว่า วนเกษตรยากเกินกว่าที่จะเป็นของเล่นสำหรับชนชั้นกลาง

ช่วงเวลาที่ไต่ไปปลูกต้นไม้สร้างป่าตามฝัน ได้มีโอกาสแวะเวียนบ้านผู้ใหญ่บ่อยครั้ง และต้องสัมพันธ์กับชาวบ้านห้วยหินรอบๆ เป็นเหตุได้รับรู้ถึงความรู้สึกอีกด้านหนึ่งของชาวบ้านที่มีต่อผู้ใหญ่ ที่ต้องจดจำก็คือป้ายวันหนึ่งตอนไปกินก๋วยเตี๋ยวตรงหัวโค้ง เมื่อมีรถบัสขนาดใหญ่หลายคันขนคนเป็นร้อยมาดูงานบ้านผู้ใหญ่ เสียงของชายวัยกลางคนจากโต๊ะข้างๆ ก็ดังขึ้นอย่างมีอารมณ์ “ไม่รู้พวกมันมาดูอะไรที่บ้านผู้ใหญ่? คนกรุงเทพฯนี่แปลก อยากรูของจริงต้องมาดูบ้านกู ทำมะระ 2 งาน 3 เดือนได้เงิน 200 ของจริงอยู่นี่ไวย์” นี่เป็นเสียงสะท้อนที่รุนแรง เป็นความจริงอีกด้านหนึ่งที่ดำรงอยู่ในบ้านห้วยหินที่ผมไม่สามารถปฏิเสธ และกลายเป็นข้อสงสัยคาใจนับแต่นั้น ว่าเกิดอะไรขึ้นที่ห้วยหิน เหตุใดช่องว่างที่มอง

ไม่เห็นจึงกว้างขนาดนี้ ทั้งๆ ที่ร้านก๋วยเตี๋ยวอยู่ติดรั้วบ้านผู้ใหญ่
ด้วยซ้ำ

เมื่อคุณธวัชชัย โตสิตระกูล มาชักชวนให้ผมเขียนประวัติผู้
ใหญ่วิบูลย์ ผมรับข้อเสนอบนโดยใช้เวลาดัดสินใจไม่นาน ความรู้สึก
แรกก็คือ บ้านเราขาดแคลนเอกสารประวัติศาสตร์ที่บันทึกเรื่องราว
ของสามัญชน หนังสือชีวประวัติก็มักหมกมุ่นกับความสำเร็จยิ่งใหญ่
เกินมนุษย์สามัญ ชีวิตของ‘คน’ ที่มีทั้งสองด้านของความมืดและ
สว่าง เป็นเรื่องมีเสน่ห์และคุณค่าในตัวเอง ด้วยเหตุนี้ เมื่อผมรับ
โครงการเขียนชีวิตของผู้ใหญ่วิบูลย์ เสียงจากร้านก๋วยเตี๋ยวที่หัวโค้ง
ก็กลับเข้ามาในหัวจิตของผมอีกครั้ง ดังนั้น เวลาที่ผมไปสัมภาษณ์
ผู้คนที่เคยร่วมงานกับผู้ใหญ่วิบูลย์ในแต่ละช่วงเวลา ผมจะมีคำถามที่
หนักและสร้างความขุ่นวายใจกับผู้ถูกถาม อะไรที่ผู้ใหญ่ลืมทำ
อะไรที่ผู้ใหญ่ไม่ได้ทำ อะไรที่ผู้ใหญ่ไม่น่าทำ ผลลัพธ์ก็คือความ
ฉุนที่รู้สึกได้แทบจะในทันที “คุณมาถามอะไรยากจัง”

มีเรื่องหนึ่งที่จับได้จากผู้คนในบ้านห้วยหินก็คือ ผู้ใหญ่วิบูลย์
คือคอขวดหรือสะพานสายหลักที่เชื่อมบ้านห้วยหินกับคนกรุงเทพฯ
และแน่นอนคนกรุงเทพฯ มักมาพร้อมโครงการซึ่งพุ่งมาด้วยทุน
ด้วยเหตุนี้ ในมุมมองของชาวบ้าน ผู้ใหญ่จึงเป็นทางผ่านของทุนจาก
คนกรุงที่เข้าสู่บ้านห้วยหิน นี้อาจเป็นที่มาของคำถามตัวโตๆ ที่ผม
รับรู้ได้จากการพูดคุย แต่ผมไม่ใช่ สดง.ที่จะมีหน้าที่เข้าไปตรวจสอบ
ความโปร่งใส อย่างไรก็ตาม ผมติดใจคำพูดของหมอสุพรรณ อัคร
พันธ์ุชนกุล ที่ได้กล่าวไว้อย่างน่าคิดว่า “ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่เหมือน

ผู้ใหญ่บ้านทั่วไปในยุคนั้น ที่สำคัญก็คือไม่โกง เพราะถ้าพี่บูนจะเอาแต่ตัวเองรอด มันไม่น่าเกินกำลังพี่บูน หนี้สินไม่กี่แสนนี้ไม่น่าจะเป็นปัญหากับคนที่มียศติปัญญาระดับพี่บูนนี่แกไม่มีเวลาให้กับตัวเองเลย ที่บ้านไม่เคยว่างเว้นผู้คนที่มาขอคำปรึกษา” นี่เป็นคำยืนยันของหมอสุภจน “ฉันว่าเรื่องความโปร่งใสนี้ มีอยู่สองคนที่น่าจะรู้ดีที่สุด คือตายกับชัย เพราะเป็นคนที่ทำงานกับผู้ใหญ่มาร่วม 10 ปี ฉันว่าคนหนุ่มสาวรุ่นนี้คงทนไม่ได้หากเห็นอะไรที่ผิดปกติและไม่ชอบมาพากล” เป็นอีกความคิดเห็นของ ดร.อรศรี งามวิทยาพงศ์

อย่างไรก็ตาม ผมยังจำคำตักเตือนของอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่เคยแนะนำผมเป็นการส่วนตัวว่า “อย่าเขียนสรรเสริญเยินยอคนที่ยังมีชีวิตอยู่เป็นอันขาด ตราบใดที่ยังไม่ตาย ก็ไม่แน่ บางคนเพี้ยนเอาตอนแก่ก็มี นี่ต้องตราไว้” เป็นคำแนะนำที่ผมจดจำ ใช้เตือนสติในการมองโลก มองชีวิต และท้ายที่สุดก็ต้องย้อนมองตนเอง

หนังสือเล่มนี้สำเร็จขึ้นได้ต้องขอขอบคุณทุกท่านที่ร่วมแบ่งปันข้อมูลอันมีค่า ซึ่งผมได้อ้างถึงไว้ท้ายเล่ม เป็นอนุสรณ์ถึงเบื้องหลังความสำเร็จของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งผมถือว่า บทสนทนาที่ทุกท่านเล่าถึงผู้ใหญ่วิบูลย์ แม้จะเป็นเพียงช่วงเวลาสั้นๆ ที่ท่านพรังพुरुออกมาให้ผมรับรู้ แท้ที่จริงแล้วข้อมูลของท่านเป็นเสมือนครีมที่ผ่านการตกตะกอนจากความทรงจำ ซึ่งผมให้ความสำคัญในทุกรายละเอียด โดยเฉพาะเรื่องอารมณ์ที่ซ่อนอยู่ในคำพูดของท่าน คือตัวจุดประกายชีวิตของผู้ใหญ่วิบูลย์ให้โลดแล่นอย่างไม่น่าเบื่อหน่ายในหน้าหนังสือเล่มนี้

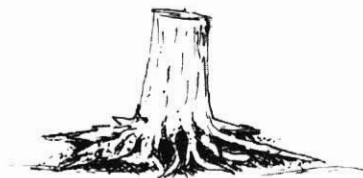

บุคคลที่สำคัญท่านหนึ่งคือ คุณชัชชัย โตสิตระกูล ทั้งในฐานะผู้ริเริ่ม ชักชวน วางแผน ทั้งยังได้ทุ่มเท ติดตาม ช่วยเหลือในทุกทาง ทุกเรื่อง จนหนังสือเล่มนี้เป็นรูปเป็นร่างสำเร็จ

และท้ายที่สุด หนังสือเล่มนี้ คงได้เพิ่มพื้นที่ของชีวิตสามัญชนให้กับบรรณพิภพของบ้านเรา

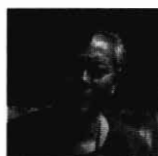
สง่า ลือชาพัฒนพร

19 ธันวาคม 2551

รายนามผู้สนับสนุนข้อมูล

ชัยชัย รักษาพันธุ์

ผู้นำกลุ่มเกษตรกรทำนาเทพราช ปัจจุบันเกษตรกร

ครรชิต เข้มเฉลิม

บุตรชายคนโตของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม

ฉวีวรรณ พิมพ์พันธ์ :

เข้าค่ายเด็กรักป่าภาคตะวันออก ที่สวนวนเกษตร
ของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ในปี 2537 สมัยเรียนชั้น
มัธยม 4 เมื่อเรียนจบปริญญาตรี คณะเกษตรศาสตร์
บางพระ ของสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล ในปี
2544 ก็ตัดสินใจมาช่วยงานผู้ใหญ่วิบูลย์จนถึง
ปัจจุบันและพักอาศัยอยู่ที่สวนวนเกษตรเช่นเดียวกับ
ศรินยา คำพิลา และศักดิ์ชัย ซาดาดิ

โชคดี ประโลกานนท์

อดีตเจ้าหน้าที่มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืช
แห่งประเทศไทย ปัจจุบันประธานกลุ่มอนุรักษ์
เขาแผงม้า เจ้าของสวนลุงโชค

ทองแท่ง ชูวาริวัฒน์

ข้าราชการระดับ ๘
สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

รัชชัย โตสิตระกูล

- นักพัฒนา เริ่มชีวิตการทำงานที่โครงการ
สมุนไพรรเพื่อการพึ่งตนเอง
- ทำงานร่วมและใกล้ชิดกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม
ในช่วงปี 2524-2534
- ปัจจุบันเป็นรองประธานกรรมการ
มูลนิธิสายใยแผ่นดิน

นิดม พุทธา

อดีตเจ้าหน้าที่มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ปัจจุบันผู้อำนวยการโครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิง(ตอนบน)

บำรุง บุญปัญญา

นักพัฒนาอาวุโส ที่ปรึกษาคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.)อีสาน

รสนา โตสิตระกูล

- เริ่มชีวิตการทำงานที่โครงการสมุนไพรรักษาโรคเพื่อตนเองในปี 2523
- ร่วมงานและใกล้ชิดกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิมมาก ในช่วงปี 2523-2530
- ปัจจุบันเป็นสมาชิกวุฒิสภา

วิจิต นันทสุวรรณ

อดีต กองบรรณาธิการวารสารสังคมพัฒนา
ปัจจุบัน ผู้อำนวยการมูลนิธิหมู่บ้าน
ผู้อำนวยการมูลนิธิสถาบัน
พัฒนาทรัพยากรชุมชน

วิฑูรย์ศักดิ์ ธีระวันธุ์

อดีตเจ้าหน้าที่ภาคสนาม มูลนิธิธนะเชิงเทรา
เพื่อการพัฒนา ปัจจุบันธุรกิจส่วนตัว

ศักดิ์ชัย ชาดาดิ :

บัณฑิตจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน
ในปี 2540 กลับไปอยู่บ้านที่ จ.สุโขทัย ประมาณ
1 ปี จึงตัดสินใจมาช่วยงานที่สวนวนเกษตรของ
ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ในเดือนกันยายน ปี 2542
จนถึงปัจจุบัน เป็นผู้ที่ทำงานใกล้ชิดกับผู้ใหญ่วิบูลย์
ที่สุด เช่นเดียวกับศรีนยา คำพิลา

ศรีนยา คำพิลา :

บัณฑิตจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน
เริ่มชีวิตการทำงานที่สวนวนเกษตร ของผู้ใหญ่วิบูลย์
เข็มเฉลิม ทันทีที่เรียนจบในปี 2539 เป็น
ผู้ที่ทำงานใกล้ชิดกับผู้ใหญ่วิบูลย์ที่สุด ตั้งแต่ปี 2539
ถึงปัจจุบัน

สุพจน์ อัสวพันธ์ธนกุล

ผู้ร่วมก่อตั้งโครงการสมุนไพรรักษาเพื่อการพัฒนาตนเอง
ปัจจุบันธุรกิจส่วนตัว

สุภาภรณ์ ปิติพร :

เภสัชศาสตร์บัณฑิตจากมหาวิทยาลัยมหิดล เริ่มรับราชการที่ โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ในปี 2526 ถึง ปัจจุบัน เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาและผลิตยาสมุนไพร ของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ที่รู้จักแพร่หลายทั่วประเทศ ร่วมงานกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิมในการสืบทอดความรู้สมุนไพร อันเป็นภูมิปัญญาของบรรพชน เพื่อส่งทอดต่ออนุชนรุ่นหลัง

สุริชัย หวันแก้ว

อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยา
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อรศรี นามวิทยาพงศ์

อดีต บรรณาธิการหนังสือพิมพ์เพื่อนชาวบ้าน
ปัจจุบันนักวิชาการ สำนักกัญชิตอาสาสมัคร
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ชีวิต 'นอก' สายพาน 72 ปี ผู้ใหญ่วิบูลย์ เกษมเฉลิม

เป็นการบันทึกชีวิตของผู้ใหญ่วิบูลย์
ในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย
ที่เดินตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
โดยมีผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นตัวละครหนึ่ง
ที่ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกับชาวบ้านชาวไร่คนอื่นๆ
แต่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เลือกเส้นทางแห่งการพึ่งตนเอง
และได้พาชีวิตของตนเองและครอบครัว
รอดพ้นจากสายพานแห่งหายนะภัยของ
เกษตรกรรมสมัยใหม่...

รสนา โตสิตระกูล

หนังสือชุด ๓๐๐ ปี เศรษฐีพวงแก้ว

00000220

ISBN 978-974-604-592-6

ISBN 978-974-604-592-6

9 789746 045926

ราคา 180 บาท